T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

ALEVİLİKTE HAK, MUMAMMED, ALİ İNANCI

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYRA YAKAR

İstanbul, 2011

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

ALEVİLİKTE HAK, MUHAMMED, ALİ İNANCI

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYRA YAKAR

Danışman: PROF. DR. MAZLUM UYAR

İstanbul, 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi SÜMEYRA YAKAR nın ALEVİLİKTE HAK, MUHAMMED, ALİ İNANCI adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 04.11.2011 tarih ve 2011/23-88 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	**İmzası**
Tez Savunma Tarihi	: 30./11./2011	
1) Tez Danışmanı :	PROF. DR. MAZLUM UYAR	....
2) Jüri Üyesi :	PROF. DR. ADİL BEBEK	....
3) Jüri Üyesi :	PROF. DR. ALİ DURUSOY	....

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Sümeyra Yakar
Ana Bilim Dalı	: İlahiyat
Program	: İslam Mezhepleri Tarihi
Tez Danışmanı	: Mazlum Uyar
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans- Ekim 2011
Anahtar Kelimeler	: Alevilik, Hak, Muhammed, Ali

ÖZET

Alevilik eski Türk inançlarındaki bazı unsurları İslam inançlarıyla birleştiren grubun bugünkü ismidir. Alevilik'te çok önemli bir etkisi olan Allah-Muhammed-Ali anlayışı bu sosyal olgunun temelidir. Bu yüzden bu konu Alevilik'in kültürel kaynakları olan Menakıbnameler, temel erkân kitabı Buyruk ve deyişlere göre açıklanmaya çalışılır.

Tez üç ana bölüm ve bir sonuç kısmına sahiptir. İlk bölüm Alevi gelenekte Allah inancıdır. Allah inancı ve bu inancın kültürel arka planı açıklanmış, daha sonra Allah inancındaki vahdet-i vücut anlayışı, Allah-Ali ilişkisi, devir ve tecelli inancından bahsedilmiştir. Bundan sonra Allah'ın nitelikleri ve sevgisine değinilmiştir.

İkinci bölüm Alevi kaynaklarındaki peygamber inancıdır. Alevi anlayışında genel olarak peygamberlik inancı özelde ise Hz. Muhammed inancının analizi yapılmıştır. Muhammed anlayışı hakkında da üç görüş vardır: biricisi, Muhammed-Ali tasavvuru; ikincisi, Nur-ı Muhammedi veya Muhammed-Ali nuru; üçüncüsü, Lahmuke Lahmi anlayışıdır. Bunlardan sonra Muhammed'in nitelikleri ve sevgisinden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölüm Ali anlayışıdır. Hz. Ali Alevilik'teki özel konumu sebebiyle tarihi kişiliğinden koparılarak tamamıyla farklı bir kimliğe büründürülmüştür. Bu sebeple ilk olarak Ali'nin önemi, hayatı ve kişiliğinden bahsedilip daha sonra Ali anlayışı hakkında

dört görüşe yer verilmiştir. Bunlar Ali'nin ulûhiyeti, Ali'nin velayeti, Ali'nin Muhammed'le özdeşliği ve Ali- Hacı Bektaş-ı Veli ilişkisidir. Bölüm Ali'nin özellikleri ve sevgisinden bahsederek sona ermiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Sümeyra Yakar

Field : Theology/ Religion

Programme : History of Islamic Sects

Supervisor : Professor Mazlum Uyar

Degree Awarded and Date : Master – October 2011

Keywords : Alawism, God, Prophet, Ali

ABSTRACT

Alavi is the current name of a group combining some elements of the old beliefs of Turks with the İslamic beliefs. The perception of God, Prophet and Ali which is significant effect in the Alevism is the foundation of this social phenomenon. Therefore, this topic attempt to explain the cultural sources of Alevism, Manaqibs with the essential book called Buyruk and folk poems. This thesis has got three main sections and a conclusion part.

The first chapter is the belief of God in Alavi Tradition. The belief of God and the cultural background of this belief are described. And then, the faith of God is displayed in three categories: First, the belief of "wahdat al-wujud"; second, the perception that relation between God and Ali; third, the belief of circulation and manifestation about God. After that, from God's attributes and love are discussed.

The second section is the belief of prophet in the sources of Alevism. A general analyisis of the faith for prophethood is made and a particular analyisis of the faith for Muhammed is made in Alevi phlosophy. The perception of Muhammed is also denominated in three categories; first, the imagination of Muhammed-Ali; second, the imagining that Nur-ı Muhammedi and the light of Ali, third, the understanding of Lahmike Lahmi. Finally, Muhammed's attributes and love are explained.

The third division is the perception of Ali. This perception has been created in a particular form in Alevism, despite the perception of him being understood differently due to his special status in the history of İslamic beliefs, mysticism and politics. Hence, the importance of Ali, his life and personality are discussed. Furthermore, the perceptions of Ali are displayed in four categories; first, the perception that gives the status of divinity to Ali; second, the belief that regards him as the greatest Saint; third, the perception that identifies him with the prophet Muhammed; fourth, perception that identifies him with Hacı Bektaş-ı Veli. Chapter ends by describing Ali's features and the love of him.

In the conclusion part, an assesment is made about the whole work by writer.

ÖNSÖZ

Alevîlik, İslâm inancı, Türk Tasavvuf anlayışı ve Eski Türk kültürünün özelliklerine göre şekillenmiş olup, dinî, siyasî ve toplumsal nedenlerden dolayı kapalı cemaat yaşamı içinde kurumlaşmış dinî bir yapılanmadır. Kapalı toplum, üyelerine, inançlarının hakikat olduğu hissini verir ve bunun kutsallığından şüphe ettirmez. Saf imanla dinî inançlara bağlılık, onların kutsallığını ve doğruluğunu sorgulamayı akla getirmez. Muharrem ayında bir Alevî dedesinin, Kerbela'da şehit edilen Hz. Hüseyin'i anarken, gözyaşları içinde ruhunu teslim etmesi saf bir imana işaret eder. Yine bir Alevînin Ehl-i Beyt için gözyaşı dökmesi de, bundan sonraki hayatında hangi "don"da geleceğini merak ettiğini söylemesi de saf bir imanın göstergesidir.

Alevîlik kapalı toplumsal hayatta bireylerinin ruhî tatminini sağlayan, geliştirdiği toplumsal kurumlarla bireyin hayatını düzenleyen bir dinî yapılanmadır. İnançların sorgulanmadığı ve buna gerek de duyulmayan bu dinî sosyal yapı modernleşmeyle birlikte değişime uğramıştır.

Modernleşmeyle birlikte anılan kentleşme, rasyonelleşme, bireyselleşme gibi kavramlar, Alevîliğin, çok hızlı bir sosyal değişme sürecine girmesine neden olmuştur. Modernlik, tehdit eden yapısıyla her geçen gün Alevîliğin geleneksel dokusunu yok etmektedir. Kentleşme süreciyle Alevî inançları saf iman objeleri olmaktan çıkmış, tarihi-folklorik unsurlar olarak algılanmaya başlanmıştır. Genç kuşak Alevîlerin bunlardan ruhî tatmin yaşadığını söylemek zordur.

Alevilik'te Hak, Muhammed, Ali inancı başlığını taşıyan tezimin konusu daha çok kültürel kaynaklarına göre Allah, Muhammed, Ali inancını açıklamakta ve giriş ile birlikte üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde konunun önemi, kullanılan kaynaklar ve yöntemler açıklanmış, Alevilik ile ilgili bazı kavramlar hakkındaki bilgiler aktarılmıştır.

Birinci bölümde Alevilik içerisinde Hak kavramın nasıl tanımlanarak kabul edildiği, yorumlama biçimlerindeki farklılıklardan dolayı ortaya çıkan Allah algılamalarının şekli, Allah'ın özellikleri ve Allah sevgisi ana hatlarıyla işlenmiştir.

İkinci bölümde peygamberlik inancı çerçevesinde Hz. Muhammed anlayışı ve peygambere imanın gerekliliği açıklanarak, Alevilik içerisindeki farklı yorumlardan dolayı değişikler gösteren Hz. Muhammed anlayışları incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Hz. Ali'nin hayatı anlatılarak onun önemi ve kişiliğinden bahsedilmiş, Ali hakkında kabul gören temel görüşler aktarılmıştır. Daha sonra Alevilik içerisinde Hz. Ali'nin öne çıkan özelliklerine değinilmiş ve Ali sevgisinden bahsedilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında yardımı olan herkese, özellikle vaktini ve katkılarını benden esirgemeyen değerli tez danışmanım Prof. Dr. Mazlum Uyar'a; yüksek lisansa başladığım günden itibaren kendisinden çok istifade ettiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa Öz'e; zengin kütüphane imkânlarından yararlandığım TDV İSAM yetkililerine; kendileriyle söyleşi yapma imkânı bulduğum Alevî dedelerine, dernek ve vakıf yöneticilerine; mülakat yaptığım ailelerin sıcak ilgisine, genç Alevî arkadaşlarımın sabırlarına; tahsil hayatım boyunca beni sürekli destekleyen aileme ve tüm yakınlarıma teşekkürü borç bilirim.

İstanbul, 2011 Sümeyra YAKAR

İÇİNDEKİLER

GENEL BİLGİLER i
ÖZET i
GENERAL KNOWLEDGE iii
ABSTRACT iii
ÖNSÖZ v
KISALTMALAR ix
ÖZGEÇMİŞ 1
CURRICULUM VITAE 1
I. KONUNUN ÖNEMİ 2
II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE 8
A. ALEVİLİK 8
B. KIZILBAŞLIK 10
C. BEKTAŞİLİK 11
D. HAK-MUHAMMED-ALİ İNANCI 13
I. BÖLÜM 14
ALEVİLİK'DE HAK İNANCI 14
A. HAK/ALLAH ANLAYIŞI 14
B. ALLAH'A İNANMANIN GEREKLİLİĞİ 18
C. HAK'IN KONUMU 20
1. Allah'ın Varlığı 20
2. Allah'ın Birliği 22
a. Vahdet-i Vücut Anlayışı 24
b. Allah- Ali İlişkisi 29
c. Devir ve Tecelli İnancı 33
3. Allah'ın Nitelikleri 36
4. Allah Sevgisi 41
II. BÖLÜM 45
ALEVİLİK'TE MUHAMMED İNANCI 45
A. MUHAMMED/PEYGAMBERLİK ANLAYIŞI 45
1. Nübüvvete İmanın Gerekliliği 47
2. Nübüvvette İnsanın Rolü 50

B. HZ. MUHAMMED'İN KONUMU 51
1. Hz. Muhammed'in Peygamberliği 51
2. Zahiri Konumu İle Hz. Muhammed 52
3. Batini Konumu İle Hz. Muhammed 59
a. Muhammed-Ali Tasavvuru 60
b. Nur-ı Muhammedi veya Muhammed-Ali Nuru 65
c. Lahmuke Lahmi Anlayış 70
4. Hz. Muhammed'in Nitelikleri 73
5. Hz. Muhammed Sevgisi 75
III. BÖLÜM 76
ALEVİLİK'TE ALİ İNANCI 76
A. ALİ ANLAYIŞI 76
1. Hz. Ali'nin Önemi 77
2. Hz. Ali'nin Hayatı 81
3. Hz. Ali'nin Kişiliği 84
B. HZ. ALİ'NİN KONUMU 86
1. Batını Konumu İle Hz. Ali 86
a. Ali'nin Ulûhiyeti 90
b. Ali'nin Velayeti 95
c. Ali'nin Muhammed'le Özdeşliği 99
d. Ali-Hacı Bektaş Veli İlişkisi 104
2. Ali'nin Özellikleri 107
3. Ali Sevgisi 109
SONUÇ 112
BİBLİYOGRAFYA 114

KISALTMALAR

a.e. : Aynı eser

a.g.e. : Adı geçen eser

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

b. : Bin, İbn

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

h. : Hicri

Hz. : Hazreti

DEUİFD : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ktp. : Kütüphanesi

krş. : Karşılaştırınız

m. : Miladi

nşr. : Neşreden

ö. :Ölümü

s. : Sayfa

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

trc. : Tercüme eden

TTK :Türk Tarih Kurumu

vb. : ve benzeri

ÖZGEÇMİŞ

Sümeyra Yakar 12 Kasım 1988 yılında Konya'nın Ereğli ilçesinde doğdu. 2002 yılında Ereğli'de Abdurrahim İlkokulu'nu, 2006'da Konya-Ereğli İmam Hatip Lisesi'ni bitirdi. 2006 yılında Uludağ İlahiyat fakültesine başladı ve 2009 yılında buradan mezun oldu. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. Yüksek lisans tez konusu "Alevilik'te Hak, Muhammed, Ali inancı"dır. Şuan Milli eğitim bakanlığı bursiyeri olarak öğrenimine devam etmektedir.

CURRICULUM VITAE

Sümeyra Yakar was born on 12. 11. 1988 in the city of Konya. After completing her primary education in Abdurrahim Primary School on 2002, she started her high school in Konya-Ereğli İmam-Hatip Secondary School in the same year. After she had completed her schools, in 2006 she joined the Faculty of Theology in Uludağ University and graduated from there in 2009. In the same year she started her Master programme at Marmara University, Social Science Institute- The History of Islamic Sect's Department. The subject matter of her master thesis is " The belief of God, Prophet, Ali in Alevism". She is stil continueing her education as a scholar in the ministry of national education.

GİRİŞ

I. KONUNUN ÖNEMİ

Ülkemizde son yıllarda üzerinde bir hayli eser yazılan ve hakkında pek çok şey söylenen konulardan birisi de Alevilik'tir. Biz bu çalışmamızda Alevilik'te Hak, Muhammed ve Ali inancını ve bu inanca bağlı olarak gelişen doktrin yapılarını inceleyeceğiz.

İnandığı dini tamamıyla değiştiren bir topluluk veya dininden ihtida eden bir kişi eski inançlarını bütünüyle terk edemez. Bir topluluk ne kadar üstün bir medeniyet seviyesine ulaşmış olursa olsun, yüzyıllardır devam eden yaşayış, düşünüş ve inanışlarını bir anda bırakıp onlardan uzak kalamaz. Bu durum Türklerin İslam medeniyetini kabul edişlerinde de böyle olmuştur ve İslam öncesi döneme ait pek çok maddi ve manevi kültür öğesi İslamlaştırılmış ve aynı samimiyette yaşatılmaya devam ettirilmiştir.[1] Türkler İslam kültürüne girişlerinden itibaren resmi ve geleneksel İslam anlayışını benimsemişler fakat esas itibarı ile Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt sevgisini ön planda tutan sufilik cereyanının etkisi altında kalmışlardır. Tasavvuf etkisinin fazla olmasında Türklerin İslamiyetin pek çok unsurunu doğrudan doğruya Araplardan değil, Acemlerden öğrenmelerinin etkisi fazladır. İslam medeniyetinin Türklere Maveraünnehir'den geçerek İran kültürünün merkezi olan Horasan yolu ile geldiği ya da Şiilik, Alevilik, tasavvuf gibi Maniheizm, Budizm ve Şamanizm dinlerine uyan kanallarla girdiği tahmin edilmektedir. Özellikle kitleler halinde İslamlaşmanın gerçekleştiği Samaniler devrinde (874-999) ve bunu takip eden yıllarda, tasavvuf felsefesi ile yumuşatılmış geleneksel İslam anlayışının hâkimiyeti artmıştır. Tasavvuf felsefesinin etkisiyle Türkler İslamiyeti dar şeriat kaideleri içinde değil, geniş ve yumuşak bir mana ile öğrenmişlerdir. İslamlaşma sürecinde görülen bu tasavvuf anlayışının en temel faktörlerinden biri, Türklerin keramet sahibi, her derde deva bulan, gaibden haber veren kamlarının yerine Müslüman şeyhler ve evliyaların geçmesi olarak düşünülmektedir. Müslüman Türklerin ata ve babalarının hem Şamanlara hem de evliyalara benzemesi bu tezi güçlendirmektedir.[2]

[1] Fığlalı, Ethem Ruhi, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006, s. 71.
[2] Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1963, s. 21.

Zamanla yerleşik hayata geçen ve yüksek tabakaya mensup kabul edilen kütle İslam'ın kitabi kültürü ile İran kültürü tesirine daha fazla maruz kalmaktayken, kültür merkezlerinden uzak sahalarda göçebe olarak yaşayan Müslüman Türkmenler ise Şamani inanış ve yaşayışlarını İslamiyet'le uzlaştırmak suretiyle uzun süre korumuşlardır.[3] İslamiyet'i birbirinden farklı şekilde anlayan şehirli kütlelerle göçebe gruplar arasında zamanla yaşayış ve inanış bakımından bazı zıtlıklar görülmeye başlamış ve bu mücadelelere sebebiyet vermiştir.

Türklerin Anadolu'ya göç ettiklerinde aralarında, yerleşik hayattan ve büyük kültür merkezlerinden gelen tam olarak Müslümanlaşmış olanlar kadar, eski dini yaşayışlarını İslami görünüm altında devam ettirerek sathi bir şekilde Müslüman olanlar veya Müslüman olmayanlar da bulunmaktaydı. Son grupta bulunanlar kitabi bilgilerin ortaya koyduğu dini anlayışa kısmen ilgisiz kalıyor veya kendi soyunun gelenek ve göreneklerine uygun düşen, eski Türk kamları ve atalarının Müslümanlaşmış şekli olarak gördükleri Türkmen babalarının telkin ettiği inançlarla yetinmeyi tercih ediyorlardı.[4]

Anadolu'ya gelişmiş İslam kültür merkezlerinden gelen şeyh ve dervişler, genelde göçebe ve yarı göçebe Türkmenlerin yaşadıkları bölgelere değil şehirlere yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Bunlar daha çok tasavvufu felsefi ve ahlaki bir sistem olarak ele alan, müsamahayı ön planda tutan, estetik değerlere ağırlık veren eğitimler almışlardır. Bunun sonucu olarak da görüşlerini üst seviyedeki idareciler ve aydın kesim arasında yaymışlardır. Bu grup ilerleyen zamanda Bektaşilik'in temelini oluşturmuştur. Diğer taraftan, sağlam ve samimi bir şekilde Müslüman olmakla beraber, şehirlerde yaşayanlardaki gibi kitabi din eğitiminden uzak göçebe ve yarı göçebe Türkmenler arasında ise, Türklerin eski kam'larının yerini alan ata'lar, baba'lar ve dede'ler daha basit ve sade olan bir İslamiyeti bu insanların anlayabilecekleri dille, yaşamakta oldukları gelenek ve göreneklerine uygun bir tarzda anlatıp yaymışlardır. Bu gruptakilerde ilerleyen zamanda Aleviler'in temelini oluşturmuştur.[5]

---

[3] İnan, Abdulkadir, *Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları*, Ankara, AÜİFD, c. IV, 1952, s. 20.
[4] Ocak, Ahmet Yaşar, *Bektaşi Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri,* İstanbul, Enderun Kitabevi, 1983, s. 19.
[5] Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 84.

Yapılan bir dini/tasavvufi sohbetin, okunan hutbenin, edilen vaazın, kılınan namazın, yapılan niyazın veya yerine getirilen bir tarikat erkânının Allah katında ibadet olarak değer taşıması için mutlaka başında veya içerisinde besmele, hamdele ve salvele okunması gerekmektedir. Bu nedenle vaiz ve hatipler sözlerine El-hamdülillahi Rabbi'l-alemin ve's-salatü ve's-selamü ala rasulina muhammedin ve ala ehl-i beytihi ve eshabihi ecmain[6] diyerek sözlerine başlamaktadırlar. Bu cümlede Allah'a hamd edildikten sonra onun Rasulü Hz. Muhammed'e, Ehl-i Beytine ve ashabına salât ve selam edilmektedir. Namazın teşehhüd kısmında okunan Salli ve Barik dualarında da Hz. Muhammed ve onun Ehl-i Beytine salât ve selam getirilmektedir ki, bu duaların okunması, namazın olmazsa olmaz ruknüdür. Salâvat getirmek her tarikatın önemli bir erkânıdır. Bu tarikat ister Mevlevilik, ister Bektaşilik, isterse Nakşîlik olsun zikir ve sohbete başlamadan önce salâvat getirilmesi zorunludur.

Görüldüğü üzere genelde dini/tasavvufi kültür ve geleneğimizde benimsenmiş, özeldeyse Alevi ve Bektaşi geleneğinde deyimleştirilmiş olan *Hak-Muhammed-Ali söylemi*, Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisinin birbirinden ayrı tutulmayacağını veya tutulmaması gerektiğini ifade etmektedir. "Hak" kelimesi tevhidin kaynağı olan Allah'ı, "Muhammed" tevhid anlayışının tebliğcisi ve uygulayıcısı olan Hz. Peygamberi ve "Ali"de tevhid inancını asırlar ve mekânlar ötesine taşıyan Peygamber mirası Ehl-i Beyti anlatmaktadır. Mü'minler Allah'ı, Hz. Peygamberi ve onun Ehl-i Beytini birbirinden ayırmamışlardır. Aleviler, Allah'tan dertlerine derman ve manevi dereceler isterken, Hak-Muhammed-Ali hürmeti hakkı için istemişlerdir. Bu Cem erkânını başlatma gülbankında da kenedini göstermektedir:

"Bismillah la ilahe illallah bism-i Şah Allah Allah. Akşamlar hayrola, hayırlar fethola, meydan abad ola, sırlar mestur ola, gönüller mesrur ola, fakir fukara marur ola. Hak-Muhammed- Ali yardımcımız, gözcümüz ola. On iki imam, on dört masum-u pak, on yedi kemerbest efendilerimiz katarlarından didarlarından ayırmaya. Pirimiz, üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Balım Sultan efendilerimiz muin ve destgirimiz ola. Üçlerin, beşlerin, yedilerin, kırkların ve Ricalü'l-Gayb erenlerinin, Kutbu'l-Aktab efendilerimizin hayır ve hizmetleri safa nazarları üzerimizde hazır ve nazır ola. Allah münkir, münafık

---

[6] Anlamı: "Hamd âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur. Peygamberimiz Muhammed'in, onun Ehl-i Beytinin ve ashabının hepsinin üzerine salât ve selam olsun."

şerrinden, şeytanın mekrinden emin ve hıfz-ı himaye eyleye. İki cihanda korktuğumuzdan emin, umduğumuza nail eyleye. Dertlerimize derman, gönüllerimize iman, hastalarımıza şifa, borçlarımıza edalar nasib eyleye. Devlet ve milletimizin kılıcını keskin, sözünü üstün eyleye. Gökten hayırlı rahmetler, yerden hayırlı bereketler ihsan eyleye. Niyazlarımızı, lokmalarımızı kabul eyleye. Dualarımızı Dergâh-ı İzzetinde kabul eyleye. Dil bizden nefes Hünkâr efendilerimizden ola. Nur-u Nebi, Kerem-i İmam-ı Ali, gülbank-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli demine hu."[7]

Hakk'a yürüyen kişilerin eğer günahları varsa affedilmesi, kabullerinin cennet bahçesi haline gelmesi içinde yine dillerin telaffuz ettiği, gönüllerin derinen hissettiği Hak-Muhammed-Ali sevgisidir. Dardan indirme erkânı sırasında aşk, heyecan ve gözyaşıyla okunan duanın bir bölümü şu şekildedir: "Ey Rab'imiz! Yüzümüz kara, günahımız çok. Yaptığımız duayı sen katında kabul eyle' dualarımızı reddetme! Senin varlığın ve zatına duyulan sevginin faziletinin hakkı ve hatırı için, Muhammed Mustafa'nın ve onun nurlu yüzünün, senin sonsuz gücünün ve Hz. Ali'ye duyulan sevginin hakkı ve hatırı için, Kur'an'ı Kerim ve senin doksan dokuz isminin hakkı ve hatırı için, senin yüce katın arş ve kürsi, takdir ettiğin şeylerin yazıldığı manevi levhanın bulunduğu yer hakkı ve hatırı için, Muhammed Mustafa ve Aliyyü'l-Murtaza, Allah dostlarının hırkası ve şalı, peygamberlerin seyrettiği miraç, Mekke, Medine ve hac hakkı ve hatırı için, baştanbaşa bütün peygamberlerin, Allah dostlarının gittikleri yol ve sürekli andığımız şah hakkı ve hatırı için… Ey âlemlerin Rabbi ve merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ım! İsimlerinin hakkı ve hatırı için, Hakk'a yürüyen bu kimselerin kabrini cennet bahçelerinden bir bahçe eyle. Kabirde meleklerin sorularına kolay cevap vermeyi nasip eyle. Çekeceği cezası varsa affeyle. Bütün günahlarını bağışla. Eğer senin merhamet ve bağışlamanı hak etmişse, merhamet ve bağışını günden güne artır. Diyelim: Allah, Allah."[8]

Dar erkânı sırasında okunan bir *düvaz imamlar* da aynı şekilde Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisinin dile getirildiği metinlerdir. Beyitlerdeki etkileyici nazım dili, dinleyicilerin yoğun bir inanç tecrübesi yaşamalarına neden olduğu gibi, Hak-Muhammed-Ali sevgilerinin de zirveye ulaşmasına yol açmaktadır. Çok okunan bir düvaz imamının baş tarafı şöyledir:

---

[7] Uluçay, Ömer, *Alevilik'te Dua*, Adana, Gözde Yayınevi, 1996, s. 48-49.
[8] Anonim, , *Kitab-ı Dar,* Haz. Osman Eğri, Ankara, TDV Yayınları, 2007, s. 102-105.

“Allah meded, ya Muhammed, ya Ali!

Bizi dergâhından mahrum eyleme,

Pirim Hünkâr Hacı Bektaş Veli,

Bizi dergâhından mahrum eyleme.

Âdem safiyyullah atam hakkıyçün,

Muhammed Mustafa Hatem hakkıyçün,

Eyyüb’a sürdüğün sitem hakkıyçün,

Bizi dergâhından muhrum eyleme.

Hasan’ın aşkına kılarım zari,

Hüseyin’dir dinimizin serveri,

Âlemler canısın Cenab-ı Bari,

Bizi dergâhından mahrum eyleme.”[9]

Nazım dilinde isim olarak telaffuz edilen Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisi, bazen de resim halini almış, onları sembolize eden lale ve gül motifleri insanımızın gözünden gönlüne akan ilahi esintilere neden olmuştur. Ebru sanatçılarımız yaptıkları eserlerin en üst makamına Allah’ın sembolü olan “lale”yi, onun biraz aşağısına Muhammed Mustafa’yı sembolize eden “gül”ü yerleştirmişlerdir. Birbirinden ayrılmayan bu iki motifin hemen altındaki “gül”lerden birisi Aliyyü’l-Murtaza’yı diğeri ise Fatımatü’z-Zehra’yı temsil etmiştir. Ebrudaki güzellik ve bütünlüğü tamamlayan ve henüz açılmak üzere olan iki adet “gül” goncası ise Hz. Hasan ve Hüseyin’e duyulan muhabbetin sanata yansıyan tasvirleridir.[10]

---

[9] Anonim, *Kitab-ı Dar,* s. 29.

[10] Eğri, Osman, *Alevi Bektaşi Gelenekte Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi,* İslami İlimler Dergisi, yıl 1, sayı 1, bahar 2006, s. 213-124

Canlar, tevhid kelimesi olan *La ilahe ilallah*'ı hep birlikte söylerken, Muhammed Mustafa'nın ismi anıldığında, ellerini göğüslerine koyarak saygı içerisinde salâvat getirmektedirler. O iki imamın isimlerinin okunduğu *düvaz imamlar* İslam Peygamber'inin evladına olan bağlılık ve yakınlığı ifade etmektedir.

"Muhammed'in nurun gördüm diyenler/ Hu diyerek ona uyanlardanız

Arşta nur katına vardım diyenler/ Ali sedasını duyanlardanız

Hasan, Hüseyin cem evinde geldiler/ Fatma'nın gül kucağında kodular

Seherin virdini onlar yudular/ Dört teni bir cana saranlardanız

Zeyn'el Abidin'le elveda kıldık/ Muhammed Bakır'la zindanda kaldık

İmam Cafer ile ummana daldık/ Mansur ile dara duranlardanız

İmam Rıza ile bir bağa girdik/ Mizan teraziyi ol zaman gördük

İmam Kazım ile gülleri derdik/ Şah merdan gülünü derenlerdeniz

Taki, Naki dost elinin çerağı/ Hasan'ül Askeri ilmin durağı

Muhammed Mehdi'ye duyduk firağı/ O hasreti bugün soranlardanız

Yanyatır o ulu der Şah Merdan Ali/ Ali'yi sevenin olmuşum kulu

Gönülden o şaha bulmuşuz yolu/ Gaiplerde gezen erenlerdeniz"[11]

Mürşid durumundaki dede ve babalara bağlı bulundukları dergâh tarafından verilen ve irşad için yetkili kılındıklarını belirten İcazetnamelerin pek çoğunun başında "Nasrun mina'llahi ve fethun garib ve beşşiri'l-mü'minin ya Allah, ya Muhammed, ya Ali"[12] ifadesinin bulunması İslam'ın şiarı olan bu üç ismi dilde ve gönülde bir arada tutmak içindir. Yardımın Allah'tan geldiğini, fethinde yakında bulunduğunu ifade eden bu

[11] Birdoğan, Nejat, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, İstanbul, Berfin Yayınları, 1994, s. 405-406.
[12] Saf, 61/13

ayet, pir ve mürşidlerin anahtarı olmuştur ve bu söylemle onların gönüllerini fethetmek amaçlanmıştır.

II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. ALEVİLİK

Alevî kelimesinin anlamı, konu olduğu alana göre daralmakta ya da genişlemektedir. Nitekim Alevî, soya işaret ettiği zaman sadece Hz. Ali'nin soyundan gelenleri ifade eder. Bu sözün dar anlamında Hz. Ali'nin soyu ile kurulan münasebet kültürden kültüre değişmektedir. Örneğin, İran'da Alevî denildiği zaman soyu Ali'den gelen demektir. Türkiye'de ise Alevî denildiğinde öncelikle Hz.Ali'yi seven ve onun soyunun yolundan giden kişi olarak algılanır. Hz. Ali ile soy münasebeti ancak Dede'ler yolu ile kurulur. Dede'ye büyük saygınlık kazandıran ve karizmasını kuvvetlendiren bu münasebet "Seyyid" kavramı ile karşılanır. Alevî kavramına burada yüklenen anlamdan yola çıkarsak, Alevîlik, İslâm'ın Ehl-i Beyt sevgisinin öne çıkarılmış şeklidir.[13] Ya da Alevîlik, Hz. Ali sevgisi etrafında teşekkül etmiş bir dinî zihniyettir.

Alevi kelime olarak Arapça'da "Ali'ye mensup", "Ali'ye ait" anlamlarına gelmekteyken, İslam tarihi ve tasavvuf edebiyatında ise, "Hz. Ali'yi sevmek, saymak ve her hususta ona bağlı olmak anlamlarında kullanılmaktadır. Bu bakımdan Hz. Ali'yi seven, sayan ve ona bağlı olan herkese "Alevi" denir.

Siyasi bir taraftarlığı ifade etme açısından Alevî kavramı "Ali'ye mensup", "Ali'ye ait", "Ali'ye intisabı olan kimse", "Ali'yi seven, sayan ve ona bağlı olan" gibi bir taraftarlığı ifade eder. Zaman içinde bu kavramla, İslâmiyet içerisinde ortaya çıkan, mezhebî inancı savunan bir taraftarlık kastedilmeye başlanmıştır. Bu anlamıyla "Alevî" denildiğinde Hz. Ali'yi en üstün sahabi olarak gören, Hz. Muhammed'den sonra onun, Allah'ın ve Hz. Peygamber'in tayini ile halife olması gerektiğini kabul edenler için "Şia" ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

---

[13] Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sûfiliğine Bakışlar*, İstanbul, İletişim Yay., 1996, s. 208

Alevî kavramı tasavvufî bir tanımlama olarak da kullanılmaktadır. Tasavvufî anlamda da Hz. Ali'ye isnat edilen tarikatlara Alevî tarikatlar denir. Örneğin tarikat silsilesi Hz. Ali kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşan Kadirî, Mevlevî, Bektâşî ve Rıfaîler Alevî tarikatlarıdır. Alevîlik, bazı araştırmacılar tarafından sadece silsile bakımından değil, sûfî İslâm geleneği bakımından da tasavvufî bir anlayış olarak görülmekte ve Alevîliğin dinî statüsünü Yesevîlik, Mevlevîlik gibi bir tarikat olarak belirlemektedir.[14]

"Alevîliğin kökeni ve doğuşu, tamamiyle, 10. yüzyılda İslâmiyet dairesine girmeye başlayan, ancak ondan önce mensup oldukları, Gök Tanrı kültü, tabiat kültleri, atalar kültü gibi eski Türk inançlarıyla, Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük ve Maniheizm vb. dinlerin miras bıraktığı inançların etkisi altında bu yeni dini kabul edip kısa zamanda kendi sosyo-ekonomik yapılarına uyduran göçebe Türkler'in tarihiyle ilgilidir." Alevî-Bektâşî yazılı kaynaklarında mevcut tenâsüh, hulûl, Hak- Muhammed-Ali kavramları gibi temel inançlarla, ayin-i cem, ikrar ve musâhiplik ayinleri, Hızır ve Nevruz gelenekleri gibi temel kurumlar da tamamıyla İslâm öncesi ve harici dinî ve mistik kültürlerin eseridir.[15] Bu bağlamda Alevilerin tarihteki adı Kızılbaş'tır. Fakat Kızılbaş sözü, zaman içinde, küçültücü bir anlama kaymış ve Celali İsyanları ile tanınan dini sosyal başkaldırma hareketleri dolayısıyla da, dinsiz, asi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu sebepten dolayı Kızılbaş deyimi XX. Yüzyılın başlarından itibaren yerini büyük ölçüde Alevi sözcüğüne bırakmıştır.[16]

Günümüzde Alevi kelimesiyle nitelendirilen gruplar, her bir grupta Dedeliğin babadan oğla geçmesi, her grubun kendine özgü bazı uygulamalarının olması, yine "yol"un işleyişini kendi içlerinde yürütmeleri ve diğer gruplardan olanların adab ve erkânın yürütüldüğü toplantılara alınmaması (Bektaşiliğin Babağan kolu hariç), "soy sürme"nin esas olması vb. özel bazı hususlar dolayısıyla "soya (ocaklara) dayalı tarikatlar" şeklinde nitelendirilmelidir.[17]

---

[14] Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik – Bektâşîlik,* s. 149-150; Melikoff, Irene, *Uyur İdik Uyardılar*, (Çev. Turan Alptekin), İstanbul, Demos Yayınları, 2009, s. 155-157.
[15] A. Yaşar Ocak, *Türk Sûfîliğine Bakışlar*, s. 205
[16] Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 52.
[17] Bkz. Üçer, Cenksu, *Hz. Ali Sempozyum Bildirileri*, İzmir, DEÜİFV Yayınları, 2009, s.118

B. KIZILBAŞLIK

X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul etmeye başlayan ve bu yeni dini önceki birtakım inanç ve gelenekleriyle kendilerine has biçimde bağdaştıran konargöçer Türkmen oymakları için değişik coğrafya ve dönemlerde kullanılan isimlerden birisi de Kızılbaş'tır. Önceleri bütün Türkmen oymakları kızıl börk giydiği halde yaygın İslami anlayışa mensup kesimlerin zamanla kızıl börkü terk etmesi üzerine sonraları Alevi adıyla anılacak zümrelere Kızılbaş denilmeye başlanmıştır.[18]

Kızılbaş isminin belirli bir sosyal, siyasi ve dini bir grubu ifade etmesi, benimsenen görüşe göre ilk defa Şeyh Haydar devrine rastlamaktadır. Şeyh Haydar'ın emriyle mensupları başlarına on iki dilimli, sürahi biçiminde, yukarıya doğru sivrileşen kırmızı bir kavuk giymeye başlamışlardır. Haydar'ın Anadolu'da bulunan ya da Anadolu'ya gelen müridleri bu tür serpuş giydikleri için, halk tarafından önce istihza yollu Kızılbaş adıyla anılmış, daha sonra bu isim yaygınlaşarak Safevi Tarikatı'na mensup ve onlar adına Anadolu'da siyasi ve dini faaliyet gösteren kimseler için kullanılmaya başlanmıştır. Zaman içinde Anadolu'da Safeviler lehinde faaliyet gösteren kişi ve zümrelerle, Safevi Devleti'nin kurulmasını takiben İran'da devlet kademelerinde bulunan bir kısım yetkili ve görevliler bu isimle anılmaya başlanmıştır.[19]

Kızılbaş isminin menşei hakkında, ilmi ve tarihi açıdan doğruluğu tartışmaya açık olan bazı rivayetler vardır. Mesela, Uhud savaşı sırasında Peygamber'i korumak için kendini siper eden Ebu Dücane'nin başındaki sarık al kana boyandığından Kızılbaş adını almıştır. Diğer bir açıklamaya göre Hz. Ali, Hayber Kalesi'nin fethinde başına kırmızı sarık sarmış ve Kızılbaş adıyla anılmıştır. Başka bir açıklamaya göre de Sıffın Muharebesinde, Muaviye askerlerinden ayırt etmek için Hz. Ali askerinin başına kırmızı sarık sardırmış ve kendisi de sarmıştı. Bu olaydan sonra taraftarları Kızılbaş diye anılmaya başlanmıştır.[20] Bu yaklaşımlar Kızılbaş ismine kutsallık kazandırma çabasının bir ürünü olarak görülmektedir.

---

[18] İlyas Üzüm, "Kızılbaş", *DİA*, c. XXV, s. 546.
[19] Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul, Ensar Yayınevi, 2011, s. 757.
[20] Üzüm, "Kızılbaş", s. 547; Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik – Bektâşîlik,* s. 9.

Bütün bu rivayetlere rağmen Kızılbaş adının sadece Anadolu Alevîlerince kullanılması ve Şiî coğrafyada kullanılmaması bu adın İslâm tarihi kaynaklı olmadığını ortaya koymaktadır. Örneğin, böyle gruplar Pakistan'da İsmailî, İran'da Caferî, Mısır ve Yemen'de Zeydî, Suriye'de Nusayrî, Lübnan'da Durzî olarak adlandırılmaktadır. Bu sebeple bu isimlendirmenin eski Türklerden kaldığı fikri daha kabul edilebilir görünmektedir. Zira Türk kültüründe kırmızı, kızıl/al renk diğer renklerden farklı olarak kutsal motifler içermektedir. Türkler, al yahut kızıl rengi, Tanrısal renk, kutsal renk kabul etmişlerdir. Eski Türk inancına göre, Tek Tanrı veya Gök Tanrı'nın gökte olduğu tasavvuru ile irtibatlı olarak başlarına giydikleri börkün, Tanrı'ya karşı olan kısmı, yani tepe kısmında genellikle kızıl yahut al renk kullanmışlardır. Türkler, kutsallık verdikleri kızıl rengi bu şekilde kullanarak Tanrı'ya tazimlerini bildirmişlerdir. Bu giyimlerinden dolayı da onlar, kızıl börklü yahut Kızılbaş diye anılmışlardır.[21] Kızılbaş simgesinin Safevîlerle olan bağlantısı ise Şah İsmail'in babası olan Şeyh Haydar (d.1460-ö.1488) zamanında ortaya çıkmıştır. İlk Safevîler'in kırmızı serpuş giyen taraftarlarını adlandırmada kullanılan ve başlangıçta siyasî bir ad olan bu deyim, Safevîler'in dinî propagandaları sonucu, temelde on iki imam inancına bağlı kalmakla birlikte, tecelli, tenâsüh inançları ve bizzat mazharullah olan Ali'nin tecessümü sayılan Safevî hükümdara tapınış ile birleşerek aşırı Şiîliğin bütün ayırıcı niteliklerini ortaya koyan Türkmen bir Şiîlik biçiminin adı olmuştur. Dini propaganda neticesinde, Kızılbaşlık, siyasî anlamının yanında inancı da niteleyen bir anlam kazanmasına rağmen, Safeviler'in tarih sahnesinden çekilmesiyle kavramın siyasî yönü zayıflamış inanç yönü ise Kızılbaşlık kavramını tarif etmede kullanılagelmiştir.

C. BEKTAŞİLİK

Hacı Bektâş-ı Velî (1209-1270)'nin ismine nisbet edilerek anılan Bektâşî tarikatının ortaya çıkışı doğal olarak kendisi Vefai-Haydari şeyhi olan Hacı Bektâş-ı Velî iledir. Fakat Bektâşîliğe asıl hüviyetini kazandıran, yayılmasını ve tanınmasını sağlayan Abdal Musa'dır. Abdal Musa'nın Hacı Bektâş-ı Velî ile olan bağı Kadıncık Ana (Hatun Ana) yoluyladır. Hacı Bektâş-ı Velî'nin kendisi doğrudan bir propagandacı olmamasına rağmen, açıkça Vilâyetnâme'nin Kadıncık'ı olan bir Hatun Ana'ya öğretim vermiş ve onun

[21] Hulusi Yılmaz, *Sosyal Değişme Sürecinde Alevîlik*, (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, 2008, s. 56

aracılığıyla öğretileri müridlerine ulaşmıştır. Hacı Bektâş-ı Velî zaviyesinde yetişen Abdal Musa zaviyeden ayrıldıktan sonra birçok Haydari dervişi gibi Osmanlı topraklarına gitmiş ve Osmanlı gazileriyle birlikte çeşitli savaşlara katılmıştır. Bir müddet sonra Manisa'ya daha sonra da son ikametgâhı olan Antalya/Elmalı Tekke köyüne gitmiştir. Sulucakarahöyük menşeli bu Rum Abdalları, o sıralarda giderek unutulmaya yüz tutan Baba İlyas kültünün yerine, Hacı Bektâş kültünü yaymaya başlamışlardır. Abdal Musa'nın gezdiği yerler ve müridi Kaygusuz Abdal'ın Mısır'a kadar olan seyahati dikkate alındığında Hacı Bektâş-ı Velî'nin ölümünden elli-altmış yıl sonra Abdal Musa sayesinde bu öğretilerin hayat bulduğu ve bugünkü Hacı Bektâş-ı Velî imajının oluştuğu söylenebilir.[22]

XIV. yüzyılda Bektâşîliğin kendisine özgü âyin ve erkânının teşekkül etmiş olduğu kabul edilmektedir. XIV. Yüzyılda Bektâşîliğe giren ilk öğeler, Ahilerin merasim ve adetleri olmuştur. Anadolu'da yaygın olarak bulunan Ahi loncalarla dervişlerin tarikatı arasındaki bağın çok sıkı olduğu bilinmektedir. Ahilerde, Şiî etki hâkimdir ve pîrlerinin Selmân-ı Fârisî olduğunu kabul ederler.[23] Bektâşîliğin ikinci önemli ismi ise Balım Sultan (d.1478-ö.1516)'dır. Bektâşîlik, Balım Sultan'dan sonra büyük itibar kazanmış, Anadolu'da ve bilhassa Rumeli'de yayılmıştır. Sadece Anadolu'da 700'den fazla tekke ve hankâhlarıyla teşkilatlanmıştır. Balım Sultan âyin ve erkân itibariyle de bazı yenilikler yapmış, tekkelerin iç teşkilatını daha sık ve muntazam bir hale sokmuş ve o zamana kadar daha ziyade köy ve kasabalar civarındaki tekkelerin etrafında, gelişen bir tarikat teşkilatının bel kemiği mahiyetinde olmak üzere, bir mücerred dervişler teşkilatı, vücuda getirmiştir. Devlet nezdinde de himaye ve ilgi gören Bektâşîliğe Yeniçeri Ocağı da manen bağlanmış ve böylece itibarı üst düzeye çıkmıştır. XV. yüzyılda, Bektâşîliğe, Hurûfi öğeler de girmeye başlamıştır.[24]

Alevîlik ve Bektâşîlik arasında, özde olmayan dışta bir farklılık vardır. Alevîler tarihsel olarak aşiret çevresinden ve göçebelikten beslenmiş olup siyasi olarak Osmanlı-Safevi mücadelesinde mağlup olan Safevîleri destekledikleri için Osmanlı ülkesinde kent merkezinden uzak yerlerde "kapalı bir toplum olarak" varlıklarını sürdürmüşlerdir.

[22]Melikoff, Irene, *Hacı Bektâş'ın Tarihsel Kimliği*, Haz. İbrahim Bahadır, Ankara: Bielefeld Alevî Kültür Merkezi Yay., 2003, s. 75.
[23] Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 38
[24] Yılmaz, *Sosyal Değişme Sürecinde Alevîlik*, s. 59

Bektâşîler ise, kökenleri göçerliğe dayansa da kent merkezlerinde bulunmanın yardımıyla daha örgütlü, imparatorluğun üst sınıf üyeleri dâhil isteyenin girebileceği "dışa açık" bir tarikat olarak varlıklarını korumuşlardır. [25]

D. HAK-MUHAMMED-ALİ İNANCI

Hak-Muhammed-Ali kavramının ilk defa ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Yine de bu kavramın bütün Alevî mensupları tarafından aynı derecede yorumlandığını söylemek güçtür.[26]

Allah'ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğu, Alevi zümrelerin çoğunluğu tarafından kabul edilmekle birlikte, Ali'nin velayeti, Ali'yi sevme ve ona bağlanma çok önemli bir esas olarak kabul edilmektedir. Ali kavramının algılanış şekli ise reel Ali'den daha ileri seviyede mitolojik bir algılamadır. *Buyruk*, deyişler, gülbanklar, tercümanlar veya menakıpnamelerden anlaşıldığına göre Hak-Muhammed-Ali üçlüsü Alevi inancın temelini teşkil etmektedir. Bu üç unsur bazen ayrı ve müstakil olarak, bazen de ikili veya üçlü olarak kabul edilmiştir. Bu üç unsur genel olarak aşkın bir ilah kavramını ifade etmiş, bu aşkın varlık bir ölçüde insanda, tam ve kâmil manasıyla da Ali'de tecelli etmiştir. [27]

Bu üçlü inançta Allah Kur'an'ın açıkladığı biçimde anlaşılmaktan, Adem'de, insanda ya da Ali'de tecelli ettiği şeklinde anlaşılmaya kadar geniş bir şekilde yorumlanmaktadır. Bunlara ek olarak bazı deyişlerde Allah'ın Ali'nin kendisi olduğunu belirten yorumlamalar da bulunmaktadır. Fakat genel kabul gören ağırlıklı anlayış Tanrı olarak aşkın bir varlığı kabul edip onun bir ölçüde insanda en kâmil anlamda ise Ali'de tecelli ettiği şeklindedir.

Muhammed üçlemede ikinci sırada bulunmakla birlikte pratikte üçüncü sırada yer almaktadır. Allah'ın gönderdiği son peygamber anlaşılıp, müstakil bir kimliğin sahibi sıfatıyla anılarak salât ve selamla yâd edilir.[28] Peygamberlerin sonuncusu, şanına Kur'an'ın

---

[25] Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik – Bektâşîlik,* s. 72,84; Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 25-26.
[26] Üzüm, İlyas, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, İstanbul, İSAM Yayınları, 2007, s. 71.
[27] Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 772.
[28] Bozkurt, Fuat, *İmam Cafer Sadık Buyruğu*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2004, s. 159.

indiği, dileklerinin Allah tarafından kabul edileceği kişi olarak kabul edilmektedir. Fakat yaygın anlayış Muhammed'in Ali ile aynı nurdan yaratılıp gerçekte tek, görünüşte iki beden olduğu şeklindedir. Bu özün dış kısmı olan nübüvveti Muhammed, iç kısmı olan velayeti ise Ali temsil etmektedir. Nübüvvet Kur'an'la, velayette Ehl-i Beyt'le devam etmektedir, kurtuluşa ermek için Allah'ın kelamına ve peygamberler sultanının evladına tutunmak gerekmektedir.[29] Bu bağlamda *Buyruk*'ta ve deyişlerde Muhammed-Ali tek bir kimlik olarak zikredilmekte ve yolun Muhammed- Ali yolu olduğu belirtilmektedir.

Ali üçlemede son sırada yer almasına rağmen inanç dünyasının merkezinde yer almaktadır. Bu kaynaklarda bazen kapalı bazen çelişkili anlatımlarla ifade edilmektedir. Buyruk'ta beşeri özelliklerin ötesinde aşkın bir tanrı anlayışı hâkim olmakla birlikte Ali'nin tanrısallığına da küçük bir gönderme yapılmaktadır.[30] Fakat eser bütün olarak ele alındığında Ali'nin şah-ı velayet olduğu, iman olduğu, tarikat, marifet ve hakikatin Ali'ye verildiği, Ali'den üstün yiğit, zülfikardan üstün kılıç olmadığı gibi anlatımlar öne çıkmaktadır. Şairlerin yaklaşım tarzı da bu şekilde olmakla birlikte bazen Ali'nin tanrısallığını veya tanrılığını ön plana çıkarmaktadırlar. Mesela; Cem ayinlerinde mirac hadisesinin hatırlanması esnasında doğrudan Ali'nin tanrılığı gündeme gelmektedir. Miraca çıkan Muhammed, Tanrı ile doksan bin sır konuştuktan sonra perde kaldırıldığında Tanrı olarak Ali'yi görür. "Muhammed'in Ali'nin sırrına ermesi şeklinde ifade edilen bu olayda Ali Tanrı ile aynileştirilmiştir. Bu eski Türklerdeki Gök Tanrısı inancının yerine Ali'nin yerleştirilmesi olarak kabul edilmektedir.

[29] Eğri, Osman, *İlm-i Cavidan*, Ankara, TDV Yayınları, 2008, s. 18
[30] Bozkurt, *İmam Cafer Sadık Buyruğu*, s. 11.

I. BÖLÜM

ALEVİLİK'DE HAK İNANCI

A. HAK/ALLAH ANLAYIŞI

Hak kelimesi sözlükte "gerçek, sabit, doğru olan" manasına gelir ve çoğulu "hukuk"tur. Istılahı anlamıyla ise inkârı mümkün olmayacak kesinlikte gerçek olan şey yani batılın zıddı olarak kabul edilir. Kur'an'da geçen ayetlerin çoğunda hak kelimesi batılın zıddı yerine kullanılmıştır.[31] "Çünkü Allah hakkın ta kendisidir; o ölüleri diriltir; yine o her şeye hakkıyla kadirdir."[32] Alevi toplumun temel erkân kitabı *Buyruk*'ta da "Hakk'ı hak, batılı batıl bilmeli", "Bunlar tümüyle bırakıldıktan sonra da insandan batıl gider hak kalır"[33] ifadeleriyle bu anlamda kullanılmıştır. "Bir şeyi sabit ve gerekli kılmak" anlamlarında mastar ve bu anlamlara dayalı bir sıfat olarak Allah'a nispet edildiğinde ise "Bizzat ve sürekli olarak var olan, gerçekliği mevcut bulunan, varlığı ve ulûhiyeti fiilen tahakkuk eden" anlamına gelmektedir. Hak ismi kıdem ve beka kavramlarını da içerecek şekilde vücud manası düşünülerek zati isimler içinde mütalaa edilmiştir. Buna göre hak "fiilen var olan, ezeli ve ebedi, mevcudiyeti ve ulûhiyeti gerçek olan" anlamına gelir. Hak isminin varlığı zorunlu anlamıyla Allah, varlığın başlangıcı olması itibarıyla evvel, varlığın sonu olmayan ve ebedi hayatla diri manalarıyla ahir, baki, varis ve hay isimleriyle münasebeti vardır. [34] *Buyruk*'ta da yüce yaratıcının özel ismi olarak pek çok yerde; "Hak Teâlâ o talibe kudret ve hidayet hazinesinin kilidini açar." gibi ifadelerle Hak kelimesi kullanılmıştır.[35]

Allah yalnız üstün varlık değil aynı zamanda var denmeye layık tek gerçek varlık olarak varlık dünyasının merkezinde bulunmaktadır. İnsan olsun diğer varlıklar olsun hepsi

---

[31] Çağrıcı, Mustafa, "*Hak*", DİA, XV, s. 137.
[32] Hac 22/6.
[33] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 60-61.
[34] Topaloğlu, Bekir, *"Hak",* DİA, XV, s. 152.
[35] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 59, 64, 71, 119.

onun yaratıklarıdır ve varlık hiyerarşisinde ondan aşağıdadırlar. Bu bakımdan ona karşı olabilecek hiçbir güç yoktur.[36]

Tasavvufta da ilk sufiler hak kelimesini Allah anlamında kullanarak "Hak Allah'tır" demişlerdir. Hak kelimesi bazen "şahid-i hak, aynü'l hak ve hakku'l hak" şeklinde de kullanılmaktadır. İlme'l yakın ve ayne'l yakinden sonra gelen hakka'l-yakın mertebesi kulun her yönden en üst seviyede Hak'ta fani olması anlamına gelir. İlme'l yakin şeraitin zahiridir; ayne'l yakin şeriatta ihlâslı olmak, hakka'l yakin ise onda fani olmaktır. Sufiler "Zahirde halk ile batında hak ile bulunmalı" veya "Veli Hak'tan alır, halka verir" dedikleri zaman hak ile Allah'ı kastetmektedirler.[37]

Sufiler arasında Allah'a hak denildiği gibi ondan olan ve ondan gelen her şeye de hak demektedir. Bu bağlamda peygamberler, Kur'an, Kur'an'daki her türlü bilgi ve hüküm haktır. Buna aykırı düşen şeylerde batıldır. Nefisten ve şeytandan gelip insanı Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmez hale getiren her şey batıl olduğu gibi, insanı tefrikadan cem haline, kesretten vahdete yönelten her şey de haktır. *Buyruk*'ta da; "Anılan yasak eşya ve sıfattan oluşan nesneler, Tanrı'dan uzak denen şeylerdir. Bunlar tümüyle bırakıldıktan sonra insandan batıl gider, Hak kalır."[38] denilmiştir. Doğru iş ve doğru söz hak, bunun arkasında bulunması gereken iyi niyet ve samimiyet ise hakikattir. Aynı şekilde şeriat yoluna girmek hak, bu yolda samimiyetle devam etmek ise hakikattir.

Eski Türk topluluklarının asıl dini Gök Tanrı inancıdır ve ona ibadet edilmektedir. Bu inanç sisteminde Tanrı yaratıcı ve mutlak kudret sahibi olarak kabul edilmiş, yüceliğini belirtmek amacıyla "semavi" olarak nitelendirilmiş, çoğunlukla Gök Tanrı olarak anılmıştır. Burada, insanların ölümlerini tayin eden, hayata doğrudan müdahalede bulunabilen, emreden, emirlerine uymayanı cezalandıran yani her türlü yetkiye ve iradeye sahip bir Tanrı inancı vardır. Tanrı kanundur, hakikattir, insanlar fani iken o ezeli ve ebedidir. Bütün bu vasıflara ek olarak Tanrı'nın bir oluşu da kabul edilmiştir. İlk dönemlerde Türklerin İslam dinini kısa zamanda ve kitleler halinde benimsemelerinde, diğer faktörler yanında Türklerin eski inançları ile İslam'daki Tanrı'nın birliği arasında uygunluk ve yakınlık görmelerinin payı büyüktür.

---

[36] Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, AÜİF Yayınları, 1975, s. 69.
[37] Demirci, Mehmet, "*Hak*", DİA, XV, s. 151.
[38] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 61.

İnançlar, varlıklarını sürdürdükleri toplumları tanıma ve onları anlama açısından önemli bir role sahiptirler. Ayrıca toplumu oluşturan bireylerin tutum, davranış ve yaşayış biçimleri inanç esaslarının oluşmasında veya yerleşmesinde büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla dinlerin teolojik yapısını oluşturan inanç sistemleriyle toplumların sosyo kültürel yapıları arasında ciddi bir ilişki bulunmaktadır.[39]

Alevilikte de Allah'ın varlığı, birliği kısaca tevhid konusunda Ehl-i sünnet ile benzer yaklaşımlar bulunur. Alevi cemaat arasında Allah'a iman başta olmak üzere iman esaslarına gönülden bir inanış vardır ve sağlam bir iman duygusu yaşamaktadır. Yani genel anlamda güçlü bir tevhid inancı vardır. Fakat bu inancın bilgiye dönüşmesi esnasında, Allah'ı tanımlama ve yorumlama biçiminde, bir takım farklı anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu farklı anlayışın temelinde ise batıni bir tasavvufi yaklaşım ve vahdet-i vücud anlayışının etkisi görülmektedir. İmam Cafer'in eseri *Buyruk*'ta; "Tanrı'dan başka tapacak yoktur. Tanrı'nın elçisi Muhammed'dir. Tanrı'nın velisi ve Muhammed'in halifesi Ali'dir."[40] ifadesinin ve "İnananlar arasında Allah'ı bırakıp ona koştukları eşleri Tanrı olarak benimseyenler ve onları Allah'ı severcesine sevenler vardır. Müminlerin Allah'ı sevmesi ise hepsinden kuvvetlidir. Zalimler azabı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allah'a ait bulunacağını ve Allah'ın azabının şiddetli olduğunu keşke bilselerdi."[41] ayetinin bulunması tevhid konusuna açık bir vurgu yapıldığını, Allah'ın varlığı ve birliğinin kabul edildiğini göstermektedir. Bu konu Alevi şairlerin şiirlerinde de kendini hissettirmektedir;

"Evvel ol Allah'ın adı söylenür/ Cümle ibadetin başıdır tevhid

Pirim Şeyh Şafi'den bize kalmıştır/ Sofi kardeşlerin kanıdır tevhid"[42]

Alevi şairler arasında Tanrı İslam'daki özel adı olan Allah lafzı ile isimlendirildiği gibi, Hak, Kadir, Mevla, Hüda, Hu gibi isimlerle de anılmıştır. Alevi eserlerinde yaratıcının özel ismi olarak en çok "Hak" kelimesi kullanılmıştır. [43]

"Pir Sultan'ım ismin aldım kaleme/ Biz de razı olduk Hak'tan gelene

---

[39] Yıldız, Harun, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2004, s. 105.
[40] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 63, 131.
[41] Bakara, 2/165.
[42] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname,* Haz. İbrahim Arslanoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s. 419.
[43]Üzüm, İlyas, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik,* İstanbul, Horasan Yayınları, 2002, s. 90, 91.

Gösteren değil mi cümle âleme/ Cümle muradına verir sabahtan"[44]

"Hakk'a emir oldu dünyaya geldim/ Gözüm açtım nail oldum ol burca

Arif oldum Hak kelamın söyledim/ Elif kadim dal yazmışam ol burca"[45]

"Bil ey vaiz cihanın varıdır aşk/ Hak'a âşık olanın karıdır aşk

Niçin almazsın aşktan bu aşkı/ Senin gibi hımarın marıdır aşk

Bu aşk eyler kişiyi Hakk'a vasıl/ Halil'in ateşin gülzarıdır aşk"[46]

Hak kelimesinden sonra da en çok Allah ismi kullanılmıştır.

"Pir Sultan'ım Allah Allah diyelim/ Gelin nikabını elden koyalım

Takdir böyle imiş biz ne diyelim/ Beklerim yolların gel efendim"[47]

"Allah deyip bağırma/ Irak sanıp çağırma

Hakk'ı dilden ayırma/ Şeytan güler bu hale"[48]

"Allah Allah'dır müdam/ Bir efendi hep gulam

Gözde budur ve's-selam/ La-ilahe illallah"[49]

Bazı yazarlar Alevi inanışta Hz. Ali'nin söylediği "Görmediğim Tanrıya tapmam" sözüyle insanın dışında bir Tanrı bulunmadığını ve Hz. Ali'nin Tanrıyla insanı eşleştirildiğini belirtmişlerdir. Fakat gerçek Alevilikte böyle bir düşüncenin varlığından bahsedilemez. Çünkü Alevi-Bektaşi edebiyatı tamamıyla Allah inancı, Allah sevgisi ve Allah aşkı ile doludur. Ayrıca Alevi düşüncedeki Allah inancı bütün varlıkları Allah'la ilişkilendiren vahdet-i vücut ekolüyle etkileşim içindedir. Çok okunan bir Alevi kitabında geçen ifadeler de bunu desteklemektedir. Tanrıdan başka hiçbir şeyin vücudu yoktur.

---

[44] Pir Sultan Abdal, *Pir Sultan Abdal Divanı*, Haz. Esat Korkmaz, İstanbul, Ant Yayınları, 1994, s. 63.
[45] Gölpınarlı, Abdulbâkî, *Alevi Bektaşi Nefesleri*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963, s. 148.
[46] Virani, *Virani Divanı*, s. 122.
[47] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 116.
[48] Gölpınarlı, *Alevi Bektaşi Nefesleri*, s. 156.
[49] Virani, *Âşık Virani Divanı*, s. 52.

Hakikatte sadece Tanrı vücudu vardır. Kimi görürseniz görün bu Hak'tan ayrı değildir. Bu ifadelerde varlık Tanrılaştırılmaktan çok, Hak ile irtibatlandırılmaktadır. Yani görünen pek çok şey vardır fakat bunlar hakikat olarak Hak'la ilişkilidir.[50]

B. ALLAH'A İNANMANIN GEREKLİLİĞİ

Kur'an Allah'ın âlemin yaratıcısı ve devam ettiricisi olduğunu ifade ederken, onun zahir ve batın olduğunu da söylemektedir. Allah varlığını, birliğini, üstün niteliklere sahip bulunduğunu tabiatın birçok nesne ve olayının göstermesi bakımından açık, fakat zatının duyu organlarıyla idrak edilememesi bakımından gizlidir. Allah'ın zatının bu dünya hayatı içinde duyularla idrak edilememesi, onun varlığının herkesin kabul edeceği şekilde ispatlanmasını zorlaştırmaktadır. Fakat onu yok saymak varlık ve varoluş problemini daha karmaşık bir hale getirmektedir. Yaradılışın tesadüfi olarak meydana gelmesi, evrim veya buna benzeyen teorilerle açıklanması akıldan uzak kalmış ve ilerleyen pozitif bilimlerden destek görmemiştir. Allah'ın varlığına inanmak kişinin hayatında büyük değişiklikler meydana getireceği için bu alanda akıldan çok irade söz sahibi olmaktadır. Kur'an'da geçen "Kendileri de bunlara yakînen inandıkları halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!"[51] bu ayetle inkar yolunu seçen insanların öz varlıkları kabullendiği halde zulüm ve kibir yüzünden inkar yolunu seçtikleri ifade edilmiştir. Allah'ın varlığına inanılması, iman ve din hayatının başlaması zihnin yanında gönlünde harekete geçerek, iradenin eğitilmesiyle mümkün olmaktadır. *Buyruk*'ta pek çok yerde geçen "Nefsini bilen Tanrı'yı bilir. Nefsini bilmeyen kimse cahildir."[52] ifadesiyle iradesine sahip olamayan insanların Tanrı'yı bilmelerinin imkan dışında olduğu vurgulanmıştır. Nefsine gafil olanın hidayete erişemeyeceği, kişinin Tanrı'yı ibadetle kendi nefsinde bulacağı, kişinin kendi nefsini bildiğinde marifetiyle Hakk'ı bulup hidayete ereceği belirtilmiştir.[53] Ayrıca Kur'an'da "Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil

[50] İlyas, Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul, İsam Yayınları, 1997, s. 71.
[51] Neml 27/14
[52] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 128.
[53] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 59, 89, 126, 128.

miyim? (Onlar da), Evet (buna) şâhit olduk, dediler."[54] Ayetiyle de inanma yeteneğinin tabii olarak her insanda bulunduğuna vurgu yapılmıştır.

Allah'ın varlığına delalet eden deliller insanın dış dünyasında bulunduğu gibi kendi iç dünyasında da bulunmaktadır. "İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'an'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması, yetmez mi?"[55] bu ayet bunu açıkça göstermektedir.

Tasavvufta ise dini yaşam konusunda akıldan önce kalbe önem verilmiştir ve bilginin keşif yoluyla kazanıldığı kabul edilmiştir. Allah'ın ancak bu yolla bilinip tanınacağı belirtilmiştir. Yani akıl Allah'ı ancak var olması bakımından bilebilir, fakat Allah'ı müşahede ederek tanımak ancak keşif yoluyla olur. Sufiler Allah'ı tanımada bilgiye değil kalple yaşanan tecrübelere önem vererek, asıl bilginin bu olduğunu belirtmişlerdir.[56]

Alevilik'te de Allah'a iman esası Ehl-i sünnette olduğu gibi ilk sırada yer almaktadır. Buna göre "Şeriat makamının ilk esası iman getirmektir. Bu ise Allah'a, peygamberlere, meleklere, âhiret gününe, kaza ve kadere iman getirmek"[57] şeklinde sıralanır. İman sıralamasında ilk önce Allah'a imanın gelmesi bu konuda Ehl-i sünnetle Alevilik arasında bir fark olmadığını göstermektedir. Aleviler Allah'a inanmaktadır ve sağlam bir iman duygusuna sahiptirler. Fakat bu duygunun bilgiye dönüşmesi esnasında Sünni anlayışın tayin ettiği çerçevenin dışına çıkan tasavvufa dayalı serbest yorumlar bulunmaktadır.[58] Alevilerin menakıpname, deyiş ve nefeslerinde geçen ifadeler bunu ortaya çıkarmaktadır.

Temel iman esasları bu şekilde kabul edildiği gibi Alevî erkânında "üç sünnet-yedi farz", "dört kapı-kırk makam" gibi bazı tasavvufî anlayışlar da benimsenmiştir. "Dört kapı-kırk makam" olarak bilinen şeriat, tarîkât, mârifet ve hakikât mertebelerinden şeriat makamı on esastan oluşmakta ve burada Allah'a iman ilk sırada yer almaktadır.[59] Şeriat makamı kişinin kat etmesi gereken ilk mertebedir. Bu makamdaki tekliflerden birini kabul

---

[54] A'raf 7/172
[55] Fussilet 41/53
[56]Topaloğlu, Bekir, "Allah", *DİA*, c. II. s. 477.
[57] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 169; Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, Haz. Ali Yılmaz, M. Akkuş, A. Öztürk, Ankara, TDV Yay. 2007, s. 71; Anonim, *Kitâb-ı Dar,* s. 359
[58] Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 92
[59] Vaktidolu, Adil Ali Atalay, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu,* İstanbul, Can Yayınları, 1995, s. 359.

etmeyerek iman etmeyen veya ikrar getirmeyen kişi münafık kabul edilir ve ceza olarak marifet makamına yükselemez, talip ya da sufi olarak kabul edilemez.[60]

Genel Alevî düşüncesinde Allah'ın konumunun, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den önce olduğu belirtilebilir. Nitekim bu düşünce Peygamber ile Ali'nin musahip olması bahsinde, "Lâ ilâhe illallah, Muhammed Rasûlullah, Ali'yyün veliyullah"[61] şeklindeki ibare ile yansıtılmaktadır. Yine eserlerin başında geçen besmele, hamdele, salvele geleneğinde de bu anlayışı görmek mümkündür. Hacı Bektaş Veli'de *Vilayetname*'sine Tanrı'ya hamd ve senada bulunarak başlamıştır.[62] Ayrıca Allah'a iman konusu çeşitli beyitlerde de ifade edilmektedir.

"Tevhid talibine gerekir ki "La"ya adım bassın

Ondan sonra vahdet dünyasında "İlla"dan söz etsin"[63]

C. HAK'IN KONUMU

1. Allah'ın Varlığı

Âlemi yaratan ve idare eden aşkın bir yaratıcının varlığı anlayışı sadece İslam'a özgü bir inanç olmayıp tüm ilahi dinlerin temel akidesini oluşturmaktadır. İslam bu akideyi merkeze alarak tevhidi yani aşkın yaratıcının başta birliği olmak üzere, sıfatlarını ön plana çıkarıp onun zatında, fiillerinde ve sıfatlarında ortağı bulunmadığını özellikle vurgulamıştır.

İslam'da iman esaslarının ilk şartı Allah'ın varlığına inanmaktır. Çünkü diğer esaslara inanmak bu ilk esasa inanmaya bağlıdır. Allah'ın varlığını bilmek ve ona inanmak, Müslüman olan herkese farzdır.[64] Allah'a inanmakla mükellef olan her insan, Allah hakkındaki vacib, mümteni ve caiz olan sıfatları da bilmeli ve bunlara da kesin olarak inanmalıdır.

---

[60] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu,* s. 31, 64.
[61] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 24.
[62] Gölpınarlı, Abdülbaki, *Manakıb-ı Hacı Bektaş Veli,* İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1958, s. 1.
[63]Seyyid Nesimi, İmaduddin, *Nesimi Divanı*, Haz. Hüseyin Ayan, Ankara, Akçağ Yayınları, 1990, s. 14.
[64] Aydın, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1964, s. 161.

Alevi anlayışta da iman esasının ilk sırasında Allah'a iman gelir. Alevi erkânının ana kitabı olan Buyruk'un ilk başlangıcında yer alan "Esirgeyen ve bağışlayan Tanrı'nın adıyla"[65] ifadesinden yola çıkarak aşkın bir yaratıcı anlayışının kabul edildiği görülmektedir. Ayrıca Buyruk'un pek çok yerinde de "La ilahe illallah Muhammed Resulullah Ali'yyün veliyullah"[66] ibaresi bulunmaktadır. Eserin büyük bölümünde, "Tanrı buyurdu, Tanrı emretti, Tanrı'nın rahmeti, Tanrı'nın kudreti, Tanrı'nın hikmeti, Tanrı'nın affediciliği, Tanrıdan başka ibadete layık birisinin bulunmadığı, Tanrı'nın hüküm koyucu olduğu, Tanrı'nın peygamberler ve kitaplar gönderdiği, Tanrı'nın yaratıcılığı"[67] gibi hususlar, çok derin bir şekilde olmamakla birlikte, Kur'an'daki ulûhiyet anlayışına paralel bir şekilde işlenmiştir. Bu ifadelerden Alevi anlayış içerisinde Allah'ın varlığının kabul edildiği ortaya çıkmaktadır. Bunu Hacı Bektaş Veli'nin kitabı *Makalat*'ta imanın şartlarında Allah'a inanmayı ilk sıraya koymasında da görmekteyiz. Ayrıca eserde imanın dil ve gönül ile yapıldığı, Tanrı'ya gönülden tanıklık yapmayanın mutlak anlamda kâfir olduğu, diliyle iman edip gönülle inanmayanında münafık olduğu, cehennemin en alt tabakasında bulunacağı belirtilmiştir.[68]

Yedi büyük ozandan birisi olan Nesimi'nin eserlerinde de Kur'an'ın genel ulûhiyet tasvirini yansıtan şiirler yer almaktadır. Mesela bir şiirinde ulûhiyet inancını işlerken bunu İslam'daki ulûhiyet anlayışını temellendiren İhlâs suresini şiirleştirerek anlatmıştır;

"Fazlına bel bağladım ya vahid ü ferd ü ehad

Cümlenin mabudu sensin daima hayy ü ebed

Okurum isminde Bi'smillahi'r-rahmani'r-rahim

Çün sıfatındır sıfatın kul hüvallahü ehad

Evvel ü ahir hüve'l-hayyü'l-lezisin la yemüt

Zahir u batın hüve'l-bakisin Allahü's-samed

---

[65] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 11,
[66] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 24, 63, 99, 131.
[67] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 15, 54, 72, 30, 42, 63, 60, 34, 68.
[68] Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalat,* s. 68, 71.

Lem yelid sensin okurum ey velem yelüd seni

Lem yekun zat ü sıfatındır lehü küfüven ehad"[69]

Dedelerle ilgili yapılmış araştırmalarda da bütün dedelerin Allah'a inandıkları ayrıca Allah inancını Aleviliğin temel inançlarından biri olarak kabul ettikleri görülmüştür.[70]

Alevi anlayışta Tanrı hakkında üç temel görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilk grupta bulunanlar yaygın İslami anlayışa uygun olup, kesin şekilde bir Tanrı fikrine sahiptirler. İkinci görüşe sahip olanlar ise mitolojik bir Ali inancıyla Tanrıyı aynı kabul edenlerdir. Son görüş ise Tanrı'nın belli suretlerde hulul ve tecelli ettiğine inananlardan oluşmaktadır.

2. Allah'ın Birliği

İslam dini tevhide yani Allah'ın birliğine inanmaya özel ve ısrarlı bir vurgu yapmıştır. Kur'an'da Allah'ın ortağı, dengi, benzeri olmadığını belirterek şirki reddeden veya doğrudan tevhidi ifade eden çok fazla ayet vardır ve bu ayetler direk olarak Allah'ın birliğine dikkat çekmektedir. Kelam âlimlerince açıklanan Allah'ın birliği; onun cüzlerden oluşmuş bir varlık olmayıp, benzeri ve dengi bulunmayan, yegâne tapılacak varlık olması şeklindedir.[71]

Genel Alevi anlayışında da Tanrı'nın varlığı ve birliği konusunda şüphe bulunmamaktadır. *Buyruk*'ta geçen "Tanrı'dan başka tapılacak yoktur."[72] ifadesi Allah'ın tek yaratıcı olarak kabul edildiğini gösterir. *Hacı Bektaş Veli Vilayetnamesi'nin* birçok yerinde Allah'ın bir olduğu belirtilmiştir. "Bismillahirrahmanirrahim. Sonsuz şükür, sonsuz övgüler o tek, yüce ve eşsiz âlemlerin yaratıcısı olan padişahın üzerine olsun ki, bütün varlık âlemi onun bir emri ile ortaya çıktı."[73] ifadesi buna güzel bir örnektir. Alevi ozanların kaleme aldığı şiirlerde Tanrı'nın bir olduğuna ciddi bir vurgu yapılmakta ve birçok yerde onun birliğinden söz edilmektedir.

---

[69] Seyyid Nesimi, *Nesimi Divanı*, s. 98.
[70] İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, s. 81.
[71] Bekir Topaloğlu, "Allah", *DİA,* c. II, s. 477-481.
[72] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 63.
[73] Gölpınarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli,* s. 1.

Hak-Muhammed-Ali üçlemesinin dile getirildiği birçok yerde açık olarak bu birliğe dikkat çekilmektedir. Yedi büyük ozandan Pir Sultan Abdal bir şiirinde İslam'da Allah'ın birliğinin simgesi olan tevhid suresine atıf yapmış hatta Allah'ın birliğini ifade eden ayetin Arapça orijinalini söylemek suretiyle de açık olarak ilahi birliği dile getirmiştir.

"Pir Sultan'ım kulhüvallahü ehad/ Can cesetten ayrılmıyor bir saat

Dün ü gün zikrimdir Ali Muhammed/ Seher vakti on iki imam sen yetiş"[74]

Yedi büyük ozandan birisi olan Hatayi'de tevhid inancının önemine dikkat çekerek bunu şiirlerinde yansıtmıştır.

"Can Hata'i'm! Tevhid derya denizdir!/ Tevhid etmeyenler bizim nemizdir?

Pirim Şeyh Şafi'den sermayemizdir/ On iki imamın erkânıdır tevhid"[75]

Alevilik yukarıda da belirttiğimiz gibi İslamiyet'in ulûhiyet inancına ilgisiz kalmamış fakat bunu tarihi geçmişine bağlı olarak eski inançları ve etkileşimde bulunduğu unsurların etkisiyle esnek bir yapıda benimseyip algılamıştır. Bu algılama Kur'an'ın tasvir ettiği ulûhiyet anlayışına paralel bir algılamadan, Tanrı'nın Ali'de bedenleşmesine kadar farklı boyutlar taşıyor olsa da ağırlıklı noktayı vahdet-i vücuta bağlı bir ulûhiyet anlayışı oluşturmaktadır.[76]

Alevi edebiyatında yer alan bazı şiirlerde Hak-Muhammed-Ali üçlüsünün tek bir hakikat olduğundan bahsedilmektedir. Bu da Hz. Muhammed ve Ali'nin ilah olarak kabul edildiği şeklinde bir düşünceyi gündeme getirir. Fakat parçacı değil bütüncül bir yaklaşımla ele alındığında bunun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü klasik literatüre bakıldığı zaman Hz. Muhammed ve Ali büyük ölçüde İslam'daki faziletlerine uygun bir şekilde tasvir edilmekte buna ek olarak da aşkın, yüce bir yaratıcının kabul edildiğine ilişkin ifadeler geniş yer tutmaktadır.[77] Bu üçleme arasında kurulan bağlantılar net bir şekilde ifade edilmediği için anlatımda bazı yanlışlıklarla, Hz. Muhammed ve Ali'nin

[74] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 95.
[75] Şah İsmail Hatayi, *Divan, Dehname, Nasihatname,* s. 419.
[76] Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, s. 74.
[77] Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, s. 73.

Tanrı olduğu yönündeki iddialarla karşılaşılabilmektedir. Fakat belirttiğimiz gibi bu yanlış anlamaktan kaynaklanan bir sorundur ve Alevilik içinde Hz. Muhammed ve Ali'nin Tanrı olarak kabul edildiği anlaşılmamalıdır.

a. Vahdet-i Vücut Anlayışı

Geleneksel Alevilikte güçlü bir Allah inancı bulunmaktadır. Ehl-i sünnetteki inanca yakın olmakla birlikte tasavvuftaki vahdet-i vücud anlayışından çok fazla etkilenen bu anlayışa göre insan ve diğer varlıkların tamamı Allah'ın bir yansıması, bir görüntüsüdür. Yani yeryüzünde var olan her şey Allah'ın hayali bir görüntüsü, ondan yansıyan bir aynadır. Bu anlayışa bağlı olarak Allah sevgisi, aşkı, bağışlaması ve lütfu ön plana çıkarılmış, Allah korkusu ikinci plana itilmiştir. Alevi anlayışta Allah'tan korkmak ve bu doğrultuda endişe duymaktan ziyade onun af ve merhametine güvenilmekte, ona olağanüstü bir şekilde yaklaşılmakta, onunla manevi ve mistik bir yöntemle konuşulmaktadır.

Alevi olan bir kişi Allah'a samimi bir şekilde senli-benli davranabilmekte ve kendisini onunla şakalaşabilecek derecede ona dost ve yakın hissetmektedir. Bu anlayış birçok Alevi ozanın deyişinde tasavvufi geleneğe paralel olarak şathiye[78] şeklinde kabul edilmiştir. Bu anlayışta Tanrı insanı sürekli kontrol eden, onun günah ve sevaplarını daima meleklere kaydettiren bir varlık olarak algılanmaktan ziyade dünyadaki tüm güzelliklerin yaratanı ve yaratılmış tüm güzelliklerde yansıyan olarak kabul edilir. Bu anlayış içinde insan, Allah'ın bir tür yürüyen görünümü olarak değerlendirilir; bundan dolayı insan şeytandan ve kötülüklerden arındığı zaman yücelik ve olgunluğa erişerek Tanrı'ya ulaşır. Ayrıca Allah evrene sığmadığı halde insanın kalbine sığarak, insana şah damarından daha yakın olmuştur. Buyruk'ta gönlün Beytullah olarak kabul edilmesi ve gönül kıran kişinin Hakk'ın evini yıkmış olarak kabul edilmesi bu inanışın kanıtıdır.[79] Bu şekliyle insan Hakk'ın aynası, bir sureti olarak yeryüzünde Hakk'ı temsil eder. Hakikat kardeşi olmak için Hakk'ı insanda, insanı Hak'ta görmek, ehl-i Hak ve üstad-ı kâmile sevgi göstermek

---

[78] Şathiye: Mutasavvıfların kendilerinden geçtikleri sekr ve vecd hallerinde söyledikleri ve dış görünüşleri itibariyle İslamiyet'in temel esaslarına aykırı gibi görülüp anlaşılabilen sözlerdir. Bu geleneğin kurucusu olarak Bayezid Bistami kabul edilmektedir. Bkz. Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1985, s. 169-170
[79] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 61.

şartı koyulmuştur.[80] Alevi geleneğindeki ifadeyle çevremizdeki zahiri âlemi geçip batını âleme ulaşabilenler yani şeriatı aşıp marifet ehli olanlar, hakikat denizine ulaşıp Hak ile bir olup Tanrı'da eriyerek onda yok olurlar. Bu şekilde insan, mutlak varlığın en olgun tezahürü haline gelerek kâinatın hülasası olur.

Anlayış içerisinde geleneksel olan Tanrı inanışı aynı zamanda sevgi ve aşkla süslenen bir muhteva da taşımaktadır. Bu anlayışta Tanrı'nın mekânı sadece gökler değildir ve Tanrı insanları hep oradan yönetmez. Bilakis Tanrı her yerde özellikle de olgun insanların gönlündedir. *Buyruk*'ta geçen "Şah-ı Velayet, Âdemi yarattı. Kendini âdemin kalbine sakladı. Ve de tüm melekler kendine secde kıldığı için bu kez secde burada Hak için oldu. Böyle olunca secde etmek ibadet oldu. Zira emir Hakk'ın oldu."[81] bu ifadeler Hakk'ın insanın gönlünde bulunduğu inancını açıkça göstermektedir. İnsan Tanrı'yı gönül bilgisi ile tanıyabilir ve gönül bilgisi ile ona ulaşabilir.

Tasavvuf geleneğinde büyük bir öneme sahip olan vahdet-i vücud anlayışı Alevi topluluklarının ilah anlayışını genel anlamda etkisi altına almıştır. Tasavvuftaki bu anlayışa göre; gerçekte varlık Allah'tır ve âlemdeki her şey de onun tecelli ve zuhurundan ibarettir. Bu anlayış zirve noktasına Muhyiddin İbnü'l Arabi ile ulaşmıştır ve varlığı ilah sayan panteizm (vahdet-i mevcut) anlayışından tamamen farklıdır. Vahdet-i vücutçu yaklaşım, Allah'ın varlığını merkeze koyup diğer varlıkları onun tecellisi saymış; ikinci yaklaşım ise âlemi ilah kabul ederek aşkın Tanrı inancını reddetmiştir. İbnü'l Arabi, vahdet-i vücut anlayışını uzun ve kapsamlı açıklamalarla temellendirmeye çalışmış, varlıkları mertebelere ayırarak en yüksek mertebe olan zat mertebesi için "La mevcude illa hu"[82] demiş; bu âlemin kesret âlemi olduğunu, kesret âlemindeki her şeyinde sonuçta onun tecellisi olduğunu açıklamıştır.[83]

Vahdet-i vücut anlayışında âlemin Allah'ın kemalinin bir tür aynası olduğu, ayrıca âlem içinde de "insan"ın özel ve parlak bir ayna niteliği taşıdığı belirtilmiş, bu bakımdan kendisini bilenin (kendi aynasında) Hakk'ı bulacağı vurgulanmıştır. Ayrıca

[80] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 87.
[81] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 160.
[82] "Ondan başka varlık yok."
[83] M. Erol Kılıç, "İbnu'l Arabi, Muhyiddin", *DİA*, c. XX, s, 493-516.

insanlar arasında nübüvveti sebebiyle Hz. Muhammed'in, velayeti yönüyle de Hz. Ali'nin Allah'ı gösteren parlak birer ayna olduklarına dikkat çekilmiştir.

İslam düşünce tarihinde birçok bölgeyi ve tasavvufi grubu etkileyen bu düşünce Suriye ve Horasan üzerinden gelerek Alevi ve Bektaşi çevreleri de etkisi altına almıştır. Hallac-ı Mansur'un bu düşünceyi daha basit fakat vurgulu biçimde formüle ettiği "ene-l hak" sözü ve bu sözünden dolayı öldürülmesi; yine Nesimi'nin benzer görüşleri sebebiyle öldürülmesi Alevi çevrelerde geniş bir yankı uyandırmıştır. Ancak sosyal gerçekliklerin tabi bir sonucu olarak her kesim bu düşünce sistemini aynı derinlikte algılayıp, yazılı edebiyata aktarabilecek bir tablo ortaya koyamamıştır.[84]

Alevi kaynaklarda bu vahdet-i vücutçu tutum göreceli olarak değişmektedir. Mesela Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalat*'ının başlangıç kısmında: " Biz çaresiz kulları yoktan var eden Tanrı Teâlâ hazretlerine hamd, şükür ve minnet olsun. O, bizlere iman ve İslam'ı nasip ettiği gibi diğer bütün varlıkların rızıklarını da belirleyip her birine ayrı ayrı paylaştırdı. Salât ve selam da önce Allah Teâlâ'nın bütün âlemi onun sevgisi yüzünden yarattığı peygamberlerin ulusu ve resullerin reisi Hz. Peygamber'in üzerine; sonra da onun arı ve tertemiz Ehl-i Beytine; en üstün kavim olan evladına ve ashabına olsun. Çünkü bütün kâinatın padişahı olan Tanrı, bu itibarlı Müslümanların ruhlarını ahirette rahmetine erdirmiş ve bağışlamıştır."[85] geçen bu ifadelerinde Allah'ın niteliklerini sıralamaktadır. Fakat burada vahdet-i vücut anlayışının izlerine rastlanmaz.[86]

Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi'nde ise hem İslam'ın genel ulûhiyet anlayışına hem de vahdet-i vücut anlayışına yer verilen yaklaşımlar bulunmaktadır. Eserde Allah; Hak, Hüda, Tanrı, Çalap, Rab, Halık, Felek, Kerim gibi isimlerle anılmakla birlikte ayrıca onun günahları örten, kerem ve hilm sahibi olduğu da belirtilir.[87]

"Ey sıfatın kulhü vallahü ehad/ Her dem içinde kadirsin her sahat

---

[84] Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, s. 75.
[85] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, s. 43.
[86] Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, s. 75.
[87] Güzel, Abdurrahman, *Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi*, Ankara, TTK Yayınları, 1999, s. 52.

Cümle sırrı sen bilirsin ey Kadir/ Her dem içinde kadirsin her saat"[88]şeklindeki bu mısralarla Kur'an'daki İhlâs suresine atıf yapılmakta, onun bütün varlığın yaratıcısı olduğu belirtilerek genel İslami anlayışa uygun ulûhiyet algılamasına işaret edilmektedir. Ancak eserin başka bölümlerinde vahdet-i vücutçu düşüncelerin varlığı görülmektedir.

"Benem ol Bağdat'ta feryat eyleyen/ Başun oynatıp 'ene-l hak' söyleyen

Yine gelsin ol bana fetva veren/ Beni bu halka bi-şa'atdır diyen"[89] ifadesi bunun örneğini oluşturmaktadır.

Kaygusuz Abdal'ın vahdet-i vücutçu anlayışı, onun mensur eserlerinde baskın bir şekilde ortaya konulur. Mesela, *Budalaname* adlı eserde, dünyaya gelmekten maksadın Hakk'ı bilmek olduğuna dikkat çekilir. Daha sonra Hakk'ın bütün yaratılmışlarda bulunduğu, özellikle insanın Hakk'ın en büyük tecellisi olduğu, Allah'ın Âdemi Rahman suretinde yarattığı şeklinde belirtilmektedir. Ayrıca eserde, insanın kendisini bilmesinin onu Hakk'ın marifetine erdireceği ısrarla vurgulanmaktadır.

Temel erkân kitabı *Buyruk*'ta da ulûhiyet anlayışı ile ilgili çok fazla kayıt bulunmaktadır. Burada Allah'ın her şeyi yaratan, kudret sahibi, mabut, günahları bağışlayan, kitaplar gönderen, Melek Cebrail ile konuşan, kullarına emirler verip, belli yasaklar koyan, yapılan ibadetleri kabul edip iyiliklerin karşılığını veren bir zat-ı ilahi olduğu ifade edilmektedir.[90] Bu ifadeler eserdeki ulûhiyet anlayışının Kur'an'da bulunan genel ulûhiyet tasavvuru ile örtüşen bir karakter taşıdığını göstermektedir.

Ulûhiyet anlayışını aşırı vahdet-i vücutçu bakış açısıyla yansıtan asıl kaynaklar, Aleviliğin birinci derecedeki kaynakları olan ozanların deyişlerinde görülmektedir. Yedi büyük ozanın veya bu anlayışa ait diğer ozanların deyişleri incelendiğinde, bu yorumun bunlarda son derece açık bir şekilde dile getirildiği görülmektedir. Hurufilikle birlikte kuvvetli bir vahdet-i vücutçu anlayışa sahip olan Nesimi'nin divanı bu nazariyeye göndermelerle doludur. Bu anlayışa sahip olan ozanlar ağırlıklı olarak Hallac-ı Mansur tarafından dile getirilen "ene'l-hak" motifine yer vermektedir.

---

[88] Güzel, *Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi*, s. 118.
[89] Güzel, *Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi*, s. 139.
[90] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 68, 30, 23, 34, 54, 60,

Küllü yer ile gök Hak oldu mutlak/ Söyler def ü çeng ü ney ene-l hak

Maşuk ile âşık oldu bir zat/ Mahvoldu vücud-i nefy ü isbat"[91]

Burada geçen beyitlerde Nesimi her tarafın Hak ile dolu olduğunu ve her şeyin "ene'l-hak" dediğini, âşık olanla âşık olunanın bir olduğunu ifade etmektedir. Başka bir beyitte vahdet-i vücut anlayışındaki Allah'ın âdeme dolayısıyla insana tecelli ettiği hakikati ile insanın kendisini bilmesinin, onu Hakk'ı bilmeye götüreceği hususu işlenmiştir. Kısacası Nesimi tüm âlemin, özellikle de insanların Hakk'ın tecellisi, tecelli âleminin de kesret dünyası olduğunu, gerçekte varlıkların vahdetten geldiğini ve vahdet âleminde ikiliğin söz konusu olmadığını belirtmiştir.

"Yine Hak sendedir sen sana baka/ Sen sana bakıp da sen senden korka

İhlâs ile niyazımızı Hakk'a/ Biz edelim etmiyende nemiz var"[92]

"Âdemde tecelli kıldı Allah/ Kıl âdeme secde olma güm-rah

Özünü kim ki bildi buldu Hakk'ı/ Özünü bilmeyenler oldu Şaki"[93]

"Âdem'den ön âdem çok geldi gitti/ Mülk sahibi bu cihanı terk etti

O yoğurdu yaptı hem o yarattı/ Yedi kez emeğim geçti bu deme"[94]

Virani'de ise vahdet-i vücutçu anlayışta yer almayan yaratmayı da kabul eden bir Allah inancı vardır. Şiirlerinde bazen buna atıf yapmıştır. Fakat o da bu âlemin görüntü ve hayalden ibaret olduğunu, aslında Allah'tan başka hiçbir şeyin bulunmadığını açıklamaktadır.

"İş bu fena bir hayal/ Eylemesin sana al

Hiç gayrı yok bizeval/ La ilahe illallah"[95]

---

[91] Seyyid Nesimi, *Nesimi Divanı*, s. 53.
[92] Gölpınarlı, *Alevi Bektaşi Nefesleri,* s. 134-135.
[93] Seyyid Nesimi, *Nesimi Divanı*, s. 54, 56.
[94] Özmen, İsmail, *Alevi-Beştaşi Şiirleri Antolojisi*, Ankara, Sapa Yayınları, 1995, c. II, s. 170
[95]Virani, *Âşık Virani Divanı*, Haz. Mehmet Halit Bayrı, İstanbul, Maarif Kitaphanesi, 1959, s. 50-51.

"Işkın esritti beni Ene-l Hak dedirtir uş

Korku gitti gönlümden Mansur'am dara geldim"[96]

Yunus Emre'de şiirlerinde vahdet-i vücut anlayışına vurgu yapmıştır.

"Çok cehd edip istedim yeri göğü aradım

Hiç mekânda bulamadım buldum insan içinde

Girdüm vücud bahrine daldım onun karına

Işık ile seyrederken iz buldum can içinde"[97]

Alevilik içinde önemli olan diğer şair ve yazarlarda da Allah'ın vahdet-i vücut anlayışı içerisinde algılanması devam etmiştir. Günümüz Alevi toplumunda bazen çok iyi detaylandırılamamakla birlikte Tanrı temelde vahdet-i vücut çizgisi içerisinde ele alınmaktadır. Fakat Alevilerin çok az bir kısmının bazen panteist bir karaktere büründürülüp metafizik özellikleri dışarıda bırakılmış bir Tanrı inancına sahip olduklarına da rastlanılmaktadır.

b. Allah- Ali İlişkisi

Alevilik içinde Tanrı ile ilgili görüşlerde yaygın olan kanaat vahdet-i vücut anlayışıdır. Bu Tanrı'yı maddeleştiren panteizmden çok farklı bir kabul olduğu için bu anlayış mensuplarının aşkın Tanrı telakkisine sahip olmadıkları ileri sürülemez. Ali'nin Tanrılaştırıldığı diğer bir söyleyişle Ali'nin Tanrı, Tanrı'nın da Ali yerine konulduğu şeklindeki düşüncelere bazen rastlanılsa da bu anlayış metafizik Tanrı anlayışıyla çatışmaktadır. Yani bu anlayışı kabul edenler yüce varlığa panteist bir düşünceyle birlikte inanmaktadırlar.

Aleviliğin temel kaynakları olan menakıbnamelerde Hz. Ali'ye Tanrılık atfeden ifadelere rastlanılamamaktadır. Fakat *Hacı Bektaş-ı Veli Menakıbnamesi*'nde sadece bir yerde "Hz. Muhammed'in miraçta Hakk'ın divanında Ali'yi görmesi" biçiminde ifade

[96] Gölpınarlı, *Alevi-Bektaşi Nefesleri*, s. 68.
[97] Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, Haz. Mustafa Tatçı, İstanbul, Akçağ Yayınları, 1991, s. 358.

edilen Ali sırrı yer almaktadır. Ali hakkında pek çok ifadenin bulunduğu *Buyruk'*da ise, çeşitli sebeplerle aşkın Tanrı fikrine, onun bazı özelliklerine değinilmekle beraber, Ali'ye açıkça ulûhiyet sıfatının yüklendiği sonucuna ulaşılamaz. Buyruk'un başlangıç kısmında yer alan "Muhammed'in Ali'nin sırrına ermesi"[98] olarak ifade edilen miraç konusundan sonra bu eser içinde Ali'ye Tanrılık ya da Tanrısallık atfedilen başka ifadelere rastlanılmamaktadır.

Ali'ye ilahlık atfedilen örnekler daha çok şiirlerde yer almaktadır. Özellikle Nesimi Divanı'nda Hz. Ali'yi ilk imam olarak ve çeşitli özellikleriyle tasavvur etmiştir. Hurufi ekol ve vahdet-i vücut fikriyle birlikte yazılan bu şiirlerde bazen Kur'an'da Allah'a ait olduğu belirtilen isimler Ali hakkında söylenmektedir. Bu ifadeler Ali'ye ilahlık atfedildiği izlenimini vermekle birlikte vahdet-i vücut anlayışı içerisinde düşünüldüğü zaman Ali'nin ilahlık vasfı taşıdığı anlamına gelmez.

"Ali'dir ol veliyullah, Ali'dir Mazhar-ı Allah

Ali nurundan eyvallah münevverdir yedi kişver"[99]

Pir Sultan Abdal bir şiirinde Ali'nin on sekiz bin âlemi yarattığını söyleyerek ona yaratıcılık özelliği vermekte ve Ali'ye olağanüstü nitelikler yüklemektedir.

"Çar mel'unun gördüğünü seyreden/ Mağripten top atıp maşrıktan tutan

On sekiz bin âlemleri var eden/ Ali'dir şah-ı merdan Ali'dir"[100]

"Gafil kaldır şu gönülden gümanı/ Bu mülkün sahibi Ali değil mi?

Yaratmıştır on sekiz bin âlemi/ Rızıkların veren Ali değil mi?

Gelin vazgeçelim böyle gümandan/ Vallahi çıkarız dinden imandan

Şefaat umarım on iki imamdan/ Anların atası Ali değil mi?"

98 Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 14.
99 Özmen, *Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, c. III, s. 288.
100 Pir Sultan Abdal, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 121.

Hz. Ali "Görmediğim Tanrı'ya tapmam" diyerek insanın dışında bir Tanrı bulunmadığını söylemiş ve Tanrı'yı insanla eşleştirmiştir.[101] Bu söz Ortodoks İslam'ın Tanrı inancına; Kur'an'ın açık Tanrı tanımlamalarına aykırıdır. Bu ifadenin yorumlanması sonucunda İslam'ın soyut Tanrı anlayışına karşı çıkılarak, Tanrı insanla eşleştirilmiş ve onun insanın dışında olmadığı vurgulanmıştır. Fakat bu hadisin devamına bakıldığında parçacı yaklaşımla yorumlandığı ortaya çıkmaktadır. Hz. Ali'ye gelen bir kişi onun Rabbini görüp görmediğini sormuş Hz. Ali'de görmediğime kulluk mu ederim şeklinde cevap vererek gördüğünü bildirmiştir. Bunun üzerine kişi onu nasıl gördüğünü sormuş Hz. Ali'de " Onu gözler apaçık şekilde göremez, fakat gönüller iman gerçekleriyle görür. O her şeye yakındır, fakat onlarla birleşerek değil. Her şeyden ayrıdır, fakat onlara zıt olarak değil. Söyleyicidir, fakat düşünerek, dille, damakla değil. İrade edicidir, kasıtla azimle değil. Eşyayı yapandır, yaratandır, aletle değil. Latiftir, gizlilikle vasıflandırılamaz. Büyüktür irilikle değil. Görücüdür, duygularla tavsife imkân yok. Acıyıcıdır, gönül yumuşaklığıyla tarifine imkân yok. Yüzler onun ululuğuna karşı eğilmiştir, alçalmıştır; gönüller onun korkusuyla dolmuştur, titrer durur."[102] şeklinde cevap vererek, bu cümlesinin açıklamasını yapmıştır.

Genel Alevi çevrelerde "Âlemi var eden, sultan Ali'dir" şeklindeki ifadelerden, Ali'nin Tanrı olduğu anlayışı ortaya çıkmaktadır. İlk anlaşılan budur; fakat bu sözler vahdet-i vücut anlayışı içerisinde yorumlandığı zaman Hz. Ali'nin Tanrı olarak algılanmadığı ortaya çıkar. Allah'ın kâmil insanda görünmesi ve Hz. Ali'nin de kâmil insan olarak algılanması sonucunda Hz. Ali Allah'ın en üstün temsilcisi kabul edilir. Böylelikle Hz. Ali'nin tanrısallığı ile ilgili söylemler batıni bir içeriğe sahip olmakta, onun annesi babası belli olan bir insan olarak kabul edildiği ortaya çıkmaktadır.[103]

Alevi anlayışta inanç konularına olumlu göndermeler yaparak bunu reddeden yaklaşımlar da bulunmaktadır. Fakat bunun temel sebebi bu geleneğin kendisini İslam'a mensup addettiği halde tarih içinde gerçekleşen sosyal şartlar dolayısıyla bu dinin inanç esaslarını, ibadet şekillerini yeterince öğrenme ve kavrama imkânı bulamamasıdır. Bu noktadan bakıldığında Tanrı'dan Kur'ani niteliklere uygun şekilde söz eden deyişler İslami

---

[101] Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 70, Kaygusuz, İsmail, *Görmediğim Tanrı'ya Tapmam*, İstanbul, Alev Yayınları, 1996, s. 11-12.
[102] Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 71.
[103] Yıldız, Harun, *Türkiye Aleviliğinin İnanç ve Ahlaki Değerleri*, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Yay., 2010, s. 411.

etkinin, Ali'yi ilahlaştıran şiirler ise eski inançlarda bulunan "Gök Tanrı" kültünün Ali'de merkezileşmesi olarak kabul edilebilir. [104]

"Bir ismin Ali'dir, bir ismin Allah/ Şükür birliğine elhamdülillah

Dinimiz kavidir, vallah ve billâh/ Ben Ali'den gayrı ala görmedim"[105]

"Yeri, göğü, arşı, kürsü yaradan/ Men Ali'den başka Tanrı görmedim

Yaradup kulun kısmetin veren/ Men Ali'den başka Tanrı görmedim"[106]

Alevi anlayışa sahip ozanlar Hz. Ali'ye olan sevgilerini o kadar çok anlatmış ve işlemişlerdir ki bu sevgi Allah'la özdeşleştirilmiştir. Elmanın bir yarısı Ali diğer yarısı da Allah olarak kabul edilmiştir. Ali yeryüzündeki her şeyden üstün ve yücedir. Hatta çoğu zaman Hz. Muhammed'in önüne geçmektedir.

"Bin bir adı vardır bir adı Hızır/ Her nerde çağırsam orada hazır

Ali padişahtır Muhammed vezir/ Bu fermanı yazan Ali değil mi

Pir Sultan Abdal'ım ben bir fukara/ Aceb bulunur mu derdime çara

Yüzü kara nasıl varam huzura/ Divanda oturan Ali değil mi"[107]

Yedi büyük ozandan Virani de şiirlerinde Ali'nin Tanrılığını veya Tanrı'nın insanda görünüm alanına çıktığını belirtmektedir. Bu derin bir Ali sevgisi sonucunda ortaya çıkmıştır. Ona göre Ali Tanrı'nın ışıyan özünden bir ışık olarak doğmuştur. İslam inançlarının özü Ali'nin kişiliğinde toplanmıştır. Nasıl ki Vahdet-i vucut anlayışında âlemdeki her şey Allah'ın görünümüyse, Virani'de de evrendeki bütün nesnel varlıklarda Ali görünür. Bu Tanrı'nın görünüm alanına çıkması olarak kabul edilir.

"Evvel odur ahir odur/ Batın odur zahir odur

---

[104]Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, s. 40, 44; Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 69; Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, s. 120.
[105] Pir Sultan Abdal, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s.181, 219, 221.
[106] Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, s. 44.
[107] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal*, s. 202.

Tayyib odur tahir odur/ Batın odur zahir odur"[108]

Şiirlerde Ali'ye ulûhiyet isnat eden ifadeler bulunmakla birlikte, bunlar onu Tanrı yerine koymaktan çok ona karşı duyulan aşırı sevginin abartılı, zahiri itibariyle yanlış ve sakıncalı biçimde yansıtılması şeklinde değerlendirilmelidir. Bugünkü Alevilikte Ali'yi tanrılaştıran yorumu benimsemiş kesimler de bulunmaktadır. Fakat bunun "Ali'nin Allah olduğunu söylüyorlar" şeklindeki bir ifadeyle tüm Alevilere genellenmesi yanlış olur. Aleviliğin birçok yorumu ve şekli olduğu düşünülürse, bir kısmının inandığı ve ifade ettiği inanç bazen diğer kesimlerce paylaşılmamakta veya kabul edilememektedir. "Ali'nin tanrılaştırılması" ya da "Ali Allah'tır" şeklinde bir inancın, başlangıcından bugüne tüm Aleviler tarafından kabul edilmiş ortak bir inanç esası olduğu söylenemez. Bu inancın asıl kaynağını vahdet-i vücut anlayışı oluşturmaktadır. Vahdet-i vücut anlayışındaki derin tasavvufi ve felsefi anlayışı tam olarak kavrayamayan kesimler Ali'yi tanrılaştırarak bu söylemleri gerçek anlamda algılamışlardır denilebilir. Çünkü bugün Alevi toplum içerisinde bu şiirlerdeki Ali'nin Allah olarak kabul edildiğini belirten yorumlara rastlanılmamaktadır. [109]

c. *Devir ve Tecelli İnancı*

Alevi inançta yer alan devir ve tecelli inancı, batınilikteki hulul, ittihad ve tenasüh inançlarının birbiriyle karıştırılması sonucu ortaya çıkmıştır. Devir, insan ruhunun Hak'tan ayrılıp Hakk'a dönünceye kadar geçirdiği dönemlere verilen isimdir ve tamamıyla İslam tasavvufuna dayanmaktadır. Sudur ve tecelli nazariyesinden insan-ı kâmil ve devir anlayışı ortaya çıkmıştır. Yunus Emre döneminde devir inancı edebiyata girmiş, bu anlayışı yansıtan şiirler kaleme alınmıştır.

"Yer gök yaratılmadan, Kalu Bela dinmeden

Lehv-kalem çalınmadan Mi'rac'a kadir İdim

Nice kez geldim gittim, delim suret yarattım

---

[108] Virani, *Virani Divanı ve Risalesi*, s. 78.
[109] Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 74; Serdar, Murat, *Şia'dan Kızılbaşlığa Türklerde Alevilik*, İstanbul, Bizim Yayınevi, 2010, s. 267.

Bu şimdiki devrede Yunus'a aldar idim"[110]

"Müdder geldi şu âleme fırladım

Gençlik çoştu bir aşk ile parladım

Duydum, bildim, yazdım, çizdim, zırladım

Hindistan'da Buda Brahman idim

Benden evvel gelenleri düşündüm

Bir din vardı önce taptım övündüm

Zan tereddüt içinde birçok göklerde döndüm

Makbulüne ben kendim burhan idim"[111]

Mutasavvıflara göre devriye inancında vakti gelen ruh maddi âleme iner. Önce cansız varlıklara sonra bitkilere, hayvana, insana en sonra da insan-ı kâmil'e geçer. Oradan da Allah'a döner ve onunla birleşir. Bu inişe nüzul, tekrar Allah'a dönüşe de huruc denilir. Bu inişi ve çıkışı anlatan şiirlere de devriye denilmektedir. Ruhun çeşitli şekillerde bir olgunlaşma süreci sonunda Tanrı'ya ulaşması yani devriyeye dâhil olması, bu süreçte don değiştirmesi, yeniden bedenlenmesi ve sonuçta cennet ya da cehennem gibi metafizik mekânlara değil de doğrudan doğruya Tanrı'ya dönmesi inancı aynı zamanda Aleviliğin yaratılış konusundaki özgün yaklaşımının da bir sonucudur. Buna göre Alevi inancında Tanrı, tüm varlıkları yoktan yaratmamış bilakis kendi varlığından var etmiştir. Tanrı'nın varlığından var olan ruh da doğal olarak geçireceği süreç sonunda yeniden Tanrı'ya dönecektir. Buna da Kur'an'da geçen "O sabredenler kendilerine bir bela geldiği zaman, biz Allah'ın kullarıyız ve biz ona döneceğiz"[112] ayetini delil olarak gösterirler.

Hatayi de şiirlerinde vahdet-i vücut anlayışıyla birlikte hulul anlayışına uygun şiirlere yer vermektedir.

---

[110] Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, s. 247.
[111] Gölpınarlı, *Alevi-Bektaşi Nefesleri*, s. 81.
[112] Bakara, 2/156.

“Yer yoh iken gök yoh iken ta ezelden var idim

Gevherin yek danesinden ileri pergar idim

Gevheri ab eyledim duttı cihanı serbeser

Yeri göğü arş ü kürsi yaratan settar idim

Girdim âdem cismine kimse ne bilmez sırrımı

Men o beytullah içinde ta ezelden var idim

On sekiz bin âlemden gerdiş ile gelmişem

Ol sebepten Hak ile serdar idim serdar idim"[113]

Tenasüh inancı ise insanın tekâmül etmedikçe ölümünden sonra ruhunun, ana rahmine düşen bir insana yahut hayvana geçmesi veya bitki ve maden olarak yenmek, içilmek ve yıpranmak suretiyle tekrar hayvan veya insan suretine gelmesi, böylece kemale ulaşıncaya kadar âlemde devretmesi inancıdır ve İslam'la uyuşmayan bir yapıdır.[114] Sudur ve tecelli nazariyesine göre, mevcut âlemin en suflisi olarak bu maddi âleme düşen bir varlık, önce cansız şey, sonra bitki, sonra hayvan, sonra insan şekline girerek Hakk'a ulaşır. Yani yenip içilen şeyler hayvan, bitki ve madendir. Bunlar bir çocuğun doğumu için gerekli olan anne ve babanın yediği şeylerdir. İnsan Mutlak Varlık'tan çıkarak bu topraklara geldiği gibi tekrar oradan çıkarak aslına rücu eder. Bu bir iniş çıkış olarak kabul edilir.

“Âdemde tecelli kıldı Allah/ Kıl âdeme secde, olma gümrah

Şeytan-i lâine uyma zinhar/ Anın sözüne inanma ey yar”[115]

Ruhun bedene dönüşünün sürekliliği ve bedenden bedene tecellisinin çokluğuna olan inanca ek olarak Tanrı'nın insanoğlu suretinde tecelli ettiğine de inanılmaktadır. *Buyruk'*ta Hakk'ın mümin, Müslim, derviş ve sofu kullarına yedi kimsenin suretinde

---

[113] Şah İsmail Hatayi*, Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 85.
[114] Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 244-245.
[115] Özmen*, Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, c. III, s. 270.

görüneceği belirtilerek suretler “Birinci kendi suretinde gözükür. İkinci üstat suretinde görünür. Üçüncü pir suretinde görünür. Dördüncü kendinin sevdiği surette görünür. Beşinci on dört yaşında masum-i pak suretinde görünür. Altıncı muhabbeti suretinde görünür. Yedinci, otuz üç yaşında cennet ehli suretinde görünür.”[116] bu şekilde sıralanmıştır. Ayrıca Mücerret bölümünde geçen “Tanrı kıyamet günü, karin günü ve günün kuşluk zamanı olmak üzere üç zamanda bakire kız görünümünde gözüktü. Hz. Resul Miraç’a vardığı zaman Ulu Tanrı Hazretleri bu biçimde Muhammed’e göründü. Ve Muhammed’e muhabbet gösterdi.”[117] bu ifadelerde de Tanrı’nın insan suretinde göründüğüne atıf yapılmıştır.

Allah’ın tecellisi, Allah’ın en mükemmel mazharı, tarihi kişiliğiyle hiçbir ortak yanı bulunmayan ve değişik suretlerde tecelli eden Ali’dir. Tanrısallığın yeryüzü tecellileri içindeki timsali ise Turna kuşudur ve Allah’ın beşer suretinde tecellisi olan Ali’yi temsil eder.[118] Peygamberler, imamlar ve Hacı Bektaş Veli’de Tanrı’nın bir tecellisi olarak kabul edilmektedirler. Bu görüşler özellikle Bâtınilik gibi abartılı dini görüşlerin etkisi altında ortaya çıkmıştır.[119]

3. Allah’ın Özellikleri

Ulûhiyet kavramında Tanrı’nın varlığından sonra en önemli konu onun nitelikleri diğer bir deyişle özellikleridir. Ana kimlik olan İslam’da Tanrı anlayışı merkezi bir öneme sahiptir, Kur’an insanları sadece aşkın bir Tanrının varlığını kabule davet etmekle kalmayıp aynı zamanda belirttiği özelliklerle birlikte ona inanmaya da çağırmaktadır. Kur’an’da ki ayetlere bakıldığı zaman Tanrı’nın birliği, kudreti, rahmet sahibi olduğu, bağışlaması, hikmeti gibi Tanrıya ait pek çok sıfat bulunmaktadır. Alevi yazarların söylediği şiirlerde Tanrı’nın pek çok özelliğine değinilmiş, Kur’an’da yer alan sıfatlar genel olarak kabul edilmiştir.

“Evvel ü ahir oldur/ Batın ü zahir oldur

---

[116] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 132.
[117] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 68.
[118] Melikoff, *Uyur İdik Uyur idik Uyardılar*, s. 103, 120.
[119] Melikoff, *Uyur İdik Uyur idik Uyardılar*, s. 103, 201-202.

Hazır ü nazır oldur/ Kulak ver bu meale"[120]

Alevi eserlerde Tanrı'nın niteliklerinde üzerine en çok değinilen konu onun yaratıcılığıdır. Tanrı yaratıcı olarak genelde "halik, hallak," olarak nitelendirilmiş; fiil olarak da "halk eylemek, yaratan, yaratma, var etme" ibareleri kullanılmıştır.[121] Buyruk'ta Allah'ın evrenin yaratıcısı olarak kabul edildiği "Tanrı, kutsal Muhammed Hazretleri'ni sevdi ve tüm evreni ona olan sevgisi yüzünden yarattı."[122], "Ondan sonra evrenin yaratıcısı Allah'tır."[123] geçen bu gibi ifadelerle belirtilmektedir. Ozanların şiirlerinde de Allah'ın yaratıcı olduğu konusu işlenmiştir.

"Yazılmış gördü mektup içinde ey can/ Yaradan Hak'tır kul cümle insan

Kadim, kadir, kahhar oldur/ Rahim, rahman, gaffar oldur"[124]

"Kırklar arş üstünde kurdular cemi/ Muhabbet olub sürdüler demi

Balçıktan yarattı Allah âdemi/ Ben ol vakit anın belinde idim"[125]

"Er gerektir erin kadrin bilmeye/ Âşık gerek maşuk gülün dermeye

Mevla kul keyfince meyva vermeye/ Kadir yaratmıya dal kara gözlüm"[126]

Hakk'ın varlığı, birliği, yaratıcılığı ve kudret sahibi olması, onun bilici olması gerektiği anlayışını da ortaya çıkarmaktadır. Kur'an'da pek çok ayette Allah'ın ilminden, onun zaman ve sınırı olmaksızın küçük, büyük, gizli, aleni, her şeyi her hadiseyi bilmesinden bahsedilir.[127] Kur'an'da geçen, "Dinde zor yoktur. Gerçekte doğru ve eğri yol apaçık ortadadır. Bunları inkâr edip Tanrı'ya inanan kuşkusuz hiçbir zaman kopması mümkün olmayan en sağlam kulpa sarılmıştır. Tanrı duyucu ve bilicidir."[128] bu ayet aynı

[120] Gölpınarlı, *Alevi Bektaşi Nefesleri*, s. 156.
[121] Üzüm, *Kültürel Kaynakalrına Göre Alevilik*, s. 98.
[122] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 30.
[123] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 68.
[124] Özmen, *Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, c. II, s. 72.
[125] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 133.
[126] Gölpınarlı, *Alevi Bektaşi Nefesleri*, s. 155.
[127] Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, s. 101.
[128] Bakara, 2/ 256.

şekilde *Buyruk*'ta da yer almaktadır.[129] Pir Sultan bazı şiirlerinde Tanrı'nın bilici olduğundan, Allah'ın kulunun her işini bildiğinden bahsetmektedir.

"Yedisi sırdadır ayandır beşi/ Allah'a malumdur her kulun işi

Üç yüz altmış deryanın başı/ Akan ırmakların gölü kandadır"[130]

Kul Himmet ise bir şiirinde Hakk'ın rızık verici olduğunu bildirmiştir:

"Hak verir kısmetim benim gıdamı/ Kesmezem dilimden bari Huda'mı

Yoğurmazdan evvel Cibril Âdemi/ Hem âdem yok iken kim idi hacı"[131]

Esirgemek, bağışlamak ve yüksek merhamet sahibi olmak anlamına gelen rahmet Kur'an'da Allah'ın bir niteliği olarak pek çok ayette zikredilen bir sıfattır. *Buyruk'*ta kendi emsali ile musahip olmayan kimsenin ikrarının yanlış olduğu, Hakk'ın rahmetinden ve Hz. Peygamberin şefaatinden mahrum kalacağı belirtilmiştir.[132] Ozanlar şiirlerinde Allah'ın rahmet eden olduğuna, ilahi rahmetin dünyayı kapladığına dikkat çekmiştir:

"Cennet ortasında iki gül bitti/ Kondu dalına bülbüller öttü

Hakk'ın rahmetleri dünyayı tuttu/ Sicim sicim yağmur yağar sabahtan"[133]

"Nazar ırmayıp doğru bak/ Doğru gidene zeval yok

Rahmet eder yargılar Hak/ Hak için kulluk edene"[134]

Kur'an'da Allah'a nispet edilen, kişinin hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan akıl, muhakeme ve zaruri bilgilerin Allah tarafından verilerek manevi yolun kişilere gösterilmesi olan hikmet de Allah'ın diğer bir niteliğidir. Alevi ozanlar tarafından buna da atıf yapılmıştır.

"İmam Musa-i Kazım, er-Rıza/ Günahım çok imiş diyeyim size

[129] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 86.
[130] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 397.
[131] Gölpınarlı, *Alevi Bektaşi Nefesleri*, s. 140.
[132] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 72.
[133] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 125.
[134]Gölpınarlı, *Alevi Bektaşi Nefesleri*, s. 153.

Allah'ım hidayet eylesin bize/ Kalma günahlara mür(üv)et ya Ali"[135]

Hakk'ın tek, yaratan, ilim sahibi, gören, rahmet eden, cömert ve hidayet edici gibi özelliklere sahip olması onun zatına uygun bir konuşma niteliğinin de bulunmasını gerektirir. Kur'an'da da "O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir."[136] ayetiyle Allah'ın peygamberlerine gerek vahyetmek, gerek kitap göndermek suretiyle kelam sıfatına sahip olduğu ve bazı peygamberlerle konuştuğu bildirilmektedir.

Alevi erkânının temel kitabı olan *Buyruk*'ta da Allah'ın bu özelliğine dikkat çekilerek, Allah "konuşucu, mesaj verici" olarak kabul edilmektedir. Bu "Tanrı şöyle buyurdu", "Tanrı'dan ses geldi", "Tanrı nida etti" gibi ifadelerle belirtilmektedir.[137] Mesela başlangıçtaki Kırklar Cemi bölümünde, Hz. Muhammed'in kapıdan çekilip gideceği sırada Tanrı'dan ses gelerek "Ey Muhammed, o kapıya var" buyrulmuştur.[138] *Buyruk'*un diğer kısımlarında da peygamberin sıkıştığı her durumda Tanrı'nın mesaj göndererek peygamberine yardımcı olduğu anlatılmaktadır. Ozanlar da deyişlerinde ilahi kelamdan bahsederek ilahi kitaplara gönderme yapmakta dolayısıyla Tanrı'yı kelam niteliğiyle de anmaktadır.

"Erişti resule Hak selamın/ Ne emr olduysa arz etti tamamın

Emin vahiy arkasını verirdi her dem/ Bu söze kulak ver ey İbn Âdem"[139]

"Kişinin de çektiği hayren şerren/ İmam Zeynel'e vurdular nişan

Tanrı ile bin kelam konuşan/ Ali Medine'de, Musa Tur'dadır"[140]

Buyruk'ta Allah'ın insanlara kitap gönderdiği hususuna da dikkat çekilmiştir. Ölmeden evvel ölmek bölümünde; Hak Teâlâ kullarına kitap gönderdi. İblisin yolunu ve doğru yolu bildirdi. "Ey kullarım, siz şeytana tabi olmayın, düşmandır. Ben sizi sırat-ı

---

[135] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 195.
[136] Bakara, 2/253
[137] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 27, 54, 130.
[138] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 15.
[139] Özmen, *Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi,* c. II, s. 54.
[140] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 398.

müstakim üzere tarif etmedim mi, eğri yolu göstermedim mi?”[141]ifadeleriyle buna atıf yapılmıştır. Ayrıca “Hu” bölümünde de gönderilen kutsal kitaplar sayı ve isimleriyle zikredilmiştir; ”Hak Süphan ve Teâlâ Hazretleri’nin ne kadar sırrı ve gizemi varsa dört kitapta bildirmiştir. (Bu dört kitabın) birincisi Tevrat, ikincisi Zebur, üçüncüsü İncil dördüncüsü Kur’an-ı Azimüşşandır. Bu dört kitap içindeki esrarını Fatiha-i Şerif’te bildirdi.”[142] Alevi şairler de beyitlerinde Allah’ın dört kitap indirdiğine açıkça vurgu yapmışlardır.

“Gerçi Hatayi’yem günahım çoktur/ Kalbimde benlikten bir eser yoktur

İncil, Tevrat, Zebur, dört kitap haktır/ Lezzeti ayat-ı Fürkan’dan aldım”[143]

Tanrı’nın üstün niteliklerle kabul edildiği Alevilikte Allah’ın ibadete layık olduğu da belirtilmektedir. Bu yaratıcıya karşı geniş ve derin bir saygı olarak algılanır. Bu amaçla yazılan şiirlerde kullanılan kelimeler tapmadan aşka kadar çeşitlilik arz etmektedir. Pir Sultan Abdal şiirinde bunu şu şekilde dile getirmiştir.

“Mü’min olan hakka tapar/ Münafıklar yoldan sapar

Arka vermiş dağı çeker/ Ferhat Şirin’den ötürü”[144]

Bağışlamak da Hakk’ın yüce sıfatlarından birisidir. Âlimi, zalimi, iman edenin hatalarını ve küfürde olanın günahlarını bağışlamak Allahın lütfündendir. Hatayi bunu bazı şiirlerinde dile getirmiştir:

“Hata ettim Hüda için bağışla/ Muhammed Mustafa için bağışla…

Safi nesli Cüneyd ü Hayderoğlu/ Aliyye’l Murtaza için bağışla

On iki imam nur oluptur Hatayi/ Ki ol nur-ı Hüda için bağışla”[145]

Alevi eserlerin genelinde Tanrı Kur’an’da atıf yapılan bazı özellikleriyle nitelendirilmektedir. Tanrı yaratıcıdır,[146] kudret sahibi ve zevalsizdir,[147] mekânsızdır[148], her

---

[141] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 149.
[142] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 120.
[143] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 358.
[144] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 88.
[145]Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 253.

türlü derde deva verip iyileştiren,[149] âlemlerin rabbidir.[150] İnayet [151] ve irade sahibi[152], olmuş ve olacak her şeyi görücü[153] ve bilicidir,[154] rahmet gönderen,[155] tövbeleri ve duaları kabul eden[156], hikmet sahibi,[157] rızık veren[158], kerem kılan, yardıma muhtaç olanlara inayet eden,[159] gani (sonsuz varlık)[160]bir zatı ilahidir. Övgülere layık olan en yüce varlıktır.[161]

4. Allah Sevgisi

Hak-Muhammed-Ali üçlemesi bütün gücünü Allah sevgisinden almaktadır. Allah'a duyulan sevgi Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt sevgisinin özünü oluşturmaktadır. Yani ilahi sevginin sınırları Hz. Peygamber ve onun ailesini de kuşatacak bir şekilde geniş olarak kabul edilmiştir. Bunun temel dayanaklarından birisi Kur'an'da Allah, Muhammed ve Ehl-i Beyt sevgisini emir ve tavsiye eden ifadelerin bulunmasıdır. "Müminlerin Allah'ı sevmesi hepsinden kuvvetlidir."[162], "Ey peygamberin Ehl-i Beyt'i! Şüphesiz Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak ister."[163], "Ey Muhammed! De ki; ben sizden buna karşı yakınlara (Ehl-i Beytime) sevgiden başka bir ücret istemem. Kim güzel bir iş işlerse onun güzelliğini artırırız. Doğrusu Allah bağışlayandır, şükrün karşılığını verendir."[164] Kur'an'da yer alan bu sevgi talebiyle Alevi cemaat içerisinde Hz. Peygambere ve onun Ehl-i Beyt'ine karşı aşırı sevgi beslenmektedir. Ayrıca tevhid inancının insanın iç dünyasındaki sevgiyi diriltici etkisi, Hz. Peygamber ve onun Ehl-i Beyt'inden başlayarak bütün insanlığı ve eşyayı kuşatan bir sevgi haline gelmiştir. Bu aşırılığın temelinde Allah'a aşk ve sevgiyle bağlanma ve yönelme bulunmaktadır.

"Mahabbettir Lailahe illallah/ Mahabbettir Muhammed Resulullah

[146] Noyan, Bedri, *Demir Baba Vilayetnamesi*, İstanbul, Can Yayınları, 1996, s. 54.
[147] Gölpınarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, s. 8.
[148] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 49.
[149] Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, s. 59.
[150] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 129.
[151]Gölpınarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, s. 50.
[152] Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, s. 96, 108, 130.
[153] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 156.
[154] Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, s. 69.
[155]Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, s. 129.
[156]Gölpınarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, s. 55.
[157] Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, s. 58, 109, 135, 153.
[158]Gölpınarlı, *Alevi Bektaşi Nefesleri*, s. 140
[159]Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi,* s. 63, 79.
[160] Gölpınarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, s. 65.
[161] Seyyid Nesimi, *Seyyid Nesimi Divanı,* s. 57.
[162] Bakara, 2/165
[163] Ahzab, 33/33
[164] Şura, 42/23

Mahabbettir Ali Şah Veliyullah/ Üç isim manada birdir mahabbet

Allah Muhammed Ali ortasında/ Beytullah içinde Hak haznesinde

Kudret kandilinde aşk sahrasında/ Cebrail gördüğü nurdur mahabbet"[165]

Tevhid inancı insanın manevi yönünü zenginleştirmekte, kişiyi hayatın anlamını keşfederek sevgi üreten bir özne haline getirmektedir. Kimseye kin tutmayarak olgunlaşıp, zenginleşen gönüller bütün âlemi bir olarak görüp öyle kabul etmişlerdir. Bu suretle hakikat-ı insaniyeyi kavrayan gönüller insan-ı kâmil olma yönünde sürekli bir ilerleyiş ve yükseliş içerisinde olmuşlardır.[166] Bizim kültürümüzün oluşmasının temel yapı taşlarından olan erenler, sevginin insanı insan yapan, kişiyi olgunlaştıran özelliğine dikkat çekerek bireylere güzeli sevmeyi tavsiye etmişlerdir. Kişi güzeli severken güzelliği sevmeye, güzelliği severken de mutlak güzellik ve mutlak varlık olan Tanrı'yı sevmeye, onu her yerde görmeye başlar. Bu kişiler aşk ve sevgiyi her türlü olumsuzluk ve kötülüğün çaresi olarak görürler. Allah aşkına sahip olan kişinin bu sevgiden dolayı gözyaşı dökmesi, içi ile dışının bir olması, manevi bir arınma gerçekleştirmesi ve bütün bu süreci yaşarken de yanıp kavrulması aşkın tezahürleri olarak kabul edilir.

"Didar ile mahabbete doyulmaz/ Mahabbetten kaçan insan sayılmaz

Münkir üflemekle çerağ söyünmez/ Tutuşunca yanar aşkın çırası"[167]

Kalpte duyulan Allah sevgisi, davranışlara sabır, tahammül, hoşgörü ve fedakârlık şeklinde yansımaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin "Kendi ayıbını görür ol! Kendi nefsinin emrinden kaçın! Kendini, kendi halinden gafil tutma! Düşman hakir olsa da hor tutma!" bu sözleri Allah sevgisinin değiştirici ve dönüştürücü etkisiyle, bireyselleşmeden sosyalleşmeye geçen kâmil insanın davranışlarını sıralamaktadır. İyilikleri açığa çıkarmak için kişinin kendini aşıp gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Allah'a ulaşan kişi, onun suçlayan, mahkûm eden, mutsuzluk ve üzüntü veren ya da sarsıcı bir güç olmadığını anlamış olur. Allah'ın bütün eşyayı kuşatan merhamet ve

[165]Özmen, *Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, c. II, s. 330.
[166] Eğri, Osman, "*Alevi Bektaşi Gelenekte Allah, Peygamber, Ehl-i Beyt Sevgisi"*, İslami İlimler Dergisi, Sayı 1, (Bahar 2006), s. 219.
[167] Gölpınarlı, *Alevi Bektaşi Nefesleri*, s. 189.

inayetine hayran olur. Bu kişinin muhtemel duyguları, merhamet, yardımseverlik, incelik, neşe ve beklide Allah'tan ayrı kalmanın verdiği bir hüzün olabilir. Bahsedilen bu duygular tümüyle kendini gerçekleştiren insanların dünyaya tepki verirken ve yaşarken hissettikleridir.[168] İnsanlar dünyanın malını, mülkünü paylaşmak için tartışıp dururken, onlar Allah aşkı ile doymuşlar, ondan başka şeylere iltifat etmemişler yani muratlarına kavuşunca başka isteklerinden kurtulmuşlardır. Dünyada yaşarlar, alırlar, satarlar, kazanır ve harcarlar; fakat kalp ve gönülleri sürekli hak ile beraberdir.

Aleviliğin temel erkân kitabı *Buyruk*'ta da Allah sevgisine önem verilmiş; kalbin, muhabbet makamının merkezi ve Hak'ın katı olduğu belirtilmiştir.[169] Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre dünya mezbeleden başka bir yer değildir ve dünya perestler hiçbir zaman ondan ayrılmazlar. Fakat dünyayı tam manasıyla elde etmek de mümkün değildir. Hacı Bektaş Veli dünya hakkında "Dünyayı zahmetle elde ederler ve hasetle muhafaza ederler; hasretle de ellerinden çıkarırlar."[170] diyerek dünyanın Müslümanların birbirleriyle mücadele etmelerine değmeyecek kadar değersiz olduğunu belirtmektedir. Değerli olan tek şey ise, Allah ve Allah'ın yarattıklarına karşı sevgi duymaktır.

Yedi ulu ozandan birisi olan Virani de dünyaya ve onun içindekilere bakışını bir beyitinde şöyle açıklamaktadır;

"Âşıklar dünyanın ne malıne ne zehrine,

Mukayyed olmadı asla hemen aşktır muradullah"[171]

Virani bir başka şiirinde ise manevi yolculukta olan kişiye aşkın yol gösterdiğini açıklayarak, peygamberlerden örnekler vermiştir. O aşkı zorlukları kolaylığa çeviren yardımcı olarak kabul etmiş ve Allah'ın bütün evreni Muhammed aşkına yarattığına da atıf yapmıştır;

"Bu aşk eyler kişiyi Hakk'a vasıl/ Halil'in ateşinin gülzarıdır aşk

Kamu aşk ehlinin aşktır neması/ Musa'nın "len terani" narıdır aşk

---

[168] Eğri, *İslami İlimler Dergisi*, s. 221.
[169] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s.117,
[170] Eğri, *İslami İlimler Dergisi*, s. 223
[171] Virani, *Âşık Virani Divanı*, s. 59.

Muhammed aşkına var etti Kadir/ Seraser dü sera izhar eder aşk”[172]

[172] Virani, *Âşık Virani Divanı*, s. 122.

II. BÖLÜM

ALEVİLİK'TE MUHAMMED İNANCI

A. MUHAMMED/PEYGAMBERLİK ANLAYIŞI

Nübüvvet kelimesi sözlükte "haber vermek" manasına gelmekte nebve (nübû') mastar ismi olarak da "konum ve değeri yüksek olmak" anlamında kullanılmaktadır. Istılahi anlamıyla nübüvvet "Allah ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve âhiret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevidir." Türkçe'de nübüvvet kavramı yaygın bir şekilde özellikle ilahiyat çevrelerinde kullanılmaktayken, toplumda yaygın olarak Farsça kökenli olan "Peygamberlik" terimi kullanılmaktadır. Ayrıca "risâlet", "bi'set" kelimeleri de dinî literatürümüzde aynı anlama gelen terimlerdir.[173]

Allah, her topluluğa kendileri içlerinden[174] onları doğru yola davet edecek[175] elçiler göndererek, vahye muhatap olan ilgili topluluğun dünya ve âhirete yönelik işlerinde bir düzen oluşturmalarını murâd etmiştir. Böylece Allah Teâlâ gönderdiği resuller vasıtasıyla hikmet ve adaletinin tecellisi olarak kişileri vâd ya da vaîde muhatap kılar. Kur'ân'da "Biz peygamber göndermedikçe azab edici değiliz."[176] ayeti yer almaktadır. "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder?"[177] ayetiyle Allah'ın kulunu yaratıp ona belirli bir değer atfettiği ve ona mes'uliyet yüklediği belirtilmektedir. İnsan, dünyaya geliş amacının ne olduğu, öldükten sonra ne olacağı gibi hayatın anlamlılığına dair bazı soruları belli dönemlerde sorgulamaya başladığında bu sorulara en tatmin edici cevap dinden gelmektedir. Bununla birlikte yüce yaratıcı gayba dair bilgileri, emir ve yasakları bildirmek için kullarına peygamberleri göndermiştir.

Kur'ân'da geçen peygamberlerin sayısı yirmi beştir. Ayrıca Kur'ân da bahsedilen üç şahsın - Üzeyr, Lokman ve Zülkarneyn- peygamberliği hakkında net bir ifade

---

[173] Yavuz, Yusuf Şevki, "Nübüvvet" *DİA*, c. XXXIII, s. 279.
[174] "O ümmî bir topluluk içinde, yine onlardan birine peygamberlik görevi verendir." Cuma, 62/2.
[175] "İşte, o peygamberler, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. (Ey Muhammed!) Sen de onların tuttuğu yola uy. De ki: "Bu tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum. O (Kur'ân), bütün âlemler için ancak bir uyarıdır." En'am, 6/90.
[176] İsra, 17/15.
[177] Kıyâme, 75/36.

bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'e atfedilen ancak sened açısından çok zayıf olduğu bildirilen bir hadiste peygamberlerin sayısı yüz yirmi dört bin olarak rivayet edilmiştir. Hadiste bunlardan üç yüz on beşinin resul diğerlerinin nebi olduğu bildirilmiştir.[178]

Peygamberlik kurumunun varlığı nalsarla sabit olmasına rağmen İslâm dışı çevrelerden bu kurumun varlığına ve gerekliliğine yönelik ilk dönemlerde eleştiriler yapılması sebebiyle "nübüvvetin gerekliliği" tartışma konusu edilmiştir. Mütekellimler üç temel görüş ortaya koymuşlardır; fakat biz burada Alevilikteki inançla bağlantılı olması bakımından sadece Ehl-i sünnetin görüşünü belirteceğiz.

Ehl-i sünnet mezheplerinden biri olan Eş'ariyye'ye göre, Allah'ın fiillerinde hikmet, menfaat, sebep aranmaz. Herhangi bir şeyi yapmak veya yapmamak Allah'a vacip olamaz. Peygamber göndermek de göndermemek de Allah için caizdir. Bununla birlikte murad ederek kullarına peygamber göndermiştir, dilese göndermez ve sorumlu olmazdı.

Diğer bir Ehl-i sünnet mezhebi olan Mâtürîdiyye'nin ise bu konudaki görüşü şu şekildedir; Allah'ın zatına hiçbir şey vacip olmaz. Ancak Allah hikmet ve rahmeti icabı insanlara lütfederek peygamber göndermiştir. Allah'ın peygamber göndermesindeki hikmeti ise şu şekilde açıklanmaktadır; insanların dinî ve dünyevî saadetini ihtiva eden hükümleri beyan etmek, kıyamet günü özellikle mücrimlerin "Bize peygamber göndersen dalâlete düşmezdik" şeklinde olması muhtemel olan itirazları önlemek içindir.

Alevîlik'te de bu konuda Ehl-i sünnet ile benzer yaklaşımları bulmak mümkündür. Yemînî'nin aşağıdaki beyiti bu noktada örnek olabilir:

"Muhammed Mustafa'ya ümmet olan/ Bunı guş eyler Ehl-i sünnet olan

Bu şerhi her kim itlerse gümana/ İnanmamışdur fahr-i cihana"[179]

İman esaslarından biri olan peygamberlik, ilahî iradenin beşeri alandaki açılım ve yansımasına eşlik eden bir kurum olarak kabul edilir. *İmam Câfer Sâdık Buyruk*'unda, "İnsanlar doğuştan bilgi sahibi olsalardı, Tanrı peygamberlere kitap göndermezdi. Kitapsız

---

[178] Yavuz, Yusuf Şevki, "Nübüvvet", *DİA, c.* XXXIII, s. 280.
[179] Yemîni*, Hazreti Ali'nin Faziletnâmesi*, *Fazilet-name: Giriş İnceleme Metin*, Haz. Yusuf Tepeli, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 136.

pir şeytandır. Talipler ise pire bağlıdır. Kitapsız pirin izinden yürünmez, sözüne uyulmaz." ifadesiyle, insanın doğuştan bilgi sahibi olmadığı ve bu yüzden Allah'ın peygamberler ve kitaplar gönderdiğine değinilmektedir.[180]Allah'ın kullarına kendini tanıtmak, emir ve yasaklarını bildirmek için hikmeti ve rahmeti gereği peygamber gönderdiği kabul edilir ki bu da Matürîdiyye mezhebiyle paralellik arz etmektedir. Bahsi geçen kaynaklarda köklü bir nübüvvet inancı bulunmakla birlikte genel Alevî düşüncesi içinde peygamberliğe ilişkin yorumların çeşitlendiği görülmektedir. Buna göre nübüvvet anlayışı ne tümüyle rasyonel ne de tümüyle teolojik kabul edilebilir. Açıklamalar çoğu kez mistik bir anlatımla ifade edilmiştir. Örneğin Buyruklarda din pîr, iman da musahip olarak tanımlanmakta ya da din Muhammed iman da Ali olarak yorumlanabilmektedir.[181]

Klasik kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler bize, "nübüvvetin gerekliliği" konusunda Ehl-i sünnet'e muhalif bir anlayış bulunmadığını göstermektedir. Fakat bununla birlikte nübüvvet kavramının yorumlanmasında bazı yönleriyle Ehl-i sünnet'ten farklı kabuller göze çarpmaktadır. Bu ise kavramların tasavvufi bir bakış açısıyla geniş ve esnek bir şekilde yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.

1. Nübüvvete İmanın Gerekliliği

Nübüvvete iman esası Ehl-i sünnet'te olduğu gibi Allah'a imandan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Buna göre "şeriat makamının ilk esası iman getirmektir. Bu ise Allah'a, peygamberlere, meleklere, âhiret gününe, kaza ve kadere iman getirmek"[182] şeklinde sıralanır. Görüldüğü gibi peygambere inanmak Allah'a imandan sonra ikinci esastır.

Temel iman esasları bu şekilde kabul edildiği gibi Alevî erkânında "üç sünnet-yedi farz", "dört kapı-kırk makam" gibi bazı tasavvufî anlayışlar da benimsenmektedir. "Dört kapı-kırk makam" olarak bilinen şeriat, tarîkât, mârifet ve hakikât mertebelerinden şeriat makamı on esastan oluşmakta ve burada Allah'a imandan sonra peygambere iman

[180] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 34.
[181] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu,* s. 30.
[182] Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 71; Anonim, *Kitâb-ı Dar*, s. 359.

edilmesi gerektiği belirtilmektedir.[183] Şeriat makamı kişinin kat etmesi gereken ilk mertebedir. Şeriat makamındaki tekliflerden birini kabul etmeyen marifet makamına yükselemez ve tâlip ya da sûfî olarak kabul edilemez. Çünkü iman etmeyen ve ikrar getirmeyen kişi münafık kabul edilir.[184]

Diğer taraftan Kur'ân'da adı geçen peygamberlerin hepsi hak peygamber olarak kabul edilmektedir. Kur'ân'da adı geçen bütün peygamberlere ayrıca Hz. Peygamber'in bir hadisinde ifade edildiği üzere Hz. Âdem'den bu yana gönderildiği belirtilen yüz yirmi dört bin peygambere iman edildiği eserlerde vurgulanmaktadır. Bunu Şeyh Şafi Buyruğu'nda Hz. Muhammed hakkında yazılan aşağıdaki beyitte görmek mümkündür;

Yüz yirmi dört bin Nebi'ye Muhammed oldu ser,

Üç yüz on üç mürseller içinde oldurur server,

Yüz yirmi dört velinin evrendesidir ol Şah,

Nice mürseller eşliğinde afitab çeker.[185]

Örneğin *Kitâbı Dâr*'da da gönderilen peygamberlerin sayısının yüz yirmi dört bin olduğu belirtilir.[186] Yine Cabbâr Kulu da kitabında eksiği fazlasıyla yüz yirmi dört bin peygamberden bahseder.[187] Ayrıca Cabbâr Kulu'nun kitabının başında Allah'a hamd ile birlikte Hz. Muhammed'e ve kendisine kitap gönderilen ve gönderilmeyen diğer peygamberlerin hepsinin üzerine salâvatta bulunması[188] da Hz. Peygamber dışındaki peygamberlere de iman edildiğini gösteren bir başka delildir. Yedi ulu ozandan biri olan Hatayî ise bütün peygamberlere olan inancını şu beyiti ile dile getirmektedir:

"Hidayet erişti bize Allah'tan/ Biat ettik cümle Resûlullah'tan

[183] Cabbâr Kulu kitabında imanı tanımlarken peygambere imanı Allah'ın birliğinden hemen sonra zikreder. "İman şudur: Allah birdir. Peygamber gerçektir. Bütün peygamberler gerçektir." Bkz. Atalay Adil Ali Vaktidolu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu, İstanbul,* Can Yayınları, 1995, s. 359.
[184] Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 68; Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu,* s. 31.
[185] Şeyh Şafi, *Şeyh Şafi Buyruğu*, Trc: Mustafa Erbay, Ankara, Ayyıldız Yayınları, 1994, s. 62.
[186] Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 94.
[187] *Kitâb-ı Cabbâr Kulu* s. 110.
[188] *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 75.

Haber verdi bize seyri fillahtan/ Selmân-ı pâk ile yoldaş idim ben"[189]

Bütün peygamberlerin hak olduğuna inanılmakla birlikte Alevî anlayışta da Hz. Muhammed'in diğer peygamberlere nazaran daha ayrıcalıklı ve üstün bir konumu bulunmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'i diğer peygamberlerden üstün konuma getiren özelliği onun sadece son peygamber, getirdiği din olan İslâm'ın son ve en kâmil din olmasının dışında batınî anlamda Nur-u Muhammed-Ali çerçevesinde değerlendirilmiş olmasıdır. Dolayısıyla peygamberlere iman konusu Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle birlikte farklı bir boyut kazanmaktadır.

Genel olarak Alevî düşüncesinde Hz. Peygamber'in konumu, Allah'tan sonra Hz. Ali'den önce şeklinde düşünülebilir. Nitekim bu düşünce Peygamber ile Ali'nin musahip olması bahsinde, "Lâ ilâhe illallah, Muhammed Rasûlullah, Ali'yyün veliyullah"[190] şeklindeki ibare ile yansıtılmaktadır. Yine eserlerin başında geçen besmele, hamdele, salvele geleneğinde de bu anlayışı görmek mümkündür. Ayrıca bu düşünce çeşitli beyitlerde de ifade edilmektedir.

"Muhammed Mustafa peygamber oldu/ Ali evliyaya hem rehber oldu

Şahım Cebrail'e hem rehber oldu/ Ol demde kuruldu erkân hu deyu"[191]

Alevîlik'te nübüvvet zahirî anlamıyla ilah, peygamber, veli hiyerarşisi içerisinde ikinci sırada yer almaktadır. Ancak Allah, âlem, nübüvvet gibi kavramların batınî mistik bir boyutta geniş anlamlar verilerek tanımlanması farklı yorumlar ve görüşlerinde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hz. Peygamber ve Hz. Ali ekseninde ortaya çıkan farklı görüşleri Hz. Muhammed'in peygamberliği kısmında ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

İslam âlimleri tarafından peygamberlerin sıdk, emanet, fetanet, tebliğ ve ismet sıfatlarına sahip oldukları kabul edilmekte ve bu konu kelam kitaplarında nübüvvet bahisleri altında incelenmektedir. Benzer bir şekilde Alevî anlayışta da peygamberlerin bu sıfatlara sahip oldukları fikri benimsenmektedir. Onlar peygamberlerin hepsinin hak olduğu gibi "masum ve pâk" da olduklarını özellikle vurgulamaktadırlar. Öyle ki

[189] Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, s. 76.
[190] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 24.
[191] Gölpınarlı, *Alevî- Bektâşî Nefesleri* s. 167.

peygamberlerde masumiyetlerine zarar verecek hiçbir eylem gerçekleşmemiştir. Hatta naslarda peygamberlere atfedilen sürçmeler bunların zahirdeki anlamlarıyla ilgilidir. Dolayısıyla peygamberlerin masumiyetine halel getirecek bir anlayış hiçbir şekilde kabul edilemez. İncelediğimiz kaynaklarda peygamberlerin ismet yönüne vurgu yapıldığı gibi onların asla yalan söylemeyen sâdık, emanet ehl-i kimseler oldukları ifade edilmektedir;

"Gel yetimler haline rahmet-i Huda'nın aşkına

Sadık'ul va'dül emin ol Mustafa'nın aşkına"[192]

Alevi eserlerde peygamberler yoluyla Allah'a vesile de aranmaktadır. Peygamberlere günahsız olmaları, Allah'ın seçkin ve sevgili kulları olmaları sebebiyle tevessül edilmiş ve onların yüce şahsiyetlerine binaen Allah'tan af ve mağfiret istenmiştir. Örneğin *Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâme*'sinde daha söze başlanırken peygamberlere tâzim ve tevessül edilerek şöyle denir: "Önce Âdem'in, sonra Ahmed'in yüzü suyu hürmeti, bütün gönderilmiş peygamberlerin izzeti için…"[193]

2. Nübüvvette İnsanın Rolü

Alevî anlayışa göre nübüvvet, Allah'ın seçilmiş kullarına verilen bir görev olması dışında kişinin ihtiyarı ile ulaşılabileceği bir makam olarak da kabul edilir. Örneğin Hacı Bektâş-ı Velî, peygamberin nübüvvet makamına ulaştığı mertebeleri iman, abid, zahid, arif ve velâyet makamları olarak sıraladıktan sonra Tanrı'nın onu iyilikle halka gönderdiğini, görevinin Hakk'a çağırmak olduğunu ve böylece onun 'nebilik' makamına ulaştığını ifade eder. Bu görüş ekseninde şekillenen diğer bir inanç da velilere iman etmenin imandan sayıldığı görüşüdür. Muhtemelen Şiiliğin etkisi ile benimsenmiş olan bu anlayışa göre Allah dostlarına inanmak iman esaslarından biridir.[194] Cabbâr Kulu da Allah dostlarına imanı iman esaslarından biri olarak zikreder. "İman şudur: "Allah birdir. Peygamber gerçektir. Bütün peygamberler gerçektir. Allah dostları, melekler, kitaplar, cennet, cehennem, ölüm, yeniden dirilme, sorgu-sual, günahların tartılacağı terazi gerçektir."[195] Yine Hacı Bektâş-ı Velî tarafından iman ve İslâm'ın şartları aynen benimsenmiştir.

---

[192] Gölpınarlı, *Alevî- Bektâşî Nefesleri*, s. 61.
[193] Seda Abişoğulları, *Alevi Kaynaklarda Hz. Muhammed*, İstanbul, 2010, s. 36.
[194] Kaya, Haydar, *Bektâşî İlmihali,* Manisa, Ayyıldız Yay., 1989, s. 11-12.
[195] Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu,* s. 359.

İnanılacak nesneler veya imanın şartları Mâtürîdî'nin görüşleriyle aynıdır. Ancak bununla birlikte, açıklamalarda peygambere imandan bahsederken "Tanrı dostlarına inanmak da imandandır," denilmektedir.[196]

Kaynaklardan elde ettiğimiz verilere göre nübüvvete iman kesin bir şekilde kabul edilmekte, inkâr edilmesi halinde gerçek bir Müslüman olunamayacağı bildirilmektedir. Dolayısıyla kaynaklarda köklü bir nübüvvet inancının bulunduğu anlaşılmakla birlikte Alevî düşüncesinde peygamberliğe ilişkin yorumlar bu temelde kalmamakta çok çeşitli alanlara uzanmaktadır. Neticede nübüvvet anlayışı ne tümüyle rasyonel ne de tümüyle teolojik bir yapı sergilemektedir. Açıklamalar çoğu kez mistik bir anlatımla ifade edilmektedir.

B. HZ. MUHAMMED'İN KONUMU

1. Hz. Muhammed'in Peygamberliği

Allah insanlık tarihi boyunca büyük ya da küçük bütün topluluklara peygamber göndermiş onları vahye muhatap kılmıştır.[197] Gelen her peygamber temelde aynı konulara dikkat çekmiş, ayrıca kendinden sonra gelecek peygamberin de selefi sayılmıştır. Ta ki Hz. Peygamber'e kadar gelen bu silsile, Hz. Muhammed'in peygamber olmasıyla son bulmuş, Allah dinini kemâle erdirmiştir.[198] Hz. Peygamber'den itibaren kıyamet kopuncaya kadar Hak din İslâmiyet, peygamber de Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed'den sonra başka bir peygamberin gelmeyeceği Kur'ân'da açıkça belirtilerek, Hz. Peygamberin insanların en faziletlisi olduğu vurgulanmıştır.[199]

Alevi anlayışta Hz. Muhammed hakkında üç temel görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki yaygın İslami anlayışa uygun bir telakki olup bu anlayışı benimseyenler Alevi gelenekleri içinde kalmakla beraber, Ortodoks İslam'dan (Sünni veya Şii) etkilenmiş kimselerdir. Bu gruptakiler tam olarak uygulamamakla birlikte şer'i ibadetlerin gerekliliğine inanan, Hz. Muhammed'inde Kur'an'da yer alan emirleri en iyi şekilde

---

[196] Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât,* s. 71.
[197] İsrâ, 17/15.
[198] Nîsa, 4/3.
[199] Ahzâb, 33/ 45–46.

uygulayan kimse olduğunu düşünenlerdir. Hz. Muhammedi sadece Sünnilerin ve Alevilerin değil bütün Müslümanların manevi önderi ve peygamberlerin en üstünü olarak kabul ederler. Bunu; "İbrahim halilullah, Musa kelimullah, İsa kelimetullah, bizim peygamberimiz Hz. Muhammed ise habibullah yani Allah'ın en sevdiği kişidir." ifadesiyle belirtirler. İkinci gruptakiler ise Hz. Muhammed'in manevi bir kişiliği olduğunu düşünerek ona saygı ve sevgi duymakta fakat Hz. Muhammed'in zahir ehli olduğunu, onun şeriatın zahirini öğretmekle yükümlü olduğunu, kendi yolları olan batıni yolu ise Hz. Ali'nin temsil ettiğini düşünmektedirler. Son gruptakiler ise nübüvvet-velayet ilişkisi kurmaksızın Hz. Muhammed ile Hz. Ali'yi aynileştirmekte, Hz. Ali'de bir anlamda tanrısallık bulunduğuna, bunun Hz. Muhammed'te görüldüğüne inanmaktadırlar. Panteist düşünceyle bağlantılı olan bu inanç literatürdeki Muhammed-Ali ikileminin Tanrısız biçimde tasavvur edilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayışı cemlerde istiğfar esnasında okunan;

"Dünü bugünü günah işleme işim

Tövbe günahlarıma estağfirullah

Muhammed-Ali'ye bağlıdır başım

Tövbe günahlarıma estağfirullah" bu ifadelerde görmek mümkündür. Burada "yol"un Muhammed-Ali yolu olduğu sürekli olarak vurgulanmaktadır.[200]

Alevîlik'te Hz. Muhammed'in peygamberliği konusu oldukça ayrıntılı olduğundan konu iki bölümde incelenecektir. Bunlardan birincisi kendisine peygamberlik gelmiş olan, ümmetinin emîni, mûcize sahibi, dinin emirlerini insanlara bildirmiş olan kısacası Alevî anlayıştaki zahiri anlamıyla Hz. Peygamber; ikincisi ise miraç, kırklar cemi, musâhib olup bel bağlayan yani batınî anlamdaki Hz. Peygamber'dir.

2. Zahiri Konumu İle Hz. Muhammed

Alevî kaynaklarda daha önce de işaret ettiğimiz gibi Hz. Muhammed'in peygamberliği kesin olarak kabul edilmekte ve buna dair birçok ifade bulunmaktadır. Eserler, dini edebiyattaki usule uygun bir şekilde besmele, hamdele ve salvele geleneğiyle

[200] Üzüm, İlyas, *Günümüz Bulgaristan Aleviliği*, İstanbul, Horasan Yayınları, 2006, s. 77-80.

başlar. Örneğin; *Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâme*'si "Yaratıkların seçkini, faziletlisi ve varlıkların en mükemmeli, günahkârların şefaatçisi ve âlemlerin Rabbi'nin Habibi Ahmed-i Mahmûd Ebu'l Kasım Muhammed Mustafa…" ya salât ve selamla başlar.[201] Yine *Erkânnâme* de "Salât ve selam yaratılmışların en hayırlısı olan Hz. Muhammed'e ve O'nun tüm Ehl-i Beyt'i üzerine olsun"[202] ifadeleriyle söze başlar. *Makâlât*'ın başlangıcında ise Hz. Muhammed, "Peygamberlerin ulusu, rasullerin reisi" şeklinde tanımlanmaktadır.[203]

Cabbâr Kulu da eserinin başında besmele ve hamdeleden sonra "Allah Peygamberimiz Hz. Muhammed'in, onun Ehli Beyt'inin ve arkadaşlarının şanını yüceltsin. Selam onların üzerine olsun" diyerek Hz. Peygamber'e salvelede bulunur. Aynı şekilde *Kitâb-ı Dâr*,[204] *Besmele Tefsîrî*,[205] *Hızırnâme*[206] vb. birçok eserin başlangıcında Hz. Muhammed'in peygamberliğine atıf bulunmaktadır.

*İmam Câfer Sâdık Buyruğu'*nda Hz. Muhammed'in peygamber olduğunun ifade edildiği bölümlerden birkaçı şöyledir: kırklar cemi bölümünde, miraç dönüşü Hz. Muhammed'in kırklar meclisine kabul edilişinin anlatıldığı kısımda; " Kırklardan birisi 'Kimdir' diye sual etti. Gaipten bir avaz geldi. 'Muhammed nebi geldi.' dedikte, ol vakit Muhammed'e yer gösterdiler. Muhammed oturdu."[207] Hz. Muhammed için nebi kelimesi kullanılmıştır. Diğer bir yerde, peygamber ile Ali'nin musahip olması kısmında; " Ey Tanrı'nın elçisi, Tanrı aşkına bize yüce Tanrı'nın söylediklerini anlat, bizde işitelim."[208] bu şekilde hitap edilerek, Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunun kabul edildiği belirtilmiştir. Ayrıca pîr olmanın özelliklerinde de: "İmdi, kâmil yönü olan pirler, Resul soyuna erişen pirlerdir. İkrarları, biatları Resul soyundan olmalıdır."[209] ifadeleriyle, pirin "resûl" soyundan olması şartı belirtilerek Hz. Muhammed'in peygamberliğine vurgu yapılmıştır.

Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna şer'an inanmak, iman getirmek Alevî erkânına girişin anahtarı kabul edilir. Benimsenen "dört kapı-kırk makam" anlayışında ilk

---

[201] Gölpınarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, s. 1.
[202] Anonim, *Erkânnâme1*, Haz. Doğan Kaplan, Ankara, TDV Yayınları, 2007, s. 25.
[203] Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 43.
[204] Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 42.
[205] Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsîrî*, Haz. Hamiye Duran, Ankara: TDV Yayınları, 2007, s. 41.
[206] Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, *Hızırnâme (Buyruk)*, Ankara, TDV Yayınları, 2007, s. 36.
[207] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 16.
[208] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 20.
[209] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 29, 31.

kapı şeriattır ve *Buyruk*'da: "Şeriat Muhammed Mustafa Sallallahu Taala Aleyhi vesselam Hazretlerinindir. Şeriat Hakk'ı batıldan seçen ulu kapıdır."[210] ifadeleriyle önce Hz. Muhammed'in peygamberliğinin kabul edilmesi esasına vurgu yapılır. *Makâlât*'da ise şeriatın ilk makamının iman getirmek olduğu bildirilir.[211] Buna göre bir kimse diliyle "La ilahe ilallah Muhammedün rasülullah" demesine rağmen gönlünde şirk olsa, o kimsenin Müslümanlığı hakiki olmaz, taklidi olur. O kişi diliyle kabul etmiş fakat gönlüyle inanmamış olur.[212] Yine bu konuda Hacı Bektâş-ı Velî, Müslüman kalmanın ancak Hz. Muhammed'e inanmakla mümkün olacağını bildirerek şöyle der: "Bir kişi dili ile iman etse veya Muhammed Mustafa'yı inkâr etse, Hz. Muhammed'in sahabelerinden birini haksız bilse, işlediği bütün ameller hebâ olur."[213]

Alevi kaynaklarında pek çok yerde din Hz. Muhammed'e hasredilerek, İslâm dini yerine "Muhammed dini" ifadesi kullanılmaktadır. Özet olarak İslam dini Muhammed'in getirdiği din şeklinde ifade edilir.

"Muhammed dininin yoktur şeriki/ Olur âlemlerin mülkü maliki

Tarikımız Hacı Bektaş tarikı/ Hırka bizim nemed bizim şal bizim

Din Muhammed dini girdik gideriz/ Tarîkatte ikrarımız güderiz

Katarımız Hakka doğru yederiz/ Katar bizim yedek bizim mal bizim"[214]

Tarîkat içindeki şartlardan biri de Hz. Peygamber'in sünnetine uymaktır. *Erkânnâme*'de bu düşünce şöyle dile getirilir: "Rıza makamındaki kişi Yüce Allah'ın farzlarını ve Hz. Muhammed'in sünnetlerini asla eksik yapmamalı. Bu söylenenleri eksik yapanlar yalancı olurlar ve böyle kimseler gökte de uçsalar bunlara inanmamak gerekir."[215]

Şairlerin deyişlerinde Hz. Muhammed'in peygamberliğine dair ifadeler oldukça fazladır. Son peygamber olduğu, şefaat makamında olduğu, âlemlere rahmet olarak geldiği,

---

210 Bozkurt, *İmam Cafer Sadık Buyruğu*, s. 171.
211 Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 68.
212 Anonim, *Erkânname 1*, s. 150.
213 Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 82.
214 Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, s. 192.
215 Anonim, *Erkânname 1*, s. 134.

mahşerde kılavuz olacağı gibi ibareler en çok kullanılanlar arasındadır. Yemînî Hz. Peygamber'in "hâtemü'l enbiya" olduğunu ifade ettiği bir söyleyişinde şöyle der:

"Musa devri geçicek geldi İsa/ Ki nice mürde diri kaldı İsa

İşit bir söz diyeyim evvel ahir/ İsa peygamber ol dem oldı zahir

Didi bir gün havariyyunlarına/ Emanetdür size iltün yerine

Ki benden sonra gelür bir peygamber/ Ki oldur cümle serverlere server

Adı Ahmet odur hatm-ı nübüvvet/ İman bula anun asrında kuvvet"[216]

Virani ise,

"İki âlemde sultandır Muhammed/ Habib-i nur-u Rahman'dır Muhammed

Muhammed'dir şefi'i mü'minanın/ Usul-ü din ü imandır Muhammed

Muhammed'den ümidin kesme daim/ Cemi'i derde dermandır Muhammed"

Muhammed âlini kim sevmez ise/ Onlara külli düşmandır Muhammed"[217] bu beyitleriyle Hz. Peygambere duyulan inanç, sevgi ve bağlılığı dile getirmektedir.

Pir Sultan ise,

"İmam-ı Ali'dir, ayn-ı bakadır/ Pir elinden zehir içsem şifadır

Şefaatçimiz Muhammed Mustafadır/ Hüseyni'yim, Alevi'yim ne dersin"[218] beyitleriyle Hz. Muhammed'in şefaat makamında olduğunu belirtmiştir.

"Peygamber buyurur ashablarına/ Aman beklen cehennemin yolunu

Mü'min kullar cehenneme varmasın/ Aman beklen cehennemin yolunu

Cehennem safası asi kul ister/ Cennet-i a'ladan bize yol göster

---

[216] Yemînî, *Hazreti Ali'nin Faziletnâmesi*, s. 181.
[217] Virani, *Aşık Virani Divanı* s. 33-34.
[218] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 278.

Cebrail Mikail ol nazlı dostlar/ Aman beklen cehennemin yolunu”[219] bu beyitleriyle de Hz. Peygamberin mahşerde klavuzluk yapacağına atıfta bulunmuştur.

Peygamberlerin ortak özellikleri olan sıdk, ismet, emanet gibi sıfatlara da değinilmektedir. Örneğin; Cabbâr Kulu, ismet sıfatına atıfla İblis’in herkese hile yapabildiğini yalnız Hz. Peygamber’e dokunamadığını, ona zarar veremediğini anlatır.[220] Nesîmî ise:

“Sadıku’l va’dü’l emini ister isen sen bugün

Çün bilesin sadıku’l kavlü’l emin-i Mustafa”[221] diyerek Hz. Peygamber’in güvenilir ve doğru sözlü olduğunu ifade eder.

Muhammed ümmeti olmak da bir ayrıcalık sayılmıştır. Erenler, Muhammed ümmetinden olduklarını birçok yerde zikrederler. İmam Cafer Sadık Buyruğu’nun giriş kısmında, erkâna uymanın Muhammed ümmeti olmanın belirtisi olduğunu ve bu kişilere Müslüman denebileceğini belirtmiştir.[222] Pîr Sultan Abdal kendisinin Muhammed ümmetinden olduğunu şöyle ifade eder.

“Kırkımız da bir katara dizildik/ Hak Muhammed ümmetine yazıldık

Hakikat şerbeti olduk ezildik/ Biz içeriz bize sunan Ali’dir”[223]

Diğer şairler de bu geleneği devam ettirmiştir.

“Haktır Muhammed olmuşuz ümmet/ Bulmuşuz rif’at el hamdü lillah”[224]

“Muhammed Mustafa’ya ümmet olan/ Bunı guş eyler ehl-i sünnet olan”[225] Şeklinde ifade edilen beyitlerin her biri onların Muhammed ümmeti olduklarını ve bununla gurur duyduklarını gösteren ibarelerdir. Bunun dışında ümmetin birliğine dair yapılan “Âlemlere rahmet eden Allah, Muhammed ümmetinin hepsini gafletten uyandırsın.”, “Ey

[219] Pir Sultan, *Pir Sultan*, s. 416.
[220] Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu,* s. 240.
[221] Seyyid Nesîmî, *Nesîmî Divanı*, s. 73.
[222] Bozkurt, *İmam Cafer Sadık Buyruğu*, s. 11.
[223] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal*, s. 112.
[224] Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, s. 154.
[225] Yemînî, *Hazreti Ali’nin Faziletnâmesi*, s. 136.

Rabbim! Dervişlere âşıklara Muhammed ümmetine, hepimize kuvvet ve fırsat ver."[226] bu şekildeki dualarda Muhammed ümmeti olunduğuna vurgu yapılmaktadır. Kitab-ı Dar'da ise "Ey Âlemlerin Rabbi! Dünya ve ahiretin efendisi Muhammed Mustafa'nın ve Aliyyü'l Murtaza'nın senin katındaki hatırları için işimizi kolaylaştır."[227] şeklinde dua edilmektedir. Muhammed ümmetinden olmak kişi için bir lütuftur zira Hz. Peygamber ahiret günü ümmetine şefaatte bulunacaktır. Bu düşünce deyiş ve nefeslerde işlenmiştir. Erenlerin hepsi Hz. Muhammed'e salâvatla birlikte şefaat etmesi için dua ve niyazda bulunur:

"Yemînî yoldaş idinmezsen ihlâs/ Olumazsın yakin bil ümmet-i has"

Hz. Peygamber şefaat eden ve mûcizeler gösterendir. Örneğin, ağaçların, taşların konuşması, ayın ikiye yarılması gibi bazı mûcizelere değinilmiştir.[228] Eserlerin başlangıcında, beyitlerde, anlatılan hikâyelerde Hz. Muhammed'e salât ve selamda bulunulduktan sonra ve Hz. Peygamber'in bereketiyle, edilen duaların kabul olması istenir. Bu anlayışa göre Hz. Peygamber duaların kabulü için bir vesiledir. Bunun dışında beyitlerde de salât ve selam getirmek bir gelenektir.

"Salavatdur dine evvelde bünyad/ Salâvat vir cehennemden ol azad

Salâvat u selam ber-al-i Ahmed/ Dahı sallü ala al-i Muhammed"[229]

"Ümidin varsa rahman rahmetine/ Salâvat vir Muhammed ümmetine"[230] diyen Yemînî gibi birçok şair Hz. Peygamber'e salavâtı özendiren beyitler yazmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'i sevmeyenlerin kendilerinden uzak olduğu bildirilmektedirler. Hatta böyle davrananlar hoş görülmemiş kınanmış ya da onlara la'net edilmiştir.

"Hanedan-ı Mustafa-yı sevmeyen mel'unlara

Okurum bi hadd ü gaye ana la'net daima

Ya ilahi Murtaza'nın Mustafa'nın hakkı için

---

226 Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 114.
227 Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 82.
228 Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 43.
229 Yemînî, *Hazreti Ali'nin Faziletnâmesi*, s. 369.
230 Yemînî, *Hazreti Ali'nin Faziletnâmesi*, s. 376.

Ver muradım kama irgür hacetim kılgıl reva"[231] gibi ya da;

"İki âlemde sultandır Muhammed

Habib-i nur-u Rahman'dır Muhammed,

Muhammed'dir Şefi'i müminanın,

Usul-ü din ü imandır Muhammed,

Muhammed'den ümidin kesme daim,

Cemi'i derde dermandır Muhammed,

Muhammed âlini kim sevmez ise,

Onlara külli düşmandır Muhammed."[232]

"Kim ikrar itmezise oldı murdar/ O hakdan hem hak andan oldı bizar

Bu şeytan menzilinden bil eşeddür/ Ki bilmeye anı yüzi ehaddür."[233]

"Muhammed dinine inkâr idenün/ Yakin bil üstünedir la'netullah

Cihanı Hak onun için eyledi var/ Ne izzetli nebidir Allah Allah"[234]

Ayrıca Hz. Muhammed, Hz. Ali ile devam edecek olan fütüvvet mesleğinin kaynağı olarak kabul edilmiştir. Alevilik'in en önemli erkânlarından biri olan dört kapı da, Hz. Muhammed'e dayandırılmaktadır.

"Ol, Muhammed Mustafa'dır canımız/ Ruz-ı mahşerde bizim Sultan'ımız,

Hem şeriat, hem tarikat kanımız/ Ma'rifet sırrı hakikat canımız."[235]

---

231 Seyyid Nesîmî, *Nesîmî Divanı*, s. 76.
232 Virani, *Âşık Virani Divanı* s. 33-34.
233 Yemînî, *Hazreti Ali'nin Faziletnâmesi*, s. 106.
234 Yemînî, *Hazreti Ali'nin Faziletnâmesi*, s. 371.
235 Virani, *Âşık Virani Divanı*, 96.

Hz. Peygamber tasavvuru hadisleri itibariyle incelendiğinde ilmi anlamda bir yeterliliğe ulaşmak güçtür. Kaynaklarda geçen hadisler genellikle konusu itibariyle tasavvufî nitelik taşıyan rivayetlerle kaynağı tespit olunamayan mevzu sözlerden oluşmaktadır.[236] Nesîmî ile Şah İsmail Hatayî'nin deyişlerinde sınırlı sayıda zikredilen rivayetler tasavvuf çevrelerinin öne çıkardığı hadislerden oluşur. Bunların başında da “Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısı.” hadisi gelmektedir.” Bu hadis gereği Hz. Peygamber’in ilim olması Aleviler arasında sık kullanılan bir terimdir. Ayrıca Hacı Bektâş-ı Velî’nin *Makâlât*’ı da bu içeriğe sahip eserler arasındadır. Muhakkak ki bu, Alevîliğin mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Baştan beri batınî ve mistik öğeler taşıyan Alevîlik İslâmî ilimlerle yüz yüze gelememiş, bu çerçevede hadis ilminin bütünüyle dışında kalınmıştır.

Hz. Muhammed’in, Allah’ın gönderdiği son peygamber olarak belirtildiği, müstakil bir kimlikle anıldığı, salât ve selamla yâd edildiği, miraca çıktığı, dileklerinin kabul edileceğinin bildirildiği zahiri anlayışa rağmen, Aleviler arasındaki yaygın düşünce batıni-mistik bir anlatımla şekillenmiştir. Grup içinde Hz. Muhammed’le Ali’nin aynı nurdan yaratılmış olduğu görünüşte iki ayrı varlık olmalarına rağmen hakikatte bir oldukları inancı daha çok kabul görmektedir. Hz. Muhammed ifadesi daha ziyade Muhammed-Ali söylemi şeklinde algılanmaktadır.

3. Batini Konumu İle Hz. Muhammed

Alevî anlayışa göre Hz. Muhammed, zahirî ve batınî olmak üzere her iki yönüyle birden peygamber olarak kabul edilir. Fakat batıni tanımlamadaki peygamber anlayışı zahiri tanımlamadaki kadar kuvvetli ve yüksek bir makama sahip değildir. Batınî anlamıyla Hz. Peygamber, aslında Hz. Ali’nin ve velayetinin tecelli etmesi için oluşturulmuş bir sebepler bütününden ibarettir. Asıl olan Hz. Muhammed’in peygamber olarak gelmesi değil ondan sonra Hz. Ali’nin velayet makamına erişmesidir. Örneğin; *İmam Câfer Sâdık Buyruğu’*nun Kırklar Cemi bölümünde geçen: “Hz. Muhammed, bunlara pîrlerini ve rehberlerini sordu. Kırklar: “Pîrimiz Şah-ı Merdan Ali’dir; kuşkusuz, tartışmasız ve rehberimiz, Cebrail aleyhissselam’dır” dediler. Bunun üzerine Hz. Muhammed, Hz. Ali’nin orada olduğunu anladı. Hz. Ali, Hz. Muhammed’in yanına doğru yürüdü. Hz.

[236] Bkz. Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât,* s. 55-56, 62, 71.

Muhammed, Hz. Ali'nin geldiğini görünce, saygı ve sevgi ile eğilerek Hz. Ali'ye yer gösterdi. Kırklar da Hz. Muhammed'e katılarak, Hz. Ali karşısında saygı ile eğilerek, yol açıp yer gösterdiler. Bu sırada Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin parmağındaki nişan-ı mührü gördü."[237] bu ifadeler Hz. Ali'ye batıni anlamda Hz. Muhammed'den daha fazla önem verildiğini göstermektedir. Bu düşünce şu beyitte de ortaya konmaktadır.

"Ali'ye Muhammed geldi burhana/ Hadice Fatıma o ehl-i cana

Birleyip özünü ulu meydana/ Anlayıp zatını bilen ağlar mı"[238]

Bu durum Hz. Meryem ile Hz. İsa'nın durumuna benzetilebilir. Hz. Meryem kutlu bir insan olmakla birlikte ona asıl yücelik veren Hz. İsa'yı dünyaya getirmesi ve onun annesi olmasıdır. Tıpkı bunun gibi Hz. Muhammed de Hz. Ali'nin velayetiyle belli bir değer ve kıymete ulaşmaktadır. Miraç hadisesi, kırklar cemi sonrasında Hz. Muhammed'in Ali'nin belini bağlayarak velayet ehli olduğunu ilan etmesi gibi anlatımlar da bunu gösterir. Ahmet Yaşar Ocak da bu konuda Musa-Hızır benzetmesiyle konuya açıklık getirmektedir. Buna göre Alevîlikteki Muhammed tasavvuru, tasavvuftaki mürid-mürşid ilişkisine benzemektedir. Bu durumda da tıpkı Musa-Hızır kıssasında olduğu gibi nübüvvetin temsilcisi olan Muhammed velayetin temsilcisi Ali karşısında daha alt bir konumda bulunur. Alevî kaynaklarda bu konuda oldukça yoğun bir içerik yer almaktadır. Bütün bu bilgiler Nuru Muhammedi (Muhammed-Ali Nuru), Lahmike Lahmi Anlayışı ve Muhammed–Ali Tasavvuru şeklinde üç ana başlık altında toplanabilir.

a. Muhammed-Ali Tasavvuru

Hak-Muhammed-Ali tasavvuru Alevî inançlarının ana sembolü olarak kabul edilebilir. Hak tanrıyı (bazen üçlemede ""Hak" yerine "Allah" lafzı kullanılır), Muhammed peygamberliği, Ali ise velayeti temsil eder. Üçlemenin son kısmı olan Muhammed-Ali, nübüvvet ve velayetin iç içe geçtiği bir "öz"ün ifadesidir.[239] Bu bakış açısının hâkim olduğu yerlerde tek bir kimlik olarak Muhammed-Ali kavramıyla ifade edilmektedirler. Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin musahip olması Muhammed-Ali anlayışının çıkış noktası olarak kabul edilebilir.

---

[237] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 18.
[238] Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşi Nefesleri*, s. 60.
[239] Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 98.

Muhammed-Ali birlikteliğini en vurgulu biçimde ortaya koyan eser *Buyruk*'tur. Eserde Muhammed'in şeriatı, Ali'nin ise tarikatı temsil ettiğine atıfla, "Şeriat Muhammed'in şanına; tarikat, marifet, hakikat Ali'nin şanına gelmiştir."[240] ifadesi geçmektedir. Kitapta bu çerçevede bazen Muhammed ve Ali ayrı bir kimlik sahibi olarak kimi zamanda tek kimlik olarak birçok defa geçmektedir. Mesela yolun Muhammed-Ali yolu olduğu, pirlerin Muhammed-Ali soyundan gelmesi gerektiği belirtilir.[241]

Bu yaklaşım *Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesi* ve *Demir Baba Vilayetnamesi'*nde de görülmektedir. *Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesi*'ne göre, Hünkâr'ın hocası Lokman-ı Parende mektebe geldiğinde, Hacı Bektaş'ın biri sağ tarafında, diğeri sol tarafında iki kişinin oturduğunu ve ona Kur'an öğrettiklerini görmüştür. Yanlarına yaklaştığında kaybolmaları üzerine bunların kim olduğunu merak etmiştir. Hünkâr, hocasının merakını gidermek üzere söz alıp sağ yanında oturanın iki cihan güneşi Muhammed Mustafa, sol yanında oturanın ise Tanrı'nın aslanı Murtaza Ali olduğunu, birinin zahir bilgisinden, diğerinin batın bilgisinden ders verdiklerini söylemiş, bunun üzerine Lokman memnuniyetini belirterek Tanrı'ya teşekkür etmiştir.[242] Eserde kimin zahir bilgisinden, kimin batın bilgisinden ders verdiği belirtilmemektedir fakat ilki Hz. Muhammed ikincisi Ali olarak kabul edilmektedir. Eserde nazari olarak bu ikisinin aynı özden geldiğine değinilmemekle birlikte geleneğe uygun olarak bu iki isim tek bir kimlikle anılmaktadır. Hünkâr Anadolu'ya geldiğinde Rum erenleri tarafından sorguya çekilirken soyu, yolu, mürşidi konusunda bilgi verdikten sonra, "Meşrebim Muhammed-Ali'dendir"[243] diyerek bu iki ismi tek bir kimlik olarak dillendirmiştir.

Konuyla ilgili diğer menkıbe olan *Demir Baba Vilayetnamesi*'nde Deliorman bölgesi pirlerinden Demir Baba, herkesin yakındığı ve hiç kimsenin baş edemediği bir ejderhayı öldürmek üzere yola çıkarken, ayetler okuyup "Ya Muhammed ya Ali" diyerek kemer eylemiş.[244] Bir başka kısımda ise bir kâfirle mücadele sırasında ensesine çöküp Tanrı'nın adını andıktan sonra "devlet-i Muhammed Mustafa, velayet-i Aliyye'l Murtaza"

---

[240]Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, s.171-172.
[241] Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, s. 20, 21, 38, 41, 57, 91.
[242] Gölpınarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, s.5.
[243] Gölpınarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, s.19.
[244] *Demir Baba Vilayetnamesi*, s. 88.

demiştir.[245] Bu ifadelerde iki isim arasındaki özdeşliğe işaret edilmemekle birlikte Muhammed ve Ali peş peşe anılmaktadır.

Kaynaklarda göze çarpan en önemli özelliklerden biri de Muhammed-Ali isimlerinin birlikte kullanımıdır. Birçok beyitte Hak yani Allah ayrı, Muhammed-Ali ise beraber olarak ifade edilir.

"Kur'ân Muhammed'in virdine düştü/ Dört kitap yazıldı dördüne düştü

Kul Himmet Pîrinin derdine düştü/ Allah bir Muhammed Ali diyerek"[246]

"Ol demde sohbetin hali bilindi/ Bütün gönüllerin pası silindi

Allah bir Muhammed Ali bulundu/ Anda seyrettiler Levh ü Kalemi"[247]

Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin ayrı ayrı geçtiği beyitler de bulunmaktadır.

"Yalvarırım Muhammed'e/ Ali deyu Ali deyu

Ağlar gezerim dünyada/ Ali deyu Ali deyu"[248]

"İmam Bâkır nur gönlünü akıttı/ İmam Câfer bizi serden okuttu

Musa Kâzım gevher yükünü tuttu/ Allah medet Ya Muhammed Ya Ali"[249]

Bununla birlikte nefeslerde Hak Muhammed Ali üçlemesi de yer almaktadır.

"Hak Muhammed Ali üçü de nurdur/ Birini alma sen üçü de birdir

Onların koyduğu bu doğru yoldur/ Danıştı Muhammed böyle der Ali"[250]

"Mahabbettir La ilahe illallah/ Mahabbettir Muhammed Resûlullah

Mahabbettir Ali Şah Veliyullah/ Üç isim manada birdir mahabbet"[251]

---

245 *Demir Baba Vilayetnamesi*, s. 102.
246 Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, 52.
247 Özmen, *Alevî-Bektâşi Şiirleri Antolojisi*, c. II, 326.
248 Özmen, *Alevî-Bektâşi Şiirleri Antolojisi*, c. II, 339.
249 Özmen, *Alevî-Bektâşi Şiirleri Antolojisi*, c. II, 172.
250 Özmen, *Alevî-Bektâşi Şiirleri Antolojisi*, c. II, 173.

Özellikle Nesîmî, Viranî, Pir Sultan Abdal gibi önemli şairlerin beyitlerinde Muhammed ve Ali'nin özde bir oldukları anlayışını ifade eden şiirlere sık olarak rastlanılmaktadır.

"Allah bir Muhammed Ali'dir Ali/ Gel Muhammed Ali katarına gel

İsmin bu cihanda doludur dolu/ Gel Muhammed Ali katarına gel"[252]

"Seherin vaktinde çümbüşe geldim/ Dağlar ya Muhammed-Ali çağırır

Bülbülün sesinde sevişe geldim/ Güller ya Muhammed-Ali çağırır"[253] Pir Sutan'ın bu şiirinin son mısralarında güllerin, dağların, suların; kısaca her şeyin "Muhammed-Ali"yi çağırdığı belirtilerek Muhammed-Ali özdeşliğine dikkat çekilmektedir.

"Muhammed Ali'dir Ali Muhammed/ Sevenin ivazı didar muhabbet

Mürşid-i kâmile getirir iradet/ Ol Hakk'ın seyyid saadetidir"[254]

"Vahdetin şem'i cemalindir cemalin uşta gör

Canları pervane kıldı ey hidayetten ziya

Hılkat-i eflake sensin vasıta nur-ı ilah

Hem senin şanında münzel oldu levlake lema"[255]

Alevî geleneğine mensup bir kişi için şiirlerdeki bu birlik anlayışı, algılanması imkânsız bir durum değildir. Zira kırklar cemi ve Hz. Ali'in velayetinin ilanı gibi konularda bu fikri destekleyen anlatımlar bulunmaktadır. Örneğin kırklar meclisinde; Hz. Muhammed meclise girdiğinde içerdekilerin tümünün aynı seviyede olduğunu görmesi üzerine "Sizin ulunuz kim küçüğünüz kim?" diye sormuş, kırklarda "Bizim ulumuz da uludur. Küçüğümüz de uludur. Bizim kırkımız birdir, birimiz kırktır" diye karşılık vermişlerdir. Bunu göstermek için de içlerinden biri Hz. Ali'nin koluna bıçak vurarak kan

---

251 Özmen, *Alevî-Bektâşi Şiirleri Antolojisi*, c. II, 330.
252 Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı,* s. 70.
253 Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s.56.
254 Aslanoğlu, İbrahim, *Kul Himmet,* İstanbul, Ekin Yayınları, 1997, s. 129.
255 Seyyid Nesîmî, *Nesîmî Dîvanı*, s. 69.

akıtmış ve kırkının birden kolu kanamaya başlamıştır.[256] *İmam Câfer Sâdık Buyruğu'*nda ve birçok kaynakta buna benzer anlatımlar bulmak mümkündür. Bu anlatımlarda ya Muhammed-Ali bir kimlik olarak algılanmakta ya da Ali'ye batıni anlamda daha üstün bir vasıf verilmektedir.

Bazı ibarelerde Ali'ye peygamberlik atfedilmek istenmektedir. Örneğin Cabbâr Kulu Hz. Peygamber'in ağzından şu olayı anlatır; "Hz. Peygamber Azrail'e, Âdem ve melekler yaratılmadan önce dünyada ne gördün diye sorar. Azrail (a.s.) batı ve doğu tarafında kürsü üzerinde oturan ve ellerinde birer yeşil değnek ve birer yeşil top olan iki yiğit genç gördüğünü söyler. Batıdaki yeşil sarıklı ve yeşil kıyafetli, doğudaki de yeşil sarıklı ve kırmızı kıyafetlidir. Azrail top oynadıktan sonra kalkıp gittiklerini ve topun batıdaki yiğitte kaldığını söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber de topu alan kişinin kendi olduğunu ve atılan topun da peygamberlik topu olduğunu ve Allah'ın bunu birbirlerine atmalarını emrettiğini, top kimde kalırsa onun peygamber olacağını bildirdiğini söyler." Hz. Peygamber'in batıda olması onun son peygamber olmasıyla, Hz. Ali'nin doğuda olması da Allah dostlarının ilki olmasıyla açıklanır.[257] Görüldüğü gibi Hz. Muhammed peygamber kabul edilmekle birlikte Hz. Ali'nin de nübüvvete layık olduğu şeklinde bir algılama söz konusudur. Bu gibi anlatımları tasavvuf edebiyatının kuralları içinde yorumlamak mümkün görünse de bir kısım Alevî çevrelerde böyle bir anlayışın ve inanışın olması bu anlatımın başka şekilde de anlaşılabileceğinin hatta anlaşıldığının kanıtıdır.

Alevilik'teki ağırlıklı anlayış Muhammed-Ali şeklindedir. Bu konuda eserlerde ciddi bir anlatım yoğunluğu vardır. Ağırlıklı olarak nübüvvet-velayet birliği şeklinde algılanabilecek olan bu birlik birçok beyitte zikredilmektedir. Örneğin;

"Nice âşık bu meydanda derildi/ Erenler erkânı yolu sürüldü

Muhammed Ali'nin kadri bilindi/ Diller Ya Muhammed Ali çağırır"[258]

"Muhammed dinidir bizim dinimiz/ Tarîkat altından geçer yolumuz

Hem Cibrîl-i Emin'dir hem rehberimiz/ Biz mü'miniz mürşidimiz Ali'dir."[259]

---

[256] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 16,17.
[257] Viranî, *Viranî Dîvanı ve Risâlesi (Buyruğu),* s. 102.
[258] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal*, s. 56.

Yemînî bir şiirinde bu konuyu şöyle açıklar;

"Kim ayrı bilse Ahmed'den Ali'yi/ Yakin bil gendüzin bilmez o gümrah

Biri sultan-ı din şah-ı şefaat/ Biri mir-i vilayet izzetullah

Birisi sevdügidür celalün/ Birisi erliğinde heybetullah

Birisi Mustafa dur nur-ı izzet/ Birisi Murtazadur kudretullah

Birisi sahib-i mir-i şeriat/ Biri Pîr-i tarîkat olgıl agâh

Muhammed dinine inkâr idenün/ Yakin bil üstünedir la'netullah"[260]

Bazen de ifadelerin kapalı olduğu görülür. Buna göre Muhammed-Ali ayrı kişiler olmalarından öte ikisinin bir algılandığı şeklinde bir anlayışı akla getirir.

"Ali Muhammed'dir Muhammed Ali/ Devah eder ana cümle varı

Âlemler serveri Sultan Hatayî/ Muhammed Ali'nin göçü geliyor"[261]

"Sufî mezhebimin nesin sorarsın/ Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz

Gözlüye gizli yok ya sen ne dersin/ Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz"[262]

Görüldüğü gibi kavramları açıklarken net ve kesin ifadeler kullanmak oldukça güçtür. Yapılan sınıflandırmaların her biri, doğruyu bulma çabası dışında eldeki verileri anlamlandırma amacına daha uygun görünmektedir. Bu yüzden verilerin ulaştıracağı sonuçlar bize sadece fikir vermek açısından yardımcı olmaktadır. Bütün fikirler göz önünde bulundurulduğunda dahi veli-nebi üstünlüğünün olduğu ispatlanamamaktadır.

b. Nur-ı Muhammedi veya Muhammed-Ali Nuru

Dinî-tasavvufî edebiyatımızda Peygamber'in cismanî hayatından ayrı bir varlığından daha bahsedilmektedir. Buna göre Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa

---

259 Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal*, s. 113.
260 Yemînî, *Hazreti Ali'nin Faziletnâmesi*, s. 371.
261 Özmen, *Alevî-Bektâşi Şiirleri Antolojisi*, c. II, 154.
262 Özmen, *Alevî-Bektâşi Şiirleri Antolojisi*, c. II, 155.

hakîkat-i Muhammediye var olmuş, bütün yaratıklar bu hakikatten ve onun için yaratılmıştır. Bu düşünceye göre kadim ruh olan Hz. Muhammed insan-ı kâmilin en güzel örneğini teşkil etmektedir ayrıca Hakikat-ı Muhammediye'ye ulaşan aynı zamanda insan-ı kâmilde olmuş olur. Nitekim felsefî metinlerde ilk akıl, küllî akıl, küllî ruh gibi kavramlar tasavvuf erbabınca Kelime ve Hakikat-ı Muhammediye tabiriyle karşılanmaya başlanmıştır.[263]

Hakikat-ı Muhammedîye veya Nur-ı Muhammedî, Allah'ın ilk defa ve ilk varlık olarak Muhammed'i kendi nurundan yaratması demektir. Geniş halk kitlelerinin, tasavvuf kültürünün de etkisiyle bu görüşü benimsediği görülmektedir. Bu felsefeye göre ilk yaratılan varlık Âdem değil Muhammed'dir. Dünya O'nun yüzü suyu hürmetine var edilmiş ve her şey ondan yaratılmıştır. Diğer varlıklar derece derece Peygamber'in varlığının bir parçasından oluşmuştur.

Konunun daha net anlaşılması için öncelikle İnsan-ı Kâmil ve Hakîkat-ı Muhammediyye kavramlarının ne anlama geldiğini açıklamak gerekmektedir. Tasavvuftaki en önemli meselelerden biri insan-ı kâmil anlayışıdır. Bu kavramın Kur'ân ya da Sünnette geçmemekle birlikte İbni Ârabî'den sonra yaygınlaşıp Abdulkerim Ceyli'nin *el-İnsanu'l-kâmil* adlı eseri ile zirveye ulaştığı kabul edilmektedir.[264] Sufîler bu kavramı şu ayetlere dayandırmaktadır. "Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin."[265] "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık."[266] "O, sizi yeryüzünde halife yaptı."[267] "Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır."[268] "Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder."[269] "And olsun zamana ki, insan gerçekten ziyan içindedir."[270]

Mutasavvıflar bu âyetler ışığında insanı eksik ve mükemmel yönleriyle iki grupta ele almışlardır. Allah'ın halifesi olan insan Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinin en mükemmel

[263] Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Ankara, TDV Yayınları, 2010, s. 288.
[264]Bkz. Ceyli, Abdulkerim, *el-İnsanu'l-kâmil,* Haz. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1966.
[265] Hicr, 15/29, Sa'd, 38/72.
[266] Tîn, 95/4.
[267] En'âm, 6/165.
[268] Mearic, 70/19.
[269] Alak, 96/6.
[270] Asr, 103/2.

şekliyle tecelli ettiği varlık olarak kabul edilir. O, Allah ile âlem, zahir ile bâtın arasındadır. O, bütün ilahi kemal mânaları kendinde gerçekleştiren kişidir. İnsan ilahi tecellilerin temsilcisi olduğu için onu tanımak Allah'ı tanımak olarak kabul edilir. İbni Arabî'ye göre âlem önce ruhsuz bir karaltı şeklindeydi. Cilasız bir aynaydı bu aynayı cilalatmak için Âdem yaratıldı. Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı. Bu durum Hz. Âdem'den sonra da devam etmiş veli ve nebiler bu özelliği yaşatmıştır.[271] İşte bu anlayışın özel mânadaki yansıması Hâkikat-i Muhammediyye'dir ki genel anlamda insan-ı kâmil Hz. Âdem olmakla birlikte özel manada sadece Hz. Muhammed'dir.

Bu anlayışa göre Peygamberin altmış üç senelik zamanla sınırlı cismanî hayatından ayrı bir varlığı daha mevcuttur ve Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa hakikat-i Muhammedî var olmuş, bütün yaratıklar da bu hakikatten ve onun için yaratılmıştır. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir. Resûl-i Ekrem'in ruhu ve nuru bütün insanlardan, peygamberlerden, hatta meleklerden önce var olduğundan Hz. Peygamber insanlığın manevi babasıdır. Muhyiddin İbn'ul-Arabî'ye göre Hakikat-i Muhammedîye nur olması bakımından âlemi yaratma ilkesi ve onun aslıdır. Varlık şeklinde zahir olan ilahî tecellinin ilk mertebesidir. Hz. Âdem'den tecelli edip diğer peygamberlere intikal eden ve Hz. Muhammed'de beden bulan bu nurun peygamberin ölümünden sonra da devam ettiğine ve kâinatın bu şekilde varlığını sürdürdüğüne inanılır. Bu nur ölümsüz ve ebedi olduğundan mutasavvıflar Hz. Peygamber için "öldü" ifadesini kullanmazlar.[272] Bu anlayışa göre Hz. Muhammed bir beşer olarak insan-ı kâmilin en güzel örneği olarak kabul edilir. Hakikat-i Muhammediye anlayışı içinde bir beşerin alabildiğine yüceltilmesi, tasavvufta insana verilen değerin bir yansıması sayılır. Dolayısıyla kemale doğru yol almak isteyenler için Hakikat-i Muhammediye, ulaşılması arzu edilen bir nokta olarak görülmektedir.

Bunun dışında sûfiler Hz. Peygamber'in adının da bir işaret olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre Hz. Peygamber'in adlarından biri de Ahmed'dir. Ahad (bir) ise Allah için kullanılır. Bu iki kelimenin Arapça olarak yazılışında sadece "mim" harfi farklıdır. Sûfilerin bu anlayışı beyitlerinde ifade ettiğini görüyoruz.

---

[271] Kara, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, s. 142-243
[272] Mehmet Demirci, "Hakîkat-i Muhammediyye" *DİA*, c. XVI, s. 180.

“Ahad Ahmed’dir, kim mim eder fark/ Bütün âlem o mim içre olur gark

Adı Ahmed bi-adettir Ya resulüllah veli

Sen bir Ahmedsin ki senden görünür nur-ıı ahad”[273]

Hakîkat-ı Muhammediyye nuru olarak bilinen bu fikir, Alevî anlayışta Nûr-ı Muhammedî ya da Muhammed-Ali nuru olarak ifade edilir. Bu nurun kadim olduğuna ve Allah’ın tek bir cevherden Muhammed-Ali’nin nurunu yarattığına inanılmaktadır. Buna göre cevherden çıkan yeşil nurdan Hz. Muhammed, ak nurdan ise Ali yaratılmış ve bu iki nur her şeyden önce halk olmuştur. Hâkim anlayış bu görüşte olmakla birlikte ilk yaratılan nurun Hz. Muhammed’in nuru olduğu kabul edilmektedir. Örneğin; *Kitab-ı Cabbâr Kulu*’nda, Hz. Peygamber’le Hz. Ali arasında geçen bir hikâye anlatılır. Buna göre Hz. Ali, Hz. Peygamber’e şöyle der: “Allah Teâlâ her şeyden önce sizin nurunuzu yarattı. Allah Teâlâ bir kula hakikat ilminin bütününü bahşedince, ilk önce sizin nurunuzdan bildirir.”[274] Bu düşünceyi yansıtan bazı şiirler vardır:

“Mevlam çün yarattı Ahmed’i nurdan/ İnsan olan gelir nura çevrilir

Böyle kurulmuştur bu çarhı devran/ Mansur olan gelir dara çevrilir.”[275]

“Allah bir Muhammed Ali ortasında/ Beytullah içinde Hak haznesinde

Kudret kandilinde aşk sahrasında/ Cebrail gördüğü nurdur Muhammed”[276]

Halk tarafından kabul gören bir hadiste Allah’ın peygamber efendimize şöyle dediği iddia edilir; “Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.”[277] Nur-u Muhammedi anlayışının temelinde bu hadis görülmektedir. Burada Hz. Muhammed’in nuru her şeyden önce yaratılmış ve bu nur âlemin var oluş sebebi olarak kabul edilmiştir. Bu inanış “levlake” kavramıyla karşılanmaktadır ve bu anlayışa değinen pek çok beyit bulunmaktadır.

[273] Bkz. M. Kara, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, s. 149.
[274] Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu,* s. 256.
[275] Gölpınarlı, *Pir Sultan Abdal*, s. 111.
[276] Seyyid Nesîmî, *Nesîmî Dîvanı*, s. 192.
[277] Acluni, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas,* Thk. Ahmed Kalaş, Haleb: Mektebetü't-Türasi'l İslâmî, 1749, c. II, s. 164.

"Hılkat-i eflake sensin vasıta nur-ı ilah

Hem senin şanında münzel oldu levlake lema

Sensin el nuru ki Âdem beyne ma u tin iken

Ol zaman ebna kılardın cümleye sensin bina"[278]

"Hakikat bahr-i zât-ı Enver oldu/ Sıfatından bir gevher oldu

Ol gevher Mustafa'dır nakd-i âleme/ Kemal-i kudretinden Hayder oldu"[279]

Genel Alevi düşüncesindeki yaygın anlayışa göre Muhammed ve Ali'nin nuru aynı cevherden bir kerede yaratılmıştır. Bunu *Buyruk* kitabında yer alan: "Muhammed ile Ali'nin nuru birdi. On sekiz bin âlemden iz, belirti yokken onların nurları parlıyordu. Günlerden bir gün evrenin yaratıcısı ulu gücünü göstermek istedi. Yüksek-alçak, sağ-sol, kuzey-güney, doğu-batı, yer-gök, ay-yıldız, yıl-gün, gibi şeyleri yaratırken ulu büyüklüğü ve büyük bağışlaması ile bir de yeşil derya yarattı. Sonra o deryaya baktı. O anda derya coştu ve dalgalandı. Dışarıya bir cevher attı. Ortadan ikiye böldü. Parçalardan biri yeşil, diğeri ak nur oldu. Orada yeşil kubbe gibi bir kandil asılı duruyordu. Tanrı nurları bu kandile koydu. Yeşil nur Muhammed Mustafa'nın, ak nur Aliyyel Murtaza'nın oldu. Ve o nurların her birinden bin bir ışık yayıldı. Tüm varlığı aydınlattı. Bu iki nur Abdullah ve Ebu Talib zamanında görünüşte ikiye ayrıldı; ama nurlar ayrıldıktan sonrada onlar bir kapıdan girip çıkmışlardır. Bir sofrada, bir kapta yiyip içmişlerdir. Birbirlerinden hiçbir gizlilikleri olmamıştır. Bir gün Hz. Muhammed bu gerçeği açıklamak istemiş, Ali'yi yanına çağırmış, ikisi bir gömlekten baş çıkarmışlardır."[280] Başlangıçta bir olan bu nurun onların doğumlarıyla birlikte ikiye ayrıldığı fakat buna rağmen yine de manaca bir oldukları kabul edilmiştir.

Bu anlayış şairlerin beyitlerinde de görülmektedir.

"Onlar birdir bir oluptur/ Yerden göğe nur oluptur

[278] Seyyid Nesîmî, *Nesîmî Dîvanı*, s. 76.
[279] Anonim, *Erkânname 1*, s. 209.
[280] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 171-172.

Dört köşede sırr oluptur/ Allah bir Muhammed Ali"[281]

"Habib-i hak gibi sultan-ı âlem/ Ali gibi şeh-i merdan-ı âdem

İkisi nur-ı vahiddür muhakkak/ Bu sırrı fehm iden mü'mine saddak"[282]

"Muhammed hem Ali nur-ı mukaddem/ Muhammeddür sebeb-i icad-ı âlem"[283]

"Şu âleme bir nur doğdu/ Muhammed doğduğu gece

Yeşil kandilden nur indi/ Muhammed doğduğu gece"[284]

Bu anlayış mensur eserlerde ve diğer buyruklarda da kabul edilmiştir. Örneğin Allah'ın kâinatı niçin yarattığının "*kenz-i mahfî*"[285] şeklindeki cevabı *Şeyh Safi Buyruğu*'nda şöyle açıklanmıştır. Buna göre Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur; "Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim ve bunun için mahlûkatı yarattım ve cemalimden bir avuç nur alıp ona Muhammed ve Ali ismini verdim. İmdi gökler melâikesi ve levh-i kalem ve kürs ve arş ve cennet ve cehennem ve semavât ve arzın kabza-i kudretiyle halkından üç yüz yirmi dört bin yıl miktarı mukaddem kabza-i kudretiyle mecalim nurundan bir avuç nur kabz ettim ki Muhammed Ali'nin nurudur. Ve ol nurdan ruh-ı Muhammed Ali'yi yarattım ki mahlûk-ı evveldir. Nitekim âhir meb'ûs olacaklardır."[286]

Görüldüğü gibi tasavvufta Hakîkat-i Muhammediyye olarak kabul edilen anlayış Alevî sistematiğinde Hz. Ali'nin de dâhil olduğu bir anlayışa dönüşmektedir. Ancak Hz. Ali'yi Hz. Muhammed'e göre önceleyen anlayış bu konuda diğer tasavvuf kollarından farklı düşmektedir ki bu Aleviliğin kendi sistemi içinde anlamlıdır.

c. *Lahmuke Lahmi Anlayış*

"Lahmuke lahmi" ifadesi ile kastedilen nübüvvet ve velayet sırrıdır. Nübüvvet Hz. Muhammed'indir, imamet ve velâyet Hz. Ali'nindir. Çünkü o ilmin kapısı, müşküllerin

---

[281] Özmen, *Alevî- Bektâşî Şiirleri Antolojisi,* II, 163.
[282] Yemînî, *Hazreti Ali'nin Faziletnâmesi,* s. 136.
[283] Yemînî, *Hazreti Ali'nin Faziletnâmesi,* s. 139.
[284] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname, s. 504*
[285]Kenz-i mahfi; gizli hazine anlamına gelmekte olup; 'Ben bir gizli hazineydim, bilinmek istedim ve âlemleri yarattım' seklinde meşhur olan rivayete işaret eder.
[286] Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik,* s. 184.

çözümüdür. Bu kavramla Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin tek nefis olduğu düşüncesi karşılanmaktadır.

Hz. Peygamber'in Hz. Ali için söylediği kabul edilen "lahmuke lahmi" anlayışını en açık ve en vurgulu şekilde ortaya koyan eser *Buyruk*'tur. Bu *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*'nun, peygamber ile Ali'nin musahip olması kısmında geçen bir ifade ile temellendirilir. Buna göre, Hz. Muhammed miraç dönüşü kırklar cemine katıldıktan sonra evine döner. Sahabeleri Hz. Peygamber'i ziyarete gelir ve Tanrı'nın neler bildirdiğini sorarlar. Bunun üzerine Peygamber Tanrı'nın sırrının dil ile ikrar, kalp ile tasdik etmek, inanıp iman getirmek olan hakikat olduğunu, söyler. Ayrıca bunun için gönüllü olarak bir pîre teslim olmaları gerektiğini buyurur. Sahabe hakikati kabul etmek istediklerini ve Peygamber'in hakikati açıklamasını ister. Bunun üzerine Cebrail, Tanrı'nın Ali'yi vasiyet etmesini istediğini bildirir. Ancak Hz. Muhammed önce bunu yapmaktan kaçınır ve "minber yok" der. Bu olay üç defa tekrarlanır bundan sonra ise deve palanından bir minber yapılır ve Hz. Peygamber o minber üzerine çıkarak bir hutbe okur ve şunları söyler: "Ey inananlar; hakikat Şah-ı Merdan Ali hakkında geldi, varın Hz. Ali'ye iradet getirin." Peygamber bunları söylerken Hz. Ali'nin elini tutup onu da mimber üzerine çıkarmıştır. Kuşağını açar ve Ali'yi bağrına basar. İkisi bir gömleğe girip, aynı yakadan baş gösterirler yani bir gövde iki baş gözükür. Bundan sonra Hz. Peygamber şu hadisi okur: "Senin kanın benim kanım, senin etin benim etim, senin vücudun benim vücudum, senin ruhun benim ruhum, senin canın benim canımdır." (cismuke cismi, lahmuke lahmi, demuke demi, nefsuke nefsi) der. Olayı izleyen sahabeler bu sözleri duyunca şaşırırlar. İçlerinden biri hasetle şöyle der: "Ey Tanrı'nın elçisi, kutsal gömleğinizi çıkarın, bir de biz görelim!" bunun üzerine Hz. Peygamber gömleği çıkarır ki tüm oradakiler veli-nebi'nin iki olan cisimlerinin bir olduğunu görürler.[287]

Bazı *Buyruklar*da bu anlayış anlatılırken, bazı grupların bu sözleri şöyle yorumladıkları söylenir: "Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye 'lahmuke lahmî/etin etimdir' derken akrabalıklarını ve kardeşliklerini; 'cismuke cismî/bedenin bedenimdir' derken amcaoğlu olduklarını; 'demuke demî/kanın kanımdır' derken bütün ruhların kandan yaratılmış olduklarını; 'rûhuke rûhî/ruhun ruhumdur' derken ruhu olan Hz. Fatıma'yı onunla

[287] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 20-22.

evlendirmesini, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i kastetmiştir" demişlerdir.[288]Bu anlayış ozanlar tarafından da şöyle ifade edilmiştir:

"Ey melek sûretli dilber cân fedâdır yoluna

Çün dedin lahmuke lahmi kana kanım merhabâ

Kim Muhammed i Ali'den ayırır la'net ana

Lahmuke lahmi değil mi ya Ali senden meded"[289]

"Ali'dir Muhammed ile muvafık/ Lahmuke lahmi'nde kavli musahip

Ne bilsin Ali'yi her bir münafık/ Ruh-ı fazilette rehber Ali'dir"[290]

Virani de şiirlerinde Muhammed-Ali ikilisini vurgulamak için daha çok "Mustafa," "Murtaza" ifadelerini kullanmıştır. Bazı deyişlerinde ikisinin aynı bedende tek olduğunu ifade eden "lahmuke lahmi" ibaresi bulunmaktadır.

"Ali'dir kim cihanı var ediptir/ Muhammed Mustafa'yı yar ediptir

İkisi lahmuke lahm oldu tahkik/ Ki bunlar bunda keşf-i esrar ediptir"[291]

"Nur-ı bedrüddücasın ya Ali canım Ali

Nur-u zatı Mustafa'sın ya Ali canım Ali"[292]

Doğrudan Muhammed-Ali özdeşliğini ifade eden beyitlere Şah İsmail Hatayi de şiirlerinde yer vermiştir.

"Lahmuke lahmi nurumuzun beyanı sendedir

Hemdem u hem sırr-ı hemraz-ı peygamber ya Ali"[293]

---

[288] Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s. 184.
[289] Seyyid Nesîmî, *Nesîmî Dîvanı*, s. 99.
[290] Aslanoğlu, *Kul Himmet,* s. 126.
[291] Virani, *Âşık Virani Divanı,* s. 247.
[292] Virani, *Âşık Virani Divanı*, s. 89.
[293] Özmen, *Alevî- Bektâşî Şiirleri Antolojisi,* c. II, 163.

Anlaşılacağı üzere *Buyruklar*da ve ozanların deyişlerinde bahsedilen Lahmike lahmi anlayışı Nur-u Muhammedî anlayışı ile bağlantılıdır. Bu anlayış için Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin aynı cevherden oldukları düşüncesinin somutlaştırılmış şekli demek de doğru kabul edilebilir.

4. Hz. Muhammed'in Nitelikleri

Hz. Muhammed kaynaklarda, yaratılışından âlemlere rahmet oluşuna, son peygamber oluşundan şefaat makamının sahibi oluşuna kadar farklı özellikleriyle nitelenmektedir. Alevî kaynaklardaki zahirî ve batınî anlayışa göre çok geniş bir Hz. Muhammed profili çizilmiştir. Aşağıda Hz. Muhammed'e en çok atfedilen özellikleri aktaracağız.

Öncelikle Allah, Hz. Muhammed'i kendi nurundan[294] ve kâinatta var olan her şeyden daha önce yaratmıştır.[295] Öyle ki Âdem(as)'in oğlu olmasına rağmen nûru ondan önce yaratılmıştır.[296] Dünyaya gelişi de ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü o yaratıldığında dünya nur ile dolmuş[297] ve birçok mûcize gerçekleşmiştir. Hatta Allah âlemi Hz. Muhammed'in yüzü suyu hürmetine yarattığını bildirmiş[298] ve onu insanların en güzeli, en onurlusu, yaratılmış bütün âlemlerin de sultanı kılmıştır.[299] Kısacası o, habibullahtır,[300] fahr-i âlemdir.[301] Zira Hz. Muhammed'in cemalinin güzelliği dahi ona bahşedilen muhabbetin bir göstergesidir.[302] Çünkü dünya var olduğundan bu yana Hz. Muhammed gibi bir kimse dünyaya gelmemiştir[303] ki o bütün mahlûkatın en hayırlısıdır.[304]

Hz. Muhammed bir peygamberdir.[305] Bütün bu kemal sıfatların onda birleşmesi de bunu kanıtlamaktadır. Ancak o diğer peygamberlerden ayrı olarak son peygamber yani

---

[294] Kutlu, Sönmez, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2006, s. 164; Özmen, *Alevî- Bektâşî Şiirleri Antolojisi,* c. III, s. 44.
[295] Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 256.
[296] Yemînî, *Hazreti Ali'nin Faziletnâmesi*, s. 106.
[297] Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 130.
[298] Seyyid Nesîmî, *Nesîmî Dîvanı*, s. 76, 69; Âşık Paşa-yı Velî, *Garibname*, Çev. Bedri Noyan, Ankara, Ardıç Yayınları, 1998, s. 34.
[299] Yemînî, *Hazreti Ali'nin Faziletnâmesi*, s. 106.
[300] Seyyid Nesîmî, *a.g.e.,* s. 76.
[301] Yemînî, *a.g.e.,* s. 364.
[302] Gölpınarlı, *Alevî- Bektâşî Nefesleri,* s. 193.
[303] Aşık Paşa-yı Velî, , *a.g.e.,* s. 34.
[304] Anonim, *Erkânnâme 1,* s. 25.
[305] Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri,* s. 41.

Hâtemü'l Enbiyâdır[306] ve bütün peygamberlerin imamıdır.[307] Kur'ân Hz. Peygamber'e indirilmiştir[308] ve son din olan İslâmiyet de Hz. Peygamber'in dini olarak tanımlanmaktadır.[309] Gönderilen bu din kıyamete kadar devam edecek son dindir ve bu dinin emir ve yasaklarını yerine getirenler mükâfatlandırılacaktır.[310] O'na iman etmeyenler ise aslında Hak düşmanı kabul edilmelidir.[311] Bu şekilde düşünmeyenleri kötü bilmek gerekir ve aslında bu tür insanlar hayvan tabiatına sahiptir,[312] hatta onlar şeytana denk kabul edilir.[313]

O, günahlardan temizlenmiş "Tahir ü pâk",[314] ayrıca dosdoğru ve güvenilir olan "Sadıku'l va'dü'l emin" dir.[315] Sadece ümmeti ona değil, o da ümmetine çok düşkündür.[316] Bunu bilen ümmeti de Allah'a dua ederken Hz. Peygamber'le tevessül eder çünkü O, duaların kabulü, tevessül edilenlerin ilkidir.[317] Hz. Peygamber dünya ve âhirette mü'minler için bir kılavuzudur. Bunun için de ümmeti, Hz. Peygamber'i darda kalanların kurtarıcısı olarak bilir. Bundan dolayı da onun şefaatini umarlar.[318] Çünkü Hz. Muhammed âhiretin efendisidir[319] ve şefi'i mahşerde Ahmed gibisi yoktur.[320] Öyle ki lanetli âsiler dahi onun şefaatini ümit ederler.[321] Ancak yine de O'nun şefaatini ummak için has ümmetinden olmak gerekir. Bunun yolu ise ihlâslı olmak[322] ve Hz. Peygamber'e çokça salâvat getirmektir.[323] Allah Hz. Peygamber'e birçok mûcize göndermiştir. Taşların konuşması, ağaç kütüğünün ağlaması, Hz. Peygamber'in bir işaretiyle ayın ikiye yarılması ve miraca çıkması,[324] mûcizelerinden bazılarıdır.

---

306 Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu,* s. 30; Yemînî, *Hz. Ali'nin Faziletnamesi*, s. 181, 364.
307 Yemînî, , *a.g.e.,* s. 106, 419; Seyyid Nesîmî, *a.g.e.,* s. 83.
308 Yemînî, , *a.g.e,*. s. 136.
309 Gölpınarlı, *Alevî- Bektâşî Nefesleri,* s. 192.
310 Yemînî, *a.g.e.,* s. 162.
311 Yemînî, *a.g.e.*, s. 371.
312 Yemînî, *a.g.e.,* s. 446.
313 Yemînî, *a.g.e.*, s. 106.
314 Seyyid Nesîmî, *Nesîmî Dîvanı*, s. 91.
315 Seyyid Nesîmî, *a.g.e.*, s. 73.
316 Hacı Bektâş-ı Veli, *Besmele Tefsiri,* s. 90.
317 Anonim, *Erkânnâme 1*, s. 90.
318 Özmen, *Alevî- Bektâşî Şiirleri Antolojisi,* c. II, 338.
319 Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 82.
320 Yemînî, *a.g.e.,* s. 419.
321 Hacı Bektâş-ı Velî, *a.g.e.*, s. 153.
322 Yemînî, *a.g.e.,* s. 166.
323 Hacı Bektâş-ı Veli, *a.g.e.,* s. 41.
324 Âşık Paşa-yı Velî, *Garibname*, s. 39.

Hz. Ali'nin nuru da Hz. Muhammed ile aynı cevherden yaratılmıştır.[325] Hz. Muhammed nübüvvet nurunun, Hz. Ali ise velayet nurunun sahibidir.[326] Hz. Peygamber Ehl-i Beyt'in başıdır.[327] Ayrıca o kırklar meclisine katılıp üzüm şerbetini içen, semah edendir.[328] Bundan sonra ise Hz. Ali'yle musâhib olan,[329] Hz. Ali'nin belini bağlayan, Hz. Ali'ye verilen velayet makamını ilan edip açıklayandır.[330]

Hz. Muhammed'in Alevî anlayışta, inkârı mümkün olmayan son derece önemli bir yeri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'i tanımlayan sıfatlar da bunu açıkça ortaya koymaktadır.

5. Hz. Muhammed Sevgisi

Alevilikteki yaygın din eğitimi faaliyetlerini etkili hale getiren unsurların en önemlisi Hz. Peygamber'e duyulan sevgidir. Alevi toplum içinde rol model olarak Hz. Muhammed sunulmaktadır. Alevi kaynakların birçoğu "besmele, hamdele ve salvele" ile başlar. Peygambere olan bağlılık Yunus Emre'de dâhil olmak üzere pek çok mutasavvıf tarafından işlenen önemli konulardandır. Mesela *Şeyh Şafi Buyruğu*'nda Hz. Muhammed hakkında şu beyitler yer almaktadır:

"Yüz yirmi dört bin Nebi'ye Muhammed oldu ser

Üç yüz on üç mürseller içinde oldurur server

Yüz yirmi dört velinin evrendesidir ol şah

Nice mürseller eşiğinde afitab çeker"[331]

O bütün nebi ve velilerin başı olarak kabul edilmiştir ayrıca üstün niteliklere sahip bir peygambere ümmet olmak da övünç kaynağı olarak kabul edilir. Onun son peygamber olması, en son kitabın kendisine indirilmesi deyişlerde vurgulanan diğer bir konudur. Peygambere duyulan bu coşkulu sevgi yedi büyük ozan tarafından da kaleme alınmıştır.

---

[325] Yemînî, *Hz. Ali'nin Faziletnamesi,* s. 136.
[326] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu,* s. 25, 29.
[327] Bozkurt, *a.g.e.,* s. 29.
[328] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu,* s. 18.
[329] Bozkurt, *a.g.e.,*s. 21.
[330] Bozkurt, *a.g.e.,* s. 25.
[331] Şeyh Şafi, *Şeyh Şafi Buyruğu*, s. 62.

Alevi toplum içinde sürekli okunan bu şiirlerle Hz. Peygamber hakkındaki duygusal yakınlık, saygı ve sevgi sürekli canlı tutulmuştur.

“İki âlemde sultandır Muhammed/ Habib-i nur-ı Rahman’dır Muhammed

Muhammed’dir şefi’i mü’minanın/ Usul-ü din ü imandır Muhammed

Muhammed’den ümidin kesme daim/ Cemi’i derde dermandır Muhammed

Muhammed âlini kim sevmez ise/ Onlara külli düşmandır Muhammed”[332]

İki âlemin şahı olan Hz. Muhammed, bütün güzelliklerin kaynağı, Allah tarafından kullara vasıtasız olarak öğretilen “ilm-i ledün”ün kaynağıdır. Âlemin övüncü olan Hz. Peygamber, kaynaklarda sadece duygusal yönden konu edilmemiştir. Bilişsel boyutlarda mesaj verilerek, onun örnek kişiliğine dikkat çekilmiş, şahsiyet özellikleri ve ahlakına da vurgu yapılmıştır. Bunlarda özellikle Alevi toplum içindekilere yol gösterecek ahlaki ilkelere ağırlık verilmiştir.

“Gölgesi yere düşmezdi o şah-ı cihanın

Nur idi baştan ayağa o ruh-u musavver

Kim kötülük ederse, ol ona iyilik ederdi

Saklamazdı kalbinde kudret-i mükesser”[333]

Kendisine kötülük edenlere bile iyilik eden Hz. Peygamber, Hz. Ali ile devam edecek olan fütüvvet mesleğinin kaynağı olarak kabul edilmiştir. Aleviliğin en önemli erkânı olan dört kapı da ona dayandırılmıştır.

“Ol Muhammed Mustafa’dır canımız/ Ruz-ı mahşerde bizim Sultan’ımız

Hem şeriat, hem tarikat kanımız/ Marifet sırrı hakikat canımız”[334]

---

[332] Virani, *Âşık Virani Divanı*, s. 33-34.
[333]Şeyh Şafi, *Şeyh Şafi Buyruğu, s.62.*
[334] Virani, *Âşık Virani Divanı*, s. 96.

III. BÖLÜM

ALEVİLİK'TE ALİ İNANCI

A. ALİ ANLAYIŞI

Hak-Muhammed-Ali üçlemesindeki üçüncü kavram olan Ali velayet anlayışını ifade etmekte olup, tarihsel kişiliğine uygun olarak Hz. Peygamberin hem yakın akrabası hem de halifesi olarak kabul edilmekte fakat bununla birlikte ona mitolojik bir takım özellikler de atfedilmektedir. Alevi toplum içerisinde Hz. Ali'nin müstesna bir konumu bulunmakta, cemlerde ismi Allah ve Muhammed'den sonra üçüncü sırada söylenmektedir. Hakkındaki menakıbnamelerin ve kahramanlığıyla ilgili destanların çok fazla sayıda olması, dergâhlarda resimlerinin bulunması dikkat çekmektedir. Alevi ozanlar Hz. Ali hakkında binlerce deyiş okumuşlardır. Bunlar Hz. Ali'ye duyulan aşırı sevgi ve hayranlığı göz önüne çıkarmaktadır. Ali hakkında aşırı söz söyleyenlerin başında Kul Himmet gelir:

" Her nereye baksam Ali görünür/ Dört köşede serhad yekser Ali'dir

Nice canlar talip olmuş sürünür/ Kuluyam Hace-i Kanber Ali'dir

Ali'nin haktır zahiri, batını/ Gerçek özünde birlemiş zatını

Hakk'a eder ise muhabbetini/ Yar yâre baktığı nazar Ali'dir

Ali'dir İsa-yı Ruhullah olan/ Ali'dir Musa-yı kumrullah olan

Ali'dir Halil'e beytullah olan/ Tur-u münacat ekber Ali'dir"[335]

Alevi anlayışta kelime-i şahadet ve kelime-i tevhidin okunuşunda Sünni inançtan farklı olarak imamet konusu da işlenmektedir. Kelime-i tevhitte: "La ilahe illallah, Muhammed Resulullah, Ali'yyün veliyy-ullah" ibareleriyle, Allah'tan başka yaratıcı

---

[335] Pehlivan, Battal, *Alevi-Bektaşi Düşüncesine Göre Allah*, İstanbul, Pencere Yayınları, 1994, s. 91.

olmadığı, Muhammed'in Allah'ın elçisi ve Ali'nin de Allah'ın velisi olduğu belirtilmektedir.[336] Bu Alevi anlayışta Ali'ye verilen değerin büyüklüğünü göstermektedir.

Alevi kesimdeki Ali anlayışı, genel anlamda bilinen tarihsel şahsiyetine uygun ve otantik bir anlayış olmayıp, daha farklı özellikler arz etmektedir. Bilinen tarihsel Ali, ilk Müslümanlardan olup İslam'ın yayılmasında çok büyük katkıları bulunan, aynı zamanda Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı olan, bunların yanı sıra Peygamber'den sonra dördüncü halife olan bir kişiliktir. Alevi topluluklar, Sünni toplulukların paylaştığı bu düşünceleri kabul etmekle beraber, Hz. Ali ile ilgili bunların da ötesinde çok daha farklı olağanüstü bir takım özellikler atfederek, bu anlayış çerçevesinde onu mitolojik bir takım öğelerle de donatıp yücelterek folklorik ve destansı özelliklere sahip olan farklı bir Ali imajı ortaya çıkarmışlardır. Bu Ali imajı Hz. Ali'nin ölümünden sonra bazı topluluklar tarafından üretilmiş bir imajdır ve bu imaj Alevi toplukların gönlünde yaşayan, onların kendi tarihsel ve kültürel yapılarıyla benzer özellikler taşıyan fakat tarihsel gerçeklerle de örtüşmeyen farklı bir imajdır. Hz. Ali'nin tarihsel şahsiyeti ve inançları, doğru bir şekilde ortaya konup açıklanmadığı için Alevi çevreler, hayallerinde daha farklı bir Ali oluşturmuşlar ve onu o şekilde tanıyıp sevmişlerdir. Bu bağlamda Ali tanrısal bir güçle donatılmış adeta fizik üstü bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple Alevilik içinde Ali tarihsel gerçekliği içinde değil de tamamıyla mitolojik bir tarzda anlaşılıp öyle algılanmıştır. Burada önemli olan Hz. Ali ile Ehl-i Beyt'in tarihsel ve gerçek kişilikleri değil, mitolojik ve simgesel kişilikleridir. [337]

1. Hz. Ali'nin Önemi

Alevilik farklı dönem ve bölgelerde, değişik isimlerle zikredilmişse de yakın dönemlerden itibaren Hz. Ali'nin ismine izafetle anılan ve birbirine yakın anlayıştaki gayr-i Sünni anlayışa mensup kesimleri ifade eden bir terim olmuştur. Bu bakımdan Aleviler içinde hem yola adını vermesi, hem de merkezde bulunan bir şahsiyet olması açısından Hz. Ali kendine has bir portre içinde yorumlanıp algılanmıştır. Ali'ye verilen önemle bağlantılı olarak, bu kültürel yapının temelini teşkil eden Hak-Muhammed-Ali üçlemesinde Ali

---

[336] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu,* s. 24; Kaya, Haydar, *Alevi Bektaşi Erkânı, Evradı ve Edebiyatı*, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1993, s. 66.
[337] Yıldız, Harun, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, s. 125.

bazen üçünü ifade eden bir öz, bazen Muhammed ile birlikte aynı özün iki ayrı bedende görünümü, bazen de ayrı bir varlığın özü olarak düşünülmüştür.

“Pir Sultan Abdal’ımın özüdür Ali/ Dilim böyle söyler, ben uzum eli

Allah, Muhammed kendi özüdür Ali/ Ben Ali’den gayri ala görmedim”[338]

“Ali’dir cümle tüm dillerde söylenen/ Kisbetini krallardan bürünen

Cebrail’e nur içinde görünen/ Allah bir Muhammed Ali’dir Ali”[339]

İnanışındaki bu kavramlar tek tek ele alındıklarında Hz. Peygamber ve Hz. Ali ile ilgili kabullerin tarihsel kişilik ve kimliklerine uygun olarak benimsendiği görülmektedir. Fakat Hz. Ali ile ilgili olarak tarihsel kimliği ile bağlantılı olsa da grupların ana karakterleri gereği efsanevi, mitolojik ve batıni kabullerin daha çok yer etmiş olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Aleviler, tasavvuf alanında Ali ile ilgili değerlendirmeleri ise kendi renk ve anlayışlarını bunlara yansıtarak kabul etmişlerdir. [340]

Göçebe Türklerin İslam dinini kabul etmeye başlamasıyla ortaya çıkıp, eski inançlarla birlikte bu yeni dinin bir çeşit harmanlanması özelliğini taşıyan, adı çeşitli dönem ve coğrafyalarda farklı biçimlerde anılan Alevilik, Safevi hareketi ile beraber XV. Yüzyılın ilk yarısı ile XVI. Yüzyılın başlarında Hurufi ve Şii unsurların bünyesine katılmasıyla bugünkü yapısına ulaşmıştır. Aleviliğin veya tarihsel adıyla Kızılbaşlığın tarih sahnesine çıkarak bugünkü mahiyetini aldığı bu dönem; Ali’nin merkezi oluşturduğu bir dönemdir. Araştırmacılar tarafından ilk döneme Ali’siz dönem, ikincisine de Ali’li dönem denmektedir. İkinci dönemdeki Ali tasavvurları bu yüzyıllarda kaleme alınan, temel erkân kitabı *Buyruk,* menakıbnameler ile ozanların deyiş ve nefeslerinde ifadesini bulmaktadır.

Hak-Muhammed-Ali üçlemesinin üçüncü unsuru olan Ali, aslında Alevi inancının merkezini teşkil edip, zahir ve batın bir özellik taşımaktadır. Onun şah-ı velayet olduğu, şeriatın Muhammed’e, tarikat, marifet ve hakikatin de Ali’ye verildiği, ondan daha üstün ve yiğit bir kimse bulunmayacağı, onun kılıcı Zülfikar’dan daha keskin bir kılıç

---

[338] Pir Sultan Abdal, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 446.
[339] Pir Sultan, a.g.e., s. 200.
[340]Üçler, Cenksu, *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri*, s. 124.

olmayacağı üzerinde en çok vurgu yapılan konulardır.[341] Alevi ozanların şiirlerinde genellikle bu konulara değinilmekle birlikte bazı eserlerde Ali'nin ilahi varlık olduğundan da bahsedilmektedir.

"Yer yoğuken gök yoğuken var olan/ Arş yüzünde kandildeki nur olan

Gâhî merkez olup gâhî yer olan/ Ali'dir Şah-ı Merdan Ali'dir"[342]

"Hak ile kıldı doksan bin kelamı/ Otuz bin sır ile sırdan Ali'dir

Çıkarub yeryüzünden göğe ol dem/ Aparub getiren Rahman Ali'dir"[343] Şah İsmail Hatai bu şiirinde Ali'yi üstün niteliklerle vasıflandırmış hatta şiirin sonlarına doğru onun Hakk'ın kendisi ve her şeyin yaratıcısı olduğunu belirtmiştir.

Alevilikteki cem ayininde miraç olayı hatırlanmaktadır ve bu olayda miraca çıkan Hz. Muhammed, Allah ile doksan bin kelam konuştuktan sonra aradaki perde kaldırıldığında Hz. Ali'nin sırrına erişmiştir. Hz. Muhammed'in Ali'nin ilah olduğunu anlaması Ali'nin sırrına ermek şeklinde değerlendirilir ve burada Ali Allah'ın aynı bir varlık olarak kabul edilir.[344] Bu hususta Ali'nin tanrılığı, Tanrı ile ilişkisi hakkındaki kabuller bazı araştırmacılar tarafından Ali'nin Türklerin eski dinlerindeki Gök Tanrı yerine konulması şeklinde açıklanmaktadır.[345] Alevilik içinde bulunan bu anlayışların yanında Ali'ye bu tür bir kimlik vermeyen görüşler de bulunmaktadır. [346]

"Yedinci felekte arslan görünen/ Hatemin ağzına veren sır eden

Gelüb kırklar ile cemde bulunan/ Cümlesine serdar olan Ali'dir"[347]

Aleviliğin temel erkân kitabı *Buyruk* da Ali'de bulunan ilahi gücü belirten bazı mitolojik olaylara yer vermektedir. Bunlardan ilki eserin giriş kısmında bulunan miraç olayıdır. "Hz. Muhammed bir sabah erkenden Miraç'a gidiyordu. Ansızın yoluna bir aslan çıktı. Aslan üzerine kükremeye başladı. Muhammed ne yapacağını şaşırdığı sırada, birden

---

[341] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 24, 30, 80.
[342] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 121.
[343]Şah İsmail Hatayi, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 304.
[344] Eröz, Mehmet, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, Otağ Yayınevi, 1977, s. 222-223.
[345] Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 19.
[346] Üzüm, İlyas, *"Kızılbaş", DİA*, c. XXV, s. 552-553.
[347] Şah İsmail Hatayi, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 490.

bir ses duydu. "Ey Muhammed, yüzüğünü aslanın ağzına ver!" Muhammed söyleneni yaptı, yüzüğünü aslanın ağzına verdi. Aslan nişanı alınca sakinleşti. Muhammed yoluna devam etti. Göğün en yüksek katına erişti. Orada dostuna kavuştu. Onunla doksan bin söz konuştu. Bunun otuz bini şeriat üzerine idi, inananlara indi. Kalan altmış bini ise Ali'de sırroldu."[348] Burada Hz. Muhammed Tanrı ile baş başa olmasına karşın, konuşulan doksan bin sözden altmış bini Ali'de kalır. Bu da, Ali ile Tanrı'nın birlikte olması inancını göstermektedir.

"Yolda Muhammed'in hatemin alan/ Peygamber vasisi musahip yaran

Teri katre ile zirama eren/ Ali'dir Şah-ı Merdan Ali'dir"[349]

Hz. Ali'ye atfedilen diğer bir mucizevî olay Hz. Peygamber'in Uhut savaşı sırasında darda kaldığı, yaralanıp kan revan içinde bulunduğu sırada birden Cebrail gelip kendisine "Nadi Aliyyen" yani Ali'ye seslen duasını okumasını tavsiye etmiş, bu dua okununca elinde Zülfikar'la gelen Ali, hem Hz. Peygamberi hem de diğer Müslümanları bu sıkıntıdan kurtarmıştır. Bu olay şiirlerde de yer almaktadır.

"Ali'm Zülfikar'ı salladı çekti/ Kâfirler başına bir duman çöktü

Silkindi Muhammed aradan çıktı/ Medet Allah ya Muhammed ya Ali"[350]

Başka bir mucizevî olay ise Ali'nin kendi cenazesini kendisinin götürmesidir. Buna göre Ali ölmeden önce oğlu Hasan ve Hüseyin'i yanına çağırıp, onlara öldüğü zaman yüzü peçeli bir bedevinin kendisini alıp götüreceğini belirterek bedeviye mani olmamalarını istemiştir. Öldüğünde oğulları gelen bedeviye Ali'nin cenazesini teslim etmişler, o da cenazeyi bir deveye yükleyip götürmüştür. Daha sonra arkasından baktıklarında cenazenin de, deveyi çekip götürenin de Ali'den başkası olmadığını anlamışlardır. Yani Hz. Ali ölümünde bile ölümsüzleşen bir Tanrı olarak algılanmıştır. Daha sonraki süreçte Ali toplum ve insanlık için büyük yararlar sağlayan, çağına damgasını vurmuş kişilerde zuhur ederek yeniden dünyaya gelmiştir.[351]

---

[348] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 14.
[349]Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 121.
[350] Şah İsmail Hatayi*, Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 469.
[351] Kaygusuz, İsmail, *Görmediğim Tanrıya Tapmam,* s. 76.

"Turnaya vermiş sesini/ İmamlar çeker yasını

Yine kendi devesini/ Yeden Murteza Ali'dir"[352]

Ali'ye atfedilen mucizevî olaylardan birisi de insanlara zarar veren büyük bir devi bağlamasıdır. Buna göre bağlanmış bir dev Hz. Peygamber'in huzuruna gelip kendisini bir çocuğun bağladığını, bir türlü bu bağdan kurtulamadığını anlatarak şikâyette bulunmuştur. Selman'ın yanında bulunan Ali'yi görünce de "İşte beni bağlayan bu çocuk." demiştir. Ali bunu itiraf etmiş fakat bağı çözmeyi reddetmiştir. Dev daha sonra insanları yemeyeceğine söz verip Müslüman olunca Ali'de onun bağlarını çözerek devi serbest bırakmıştır.

Değişik kesimler tarafından farklı biçimlerde algılanan Hz. Ali, Alevi kültürü bakımından da, bu yapının tarihi dokusuna uygun olarak çeşitlenen bir anlayışa konu olmuştur. Aleviliğin temel kaynakları göz önünde bulundurulduğu zaman, Hz. Ali ile ilgili algılamalar Ali'nin ulûhiyeti, velayeti, Hz. Muhammed'le özdeşliği olmak üzere başlıca üç temel yaklaşımdan oluşmaktadır. Bunların dışında kalan yaklaşımları da eserlerde yer almaları boyutunda inceleyeceğiz.

2. Hz. Ali'nin Hayatı

Hz. Ali hicretten yirmi iki yıl önce Mekke'de doğmuştur. Babası Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talib, annesi de Fatıma bint Esed b. Haşim'dir ve Ebu Talib'in en küçük oğludur. Mekke'de kıtlık döneminin görülmesi üzerine Hz. Peygamber amcası Ebu Talib'in yükünü hafifletmek için onu himayesine almış, Hz. Ali beş yaşından hicrete kadar onun yanında büyümüştür. Hz. Hatice'den sonra çocuklar arasında ilk inanan ve Hz. Peygamberle birlikte ilk namaz kılandır.

Mekke müşriklerinin baskıları sebebiyle Medine'ye hicret etmeye karar veren Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi kendisini öldürmeye gelecek müşrikleri oyalamak ve yokluğunu hissettirmemek maksadıyla Mekke'de bırakmıştır. O da geceyi peygamberin yatağında geçirerek onun evde olduğu kanaatini uyandırmıştır. Daha sonra Hz. Peygamberin kendisine bıraktığı emanetleri sahiplerine teslim ederek onun emri üzerine Mekke'den ayrılarak peygambere yetişmiştir.

---

[352] Şah İsmail Hatayi, *Divan, Dehname, Nasihatname,* s. 522.

Hicretin beşinci ayında muhacirler ve ensar arasında yakınlık ve dayanışma sağlamak amacıyla kurulan muahat[353] sırasında Hz. Peygamber Ali'yi kendisine kardeş olarak seçmiş, hicretin ikinci yılında da onu kızı Fatıma ile evlendirmiştir. Bu evlilikten Hasan, Hüseyin, Zeyneb ve Ümmü Külsüm isimli çocuklara sahip olmuşlardır. Hz. Ali, Fatıma'nın sağlığında başka evlilik yapmamış fakat onun vefatından sonra birçok defa evlenmiştir.

Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere neredeyse bütün gazve ve seriyyelere katılmış, bu savaşlarda peygamberin sancaktarlığını yapmış ve büyük kahramanlıklar göstermiştir. Özellikle Hayber'de seferin zaferle sonuçlanıp Yahudilerin yenilmesinde büyük başarı göstermiştir. Tebük gazvesinde ise peygamberin isteği üzerine onun vekili olarak Medine'de kalmıştır ve bu olay onun velayet şahı olarak kabul edilmesinde çok önemli bir sebep olarak görülmüştür.

Ali, Hz. Peygambere kâtiplik ve vahiy kâtipliği yapmış, Hudeybiye antlaşmasını yazmıştır. Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'deki putları imha etmiş, hicretin dokuzuncu yılında yolda olan hac heyetine Tevbe suresini bildirmek amacıyla Hz. Peygamber tarafından görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber vefat ettiğinde onun vasiyeti üzerine cenazenin teçhiz ve defin işlemleriyle ilgilenmiştir.

Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir halife seçildikten sonra Hz. Fatıma'nın vefatına kadar ona biat etmemiştir. Ebu Bekir'in halife seçilmesinin bir oldubitti şeklinde değerlendirilmesi ve hilafet makamında Hz. Ali'nin olması gerektiği Ehl-i sünnet ile Şiiler arasındaki tartışmalı konulardandır. Fakat Ebu Bekir nalsa tayin ve veraset faktörünü göz önünde bulundurmaksızın İslam devletinin savunma ve yayılmasını gerçekleştirip, birlik ve düzeni koruyabilecek kabiliyette oluşu, Kureyş'e mensubiyeti, yaşı, tecrübesi, İslamiyet'i kabuldeki önceliği, peygamberin en yakın arkadaşı oluşu gibi vasıflarına dayanarak halife seçilmiştir.

Hz. Ali ilk üç halife döneminde idari görevlerde bulunmamış, yapılan savaşlara katılmamış bunun yerine Medine'de ikamet edip dini ilimlerle uğraşmayı diğer görevlere tercih etmiştir. Kur'an ve hadis hakkındaki derin ilminden dolayı özellikle fıkhi konularda

---

[353] Muahat: Mekkeli muhacirlerle, Medineli Müslümanlar arasında yapılan kardeşlik tesisi.

fikrine müracaat edilen bir sahabi olmuştur. Hz. Ömer tarafından kendinden sonraki halifeyi belirleme işinin havale edildiği şuranın bir üyesi olarak seçilmiştir. Hz. Osman zamanında ortaya çıkan karışıklıklarda ona karşı girişilen hareketleri desteklememekle birlikte halifeyi özellikle şer'i cezaların tatbik edilmemesi sebebiyle Kur'an ve sünnetten uzaklaşmakla suçlamıştır. İsyancılar tarafından Hz. Osman'ın evi muhasara altına alındığında oğulları Hasan ve Hüseyin'i halifenin evinin önünde nöbetçi olarak bırakmış, baştan beri sürdürdüğü yardımlara esirgemeden devam etmiştir.

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra mescide toplanan ashap tarafından halife seçilmiş ve ona biat edilmiştir. Biattan sonra diğer vilayetlerde durum daha netlik kazanmadığı ve ortalık yatışmadığı için Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmak için beklemeyi tercih ederek biata davet için diğer vilayetlere elçiler göndermiştir. Özellikle Hz. Osman'ın yeğeni ve Şam valisi olan Muaviye Hz. Ali'nin isyancıların suç ortağı olduğunu iddia ederek biatı reddetmiş ve Hz. Osman'ın kanının talep edileceğini belirtmiştir. Hz. Ali Muaviye ile biat konusunda problemler yaşarken diğer taraftan Hz. Aişe, Zübeyr ve Talha'yı itaate davet için kuvvet toplayıp Basra üzerine yürümek zorunda kalmıştır. Tarihe Cemel Vak'ası olarak geçen bu savaş sonrasında Hz. Ali galip gelmiş fakat Talha ve Zübeyr de dâhil olmak üzere pek çok Müslüman ölmüştür. Hz. Ali bu savaş sonrasında ortaya çıkan problemli durumu çözdükten sonra Muaviye'yi tekrar biate davet etmiş fakat gene sonuç alamamıştır.

Muaviye'nin Ali'ye biat etmemesi sebebiyle Müslümanlar Sıffin'de tekrar karşı karşıya gelmişlerdir. Üç aydan daha fazla süren bu savaş dönemine Hz. Ali ünlü kumandanı Malik el-Eşter vasıtasıyla savaşa son noktayı koymak üzereyken Amr b. As, Muaviye'nin imdadına yetişerek Allah'ın kitabının hakem kılınması teklifini yapmıştır. Bunun bir savaş hilesi olduğunu bilen Hz. Ali ordusunun baskıları sebebiyle hakem kararını kabul etmiş ve ordu tarafından seçilen Ebu Musa ek-Eşari'yi hakem tayin etmiştir. Taraflar Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın sünneti ile hükmetmek üzerinde anlaşmışlardır. Bu anlaşma sonrasında bir grup Hz. Ali'nin ordusundan "La hükme illa lillah"[354] sloganıyla ayrılıp Nahrevan'a yerleşen Hariciler grubunu oluşturmuşlardır. İlerleyen dönemde bu grubun aşırı davranışlarından dolayı Hz. Ali onları uyarmış ve bu uyarıdan

[354] "Hüküm ancak Allah'a aittir."

sonuç alamayınca onlarla Nehrevan'da savaşarak tamamına yakınını yok etmiştir. Bu hadiseler üzerine ordu yorulmuş ve halife Kufe'ye dönerek Muaviye'ye karşı faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.

Hakemlerin Ezruh'ta yaptıkları toplantı da Amr b. As'ın zekâsıyla hilafet makamına Muaviye getirilmiştir. Ebu Musa bu karara karşı çıkmasına rağmen durum değişmemiş ve neticede hakem olayı hilafet meselesini bir çıkmaza dönüştürmüş, İslam dünyasını birtakım siyasi ve içtimai huzursuzluklara sürüklemiştir. Halkın bir kısmı Hz. Ali'yi bir kısmı da Muaviye'yi halife olarak tanımış ikili bir iktidar dönemi ortaya çıkmıştır.

Hz. Ali hakem olayından sonra Kufe'ye çekilerek Muaviye'ye karşı yeni bir sefer hazırlığına başlamış ve kırk bin kişilik bir ordu oluşturmuştur. Fakat Kufe'de bulunan Harici Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirli bir hançerle yaralanmış ve bundan iki gün sonra 28 Ocak 661'de vefat etmiştir. Bu ve bundan sonraki dönemde de Muaviye Suriyelilerin tam desteğini sağlayarak başta Mısır olmak üzere Hz. Ali'nin hâkimiyetindeki birçok yeri ele geçirerek Emevi devletinin temellerini atmıştır.[355]

3. Hz. Ali'nin Kişiliği

Hz. Ali çocukluğunda hiç puta tapmadığı için Kerremallahu vecheh[356] sıfatıyla anılmıştır. Hz. Peygamber tarafından kendisine verilen Ebu Turab[357] lakabı dışında Esedullahi'l-Galib, el-Murtaza, Haydar-ı Kerrar gibi lakapları da vardır.[358]

Hz. Peygambere "Önce en yakın akrabalarını uyar"[359]ayeti nazil olduğunda, peygamberimiz bir yemek hazırlatmış ve amcaları başta olmak üzere diğer akrabalarını da davet ederek onlara Rabbinden geleni tebliğ edip inanmalarını istemiştir. Bu olayı Taberi, Ali b. Ebi Talib'den naklen şöyle anlatır: "…Bundan sonra Resülullah söze başladı ve şöyle dedi: "Ey Abdulmuttalib oğulları! Allah'a and olsun ki, Arap yiğitlerinden hiç kimse, kavmine, dünya ya da ahretleri için benim size kabulünü teklif ettiğimden daha iyi bir şeyle gelmiş değildir. Allah bana sizi bu dine çağırmamı emretti. Benim kardeşim vasim ve

[355] Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", *DİA*, c. II, s. 373-374.
[356] Allah yüzünü şereflendirsin.
[357] Toprak babası.
[358] Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 194.
[359] Şuara, 26/214.

halifem olmak üzere aranızdan hanginiz bu işimde bana yardımcı ve arkadaş olacaktır?" toplantıda bulunanlar sustular. Ben aralarında en küçükleri, gözünün pınarında çapağı en çok, karnı en büyük ve baldırı en ince olan idim. Ben, " Ey Allah'ın Resulü! Bu işte ben senin yardımcın ve vezirin olurum" dediğimde o, benim boynumdan tutarak, " İşte bu genç benim kardeşim, vasim ve sizin aranızda benim halifemdir. Onun sözlerini dinleyiniz, ona itaat ediniz! Buyurdu…"[360] Böylece Hz. Ali çocukluğundan itibaren Hz. Peygambere inanmış, ailenin büyükleri arasında da, peygamberin kardeşlik ve yardımcılığına tereddütsüz talip olmuştur.

Hz. Ali pek çok zaman Hz. Peygamberin yanında bulunduğundan her yönden iyi bir şekilde yetişmiş, özellikle Kur'an ve sünneti, ilmi, helal ve haramı en iyi bilen sahabe unvanını kazanmıştır. Gerek Sünni gerek Şii kaynaklarda, ashabın faziletlerine dair rivayetlerin büyük ekseriyeti Hz. Ali hakkındadır. Sağlıklarında kendilerine cennet vaad edilen on kişi (aşere-i mübeşşere)'den biridir. Zühd ve takvası, fıkıhtaki derinliği birçok kaynak tarafından belirtilmiştir. Tefsir, Hadîs ve Fıkıhta sahabenin ileri gelenlerinden biri olmuştur. Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in halifelikleri döneminde onların ashabı içinde mutlaka istişare ettikleri önde gelen isim olmuş, "Ebu Bekir ve Ömer'in Müftüsü" olarak tabakat kitaplarında kaydedilmiştir.[361]

Hz. Ali'nin ashap arasında müstesna bir mevkie sahip olmasında, onun beş yaşından itibaren Hz. Peygamberin terbiyesiyle yetişmiş olmasıyla birlikte İslam'ın yayılmasında ortaya çıkan güçlük ve zorluklara ihlâs ve takvasıyla karşı koymasının da önemi büyüktür. Hz. Ali varlığını sadaka şeklinde fakirlere dağıtıp, açlığını yenmek için de karnının üstüne ağır taşlar bağlayarak kendine eza etmekten çekinmeyen bir sahabe olarak kayıtlara geçmiştir.

O İslam tasavvufu içinde, özellikle Türk kültüründe ayrı bir anlam ve öneme sahiptir. Hz. Ali'nin söylediği, "Bu dünyadan vazgeçenler ve yalnız ahretin hasretini çekenler, ne mes'ud kimselerdir" sözü onun dünya ve dünya nimetleri hakkındaki görüşünü açıklamakta, takva ve imanının samimiyetini göstermektedir. Bu vesileyle pirlik

---

360 Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 195.
361 Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 196.

Şah-ı Merdan Ali'den kalmıştır.[362] Bu takva ve samimiyetinden dolayı tasavvuf ilminin içerisinde ona yüksek bir mertebe verilmiş ve silsile zincirleri ona kadar ulaştırılmaya özen gösterilmiştir.

O, Hz. Peygamber yolunda insanları hakka iletmek için büyük gayretler sarf etmiş ve hilâfet dönemi iç karışıklıklarla dolu olmasına rağmen İslâm'ın öğretilmesi ve öğrenilmesi hususunda büyük katkılar göstermiştir. Eğitime çok fazla önem vermiş, Medine'de duruma hâkim olup yönetimi tam olarak eline aldıktan sonra öğretim için merkezde bir okul kurmuştur.

Ümmetin malını ümmete dağıtırken de son derece titiz davranmış, kendisine bir pay ayırmama noktasında gayet dikkatli olup, kimsenin hakkına tecavüz etmemeye de büyük bir önem vermiştir. Kendisini Kûfe'de görenler, kışın soğuğunda ince bir elbisenin altında tir tir titreyerek camiye gittiğini aktarmışlardır.

Hz. Ali'nin beş yıllık halifeliği çok önemli olay, savaş ve sıkıntılarla geçmiştir. Fitnelere karşı sonuna kadar doğru yoldan sabırla mücadele etmiş sonunda da şehid olmuştur.

B. HZ. ALİ'NİN KONUMU

1. Batıni Konumu İle Hz. Ali

Müslümanların sahabe, ulema, meşayıh, evliya gibi kimselere nispet ettikleri olağan üstü nitelikler Hz. Ali için de söz konusu olmuştur. Özellikle Şia inançları gereği Hz. Ali'nin şahsında ona ve evlatlarına onları insanüstü kılacak çeşitli sıfatlar yükleyerek onlara mitolojik bir varlık statüsü kazandırmıştır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin şahsiyeti ve hayatıyla ilgili bazı farklı anlayış ve yorumlar ortaya çıkmıştır. Özellikle Yemini'nin eserinde onun doğumu ve çocukluğu menkıbevi bir şekilde ve keramet örgüsü içinde anlatılmaktadır.

Kâbe'nin hâkimi ve Kureyş'in reisi olan Ebu Talib'in Talib, Akil, Cafer adında üç oğlu ve Ümmühan adında bir kızı vardır. Kocasındaki nurun çocuklarına geçmediğini

[362] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 102.

hisseden karısı Esed kızı Fatıma, erkek evlat için Kâbe'deki putlara kurban kesmektedir fakat istediğine hala kavuşamamıştır. Hz. Muhammed'in tavsiyesi ile Kâbe'nin Tanrısına kurban keser ve doğacak çocuğunu Hz. Muhammed'e adar.

"Veli alnındaki nur-ı vilayet/ Dururdu dahi kendide emanet

Umar idi gele bir dahı ferzend/ Ol arzuya kılıpdı gönlini bend

Ki bir gün Fatıma Hatun resule/ Niyaz eyledi ol sahib usule"[363]

Fatıma daha hamileyken çocuk, annesinin yediği şeyleri seçmek, onun Kâbe'de putlara secdesine imkân vermemek, müşriklere hizmetine imkân tanımamak, annesinin karnında zikr u tesbih ile vakit geçirmek gibi kerametler gösterir. Yemini *Faziletnames'i*nde bu olayı şu beyitlerle aktarmaktadır:

"Dilerdi kim büte secde ideydi/ Niyaz eyleyüben kalkıp gideydi

Hemen karnındaki oğlan tururtı/ İki elini böğrüne ururdı

Komazdı büte kılmaya sücudı/ Bilirdi o hatunun vucudı"[364]

Fatıma Kâbe'de Hacerü'l-Esved'in karşısında iken ağrı ve zorluk çekmeden çocuğu dünyaya getirip Hz. Muhammed'e gönderir. Hz. Muhammed de çocuğun kulağına tekbir okuyup, ağzına dilini sokarak emzirir. Daha sonra göbeğini keserek annesine geri verir. Hz. Muhammed annesinin sorusu üzerine çocuğun adının ezelde konulduğunu, Tevrat'ta İlya, Zebur'da Ferhıya, İncil'de Uliya, şimdi ise Ali olduğunu söyler.

"Didi peygamber ana bunun adı/ Konulmuş dört kitap içinde yâdı

İliya okur adın ehl-i Tevrit/ Zebur içinde Biriyadur işit

Beriyyadur adı der lafzı İncil/ Aliyya geliser Kur'anda gey bil[365]

[363] Yemini, *Hz. Ali'nin Faziletnamesi, s. 115-116.*
[364] Yemini, *Hz. Ali'nin Faziletnamesi s. 118,*
[365] Yemini, *Hz. Ali'nin Faziletnamesi*, s. 125.

Bir yıl sonra Hz. Muhammed Ali'yi kendi evine götürerek bakımını tamamen üstlenmiştir. Ali bir buçuk yaşında iken Kâbe'de Kureyş eşrafının çeşitli pehlivanları övmeleri üzerine Hz. Muhammed Ali'nin övülen pehlivanlardan daha kuvvetli olduğunu iddia eder. Hz. Ali buna inanmayarak kendisini küçümseyen Ebu Cehil'e vurup, ölene kadar onda iz kalmasını sağlar. Hz. Ali'nin çocuk iken putlara tapmak yerine oyun oynarken onları taşlamayı tercih etmesi sonucu onun putlara tapmaması şikâyet edilince Ebu Talib tedirgin olur. Ebu Talib'in durumu Hz. Muhammed'e şikâyet etmesi üzerine Hz. Muhammed "Ona bu iş atası İbrahim Halilullah'tan kalmıştır." der. Hz. Ali kendisini putlara tapmaya zorlayanları ise döverek yanından uzaklaştırmıştır.[366]

Hz. Muhammed'e risalet görevi gelince, ilk hanımı Hatice, sonra Ali, sonra Ebu Bekir iman etmiş, Ömer ile iman edenlerin sayısı kırka ulaşmıştır. Risalet on üç yıl Mekke'de devam ettikten sonra hicretin emredilmesiyle Kureyş Ehl-i Beyt'i göndermek istemez. Üç bin kişiyle Hz. Ali'yi tehdit ederler. Hz. Ali ise "Ben böyle emir aldım, götürürüm." demiştir. Kureyş onunla cenke niyetlenmiş fakat henüz gaza emri verilmediği için Hz. Ali onları nara atarak korkutup, tarumar etmiş ve Ehl-i Beyt'i güven içinde Medine'ye getirmiştir. Gaza emrinden sonra Mekke fethedildiğinde Hz. Ali Kâbe'yi putlardan temizlemiştir.

Hayber'in fethinde Hz. Ali bir sıçrayışta hendeği aşarak dokuz yüz kantarlık iki kanatlı kapıyı iki eliyle koparmış bunu hendeğin üzerine köprü yaparak İslam askerlerinin kaleye girip orayı fethetmesini sağlamıştır. Durum daha sonra Hz. Muhammed'e anlatılınca o, Ali'nin gizine aklınız ermez diyerek Ali'yi övmüştür.[367]

"Kapu götirdiğini tamlanan siz/ Ali'nin sırrına vakıf değülsiz

Ali'nün hizmetine hep melekler/ İrişmeğe diler hakdan dilekler"[368]

Mazlumların hakkını zalimlerden alan Hz. Ali hayatı boyunca pek çok zalimi öldürmüştür. Hz. Ali'nin zalimleri katleden bu kılıcı da olağanüstü niteliklere sahiptir ve adı Zülfikar'dır. Bu kılıç iki ağızlı olup, kâfirlerle mücadele ederken ejderha gibi ağzını açmaktadır. Eğer kâfire Hak Teâlâ hidayet edecekse kılıç sakin davranmakta, fakat kâfir

[366] Yemini, *Hz. Ali'nin Faziletnamesi*, s. 129-130.
[367] Yemini, *Hz. Ali'nin Faziletnamesi*, s. 480-487.
[368] Yemini, *Hz. Ali'nin Faziletnamesi*, s. 487.

küfründe inatçı olacaksa gök gibi gürleyerek, düşmanını Kaf dağına kadar kovalamaktadır. İki boğazından biri "La ilahe illallah" diğeri "Muhammed Rasulüllah" demektedir. Uzunluğu sonsuzdur, kabzasının bir ağzı meşrikteyken diğer ağzı mağriptedir. Cinler ve develer daima kılıcın vahametinden korkarak kaçmaktadırlar.[369] Bu kılıcın çok önemli bir işlevi olduğu için pek çok şair tarafından şiirlerde işlenmiştir.

"Lafeta yoktan var eyledi on sekiz bin âlemi

İlla mekatiptir böyle çaldı o şah kalemi

La Seyfe Zülfikar'dır ve aleyküm selamı

Kur'an azimdir Muhammed İsm-i azamdır Ali"[370]

"Kudret kandilinde parlayıp duran/ Muhammed Ali'nin nurudur vallah

Zuhur edip kâfir leşlerin kıran/ Elinde Zülfikar Ali'dir billâh"[371]

Hz. Ali'nin masumiyetiyle birleşen hayatı ona muhabbete dönüşüp tevelli–teberri ile ifade edilmiştir. Bundan dolayı Ali sevgisinin kişiyi cennete götürecek yol olduğu ifade edilir. Hatta bu inanç daha da ileri bir düzeye götürülerek "Bütün insanlar ve cinler Hz. Ali ve evladının sevgisinde birleşselerdi Allah cehennemi yaratmazdı" denmektedir. Hz. Ali şeriat ile âlim, tarikat ile amil, marifette arif ve hakikatte kâmil olarak bütün iyi ahlaki sıfatlara sahiptir. Bakara suresinin "İşte o zaman (görecekler ki) kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır."[372] bu ayetini yorumlayarak Hz. Ali'yi sevip sözünü tutanlar, yaptıklarını yapanlar, onun irfanına vakıf olanlar ve onun haliyle hallenenler için cehennemin gereksiz olduğunu belirtmişlerdir.

Alevi tolumda güneşin Hz. Muhammed'i, ayın Hz. Ali'yi temsil ettiğine inanılmaktadır. Hz. Ali'nin kılamadığı ikindi namazını vaktinde eda edip kazaya koymaması için güneşin batmamasını ve ayın doğmamasını istemesi bu inancın kaynağını

[369] Yörükan, Yusuz Ziya, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 249-250.
[370] Şah İsmail Hatayi*, Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 536.
[371] Virani, *Âşık Virani Divanı*, s. 16.
[372] Bakara, 2/166.

oluşturmaktadır. Buna da Hz. Ali'ye isnad edilen "Güneş ve ayı davet ettim ikisi de davetimi kabul ettiler." sözünü delil olarak gösterirler.

Ali hakkında grup içince bazı kesimlerce kabul edilen üç temel görüş; Ali'nin ulûhiyeti, Ali'nin velayeti ve onun Hz. Muhammed ile özdeşliğidir. Bunun dışında kalan fakat topluluk içindeki bazı kesimlerce kabul edilen görüşlere de eserlerde yer alması oranında değinilecektir.

a. Ali'nin Ulûhiyeti

Alevilik'te Ali anlayışı ile ilgili olarak ortaya çıkan ilk görüş, ona bir tür ilahlık yükleyen yaklaşımdır. Bu bağlamda Alevilik içindeki Tanrı inancına baktığımızda, yaygın ve güçlü bir anlayış olarak Ali'nin ötesinde aşkın bir ilah inancı bulunmaktadır. Bu inanç eski Türklerdeki Gök Tanrı inancı, Hıristiyanlıktaki Tanrı-İsa ilişkisi, Hurufilikteki özel bir antropomorfik yaklaşım ve tasavvuftaki vahdet-i vücut düşüncesi ile İslam'ın ulûhiyet fikrinin harmanlandığı bir mahiyet teşkil eder. Özellikle Alevi şairlerin Allah inancına dair şiirleri incelendiğinde, bu anlayışlar kendini göstermektedir.

Tasavvufi düşüncenin temel ilkelerini yeterince kavrayamamış, Hz. Ali'ye aşırı derecede sevgi besleyen, Hurufilik akımının etkisi altında bulunan bazı Alevi ozanlar, Tanrı'nın en belirgin özellikleriyle Hz. Ali'de tecelli ettiğine, yani tanrısal bilgi ve ahlakın Hz. Ali'de en olgun şekliyle bulunduğuna inanmışlardır. Hatta bazıları bu inanışı biraz daha ileriye götürerek Allah'ın Hz. Ali suretinde yeryüzüne indiğini savunmuşlardır. Bu inançtan yola çıkarak insan güzelliğinin tanrısal olduğunu, insan güzelliğinde tanrısal güzelliği görmenin imkân dâhilinde olduğunu savunurlar. Yani başta insan olmak üzere doğadaki tüm güzellikler tanrısal güzelliği yansıtmaktadır. Bu anlayış içerisinde Hz. Ali tanrısal bir varlık olarak değil de, Tanrı'nın tüm insanlarda görmek istediği iyilik, doğruluk, mertlik, güzel ahlak, bilgi yüceliği, alçakgönüllülük, yardımseverlik, adalet duygusu, hoşgörü sahibi olmak ve çalışkanlık olarak özetlenen tanrısal niteliklerin tümünü eksiksiz bir şekilde varlığında barındırmış, seçkin bir insan kişiliği olarak düşünülür. Bu nitelikleriyle sevilip kendisine saygı duyulur. Yani burada Ali'nin Tanrı olarak kabul

edilmesi inancı değil, onun örnek bir inanç önderi olarak simgeleştirilmesi vardır.[373] Bu görünen boyutun gerçek manasını ortaya koymaktadır.

Hz. Ali'ye atfedilen, "Ben arşı ululuğuyla getirenim" ifadesiyle Hz. Ali arşın taşıyıcısı olarak kabul edilir. Fakat bu taşıyıcılık onun imanlı bir kalbe sahip olmasından gelmektedir. "Müminin kalbi Allah'ın yeryüzüdür, evidir, arşıdır" ve "Ben yere göğe sığmadım mümin kulumun kalbine sığdım" rivayetlerinden yola çıkılarak Allah'ın gerçek anlamda iman eden bir kalbi sahiplendiği kabul edilir. Hz. Ali ise insan-ı kâmil, tam mümin ve masum oluşu, bir an bile Allah'tan başkasına secde etmemesi gibi özellikleriyle inançlı ve dürüst bir kalbe sahiptir. Bu bağlamda şeraitin emir ve nehiylerini tam olarak yerine getirmek ve kulluk emanetini Allah'a götürmek, arşı taşımak gibi kabul edilmektedir. Kulluk emanetini hiçbir varlık üstlenemediğinde insan üstlenerek zor bir sorumluluğun altına girmiştir.[374] Bu yorumlar günümüz Alevi kültüründe biraz daha farklı bir şekilde algılanmıştır. Yani Allah'ın kâmil insanın kalbine sığdığına ve orada bulunduğuna inanan Alevi talip, mürşidinin önünde saygı ve huşu ile eğilirken bu mürşit şahsında Allah'a yapılmaktadır. Dolayısıyla Hz. Ali'nin Tanrı olarak kabul edilmesi inancı bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir.[375]

Temel kaynaklardan menakıpnamelerde Hz. Ali'ye Tanrılık veya tanrısallık veren ifadelere rastlanılmamaktadır. Fakat " Hz. Muhammed'in miraçta Hakk'ın divanında Ali'yi görmesi" biçiminde ifadelendirilen "Ali sırrı"na *Hacı Bektaş Veli Menakıbnamesi*'nin sadece bir yerinde atıfta bulunulmaktadır. Bu ifadelerde de ona ulûhiyet atfedildiği izlenimini veren hiçbir işaret yer almaz. [376]

Ali hakkında birçok göndermenin bulunduğu *Buyruk*'ta ise çeşitli vesilelerle aşkın Tanrı fikrine, onun kimi özelliklerine değinilmekle birlikte Ali'ye açıkça ulûhiyet sıfatının yüklendiği açık bir ifade bulunmaz. Bunlara ek olarak eserde cebrailin tariklenmesi bölümünde "O zamanlar bu dünya kurulmamıştı. Ve Hz. Muhammed Mustafa ile Aliyyel Murtaza bu on sekiz bin âlem içinde görüntüsünü işlememişti…"[377] ifadeleri geçmektedir.

---

[373] Yalçın, Aziz, *Hz. Ali ve Alevilik Gerçeği*, İstanbul, Der Yayınları, 2001, s. 46-48.
[374] Ahzab, 33/72.
[375] Sarıkaya, M. Saffet, *Şerhu Hutbeti'l-Beyan'a Göre Hz. Ali ve Günümüz Alevi Kültürüne Yansımaları*, Alevilik Edit,, İ. Engin-h. Engin, İstanbul, Eylül 2004.s. 16.
[376] Gölpınarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, s. 7.
[377] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 111.

Bu cümlede açıkça Muhammed ve Ali'nin on sekiz bin âleme düzen verdiği ifade edilse de pasajın devamında Cebrail'in kendisini Tanrı'ya Muhammed'den daha yakın gördüğü, içine düşen kuşkudan dolayı bir bocalama yaşadıktan sonra gerçeği fark ettiği, sonra da ulu Tanrı'dan bağışlanma dilediği anlatılmaktadır. Bu suretle konunun devamındaki kısımda Muhammed ve Ali'nin üstünde bir ulu Tanrı'nın varlığına dikkat çekilmiştir.

Alevilik içinde Ali'ye ilahlık atfedilen örnekler daha çok Alevi ozanlar tarafından kaleme alınan şiirlerde yer almaktadır. Yedi büyük ozandan biri olan Nesimi Divanı'nda çok sayıda on iki imam şiiri kaleme almış ve ilk imam olarak Ali'yi değişik özellikleriyle tasvir etmiştir. Hurufi inancın ve vahdet-i vücut fikrinin güçlü bir temsilcisi olan Nesimi'nin Divanı'nda bazen Ali'ye tanrılık atfedilen şiirlere rastlanılmaktadır.

"Ali evvel, Ali ahir, Ali zahir, Ali batın

Ali şems-i münevverdir

Ali'dir her şey için can Ali'dir yar ile mihman

Ali rahim Ali rahman, Ali'dir cümleye server"[378] Bu şiirin ilerleyen kısmında Ali'nin rahman, rahim, vahid, ehad, ferd ve samed gibi sıfatlara da sahip olduğunu belirten şair, Kur'an'da Allah'ın isimleri olarak zikredilen evvel, ahir, zahir, batın, rahim, rahman, vahid, ehad, ferd, Samet, sübhan[379] gibi isimleri Ali'ye nispet etmektedir. Bu ifadeler Ali'ye ilahlık atfedildiği izlenimini vermekle birlikte, Nesimi'nin mensubu olduğu vahdet-i vücut anlayışı çerçevesinde düşünüldüğünde, doğrudan Ali'nin ilahlık vasfı taşıdığı anlamına gelmemektedir.

"Ali'dir ol veliyullah Ali'dir mazhar-ı Allah

Ali nurundan eyvallah münevverdir yedi kişver"[380] Nesimi yukarıda belirttiğimiz şiirin ilerleyen beyitlerinde bu ifadeleri kullanarak, Ali'nin Allah'ın velisi olduğunu bildirmiş ve aşkın Tanrı inancına sahip olduğunu göstermiştir.

---

[378] Seyyid Nesimi, *Nesimi Divanı*, s. 117.
[379] Hadid 3, İhlâs, Fatiha
[380] Seyyid Nesimi, *Nesimi Divanı*, s. 117.

Yedi büyük Alevi ozanı arasında Ali hakkında en çok şiiri Virani yazmıştır. Nesimi gibi Hurufi inanç ve vahdet-i vücut anlayışına bağlı olan Virani, şiirlerini de bu anlayış çerçevesinde kaleme aldığı için Ali'ye ilahlık atfettiği düşünülen şiirleri diğer şairlerinkine göre daha fazladır. Son mısraları "La ilahe illallah" diye biten on beş kıtalık uzun şiirinde aşkın ilah anlayışını açık bir şekilde dile getirmektedir.

"Âşık isen vahid ol/ Hakk'ı görüp sacid ol

Birliğine şahid ol/ La ilahe illallah"[381] Bununla birlikte sadece Ali'yi işlediği şiirlerinde onu birçok farklı özelliğiyle yansıtmakta ve ona tanrılık atfeden ifadelere şiirlerinde yer vermektedir. O da Nesimi gibi şiirlerinde Ali'yi "evvel, ahir, zahir, batın" olarak anmakta, onu "suret-i sübhan ve suret-i Rahman"[382] olarak nitelemekte veya Farsça'da ilah anlamına gelen "Yezdan, Hüda" gibi kelimelerle Ali'ye atıf yapmaktadır.

"Ya Ali ben senden ayrı, Allah derim, gayri yok

Zikrimizdir ba-i bismillah derim gayri yok

Nokta-i nutkundan oldu her dü âlem ser be ser

Ol sebepten cümle zatullah derim gayri yok"[383]

Virani tarafından kaleme alınan bu şiirlerde Hurufi ve vahdet-i vücut çizgisinde Ali nitelenmiştir. Kendi ifadesiyle Ali'ye ulûhiyet nispet edilen batını fırkalardan Nusayri inancına sahip olan Virani aşkın bir Tanrı inancına sahip olmakla birlikte Ali'ye ulûhiyet nispet eden bir algılamaya da sahiptir.

Yedi büyük ozandan Şah İsmail Hatayi'nin de Ali hakkında pek çok şiiri bulunmakla beraber bunların çok azında ona ilahlık atfedilmektedir. Onun divanında yer alan bir şiirinde yeri göğü yaratanın, bizi yokluktan varlığa getirenin, Nuh, Eyyüb ve Yakup peygamberleri sıkıntılarından kurtaranın Ali olduğu ifade edilerek ona ilahlık vasfı yüklenmektedir. Fakat bu şiirin ilerleyen kısımlarında Ali'nin Allah'ın mazharı ve velayet sahibi olduğunun belirtilmesi suretiyle Hatayi onun farklı yönlerine de değinmiştir.

---

[381] Virani, *Âşık Virani Divan,* s. 50.
[382] Virani, *Âşık Virani Divan,* s. 52.
[383] Virani, *Âşık Virani Divanı*, s. 117.

“Yaratan be-kudret gök ile yeri/ Melaike hem âdem dev ile peri

Erenler gözünün cihan serveri/ Nebiler içinde odır bihteri”[384]

“Ol şah ki mazhar-ı Hüda’dır/ Hak’dan anı kim diyer cüdadır

Sensin yaradan bu has u amı/ Küstah dimen dahi kelamı”[385]bu şiirlerde Hatayi Ali’nin Hakk’ın mazharı olduğunu ve gerçekte ondan ayrı olmadığını dile getirerek, özel ve genel her şeyi Ali’nin yarattığını belirtmiştir. Hurufilik ve vahdet-i vücut anlayışının etkisiyle Hatayi’nin Ali’ye ilahlık nispet eden şiirler kaleme aldığı düşünülmektedir.

Hak-Muhammed-Ali üçlüsü ve müstakil olarak Ali hakkında pek çok şiiri bulunan Pir Sultan Abdal’ın divanında da Ali’ye ilahlık atfeden çok az sayıda şiir yer almaktadır. Allah’ı mutlak yaratıcılığı ve pek çok vasfıyla anan Pir Sultan Abdal’da Hurufi ve vahdet-i vücut çizgisi kendinden öncekilere göre azalmış fakat tamamen kaybolmamıştır. Bu çerçevede Ali’ye açık biçimde Tanrılık veren birkaç şiir bulunmaktadır.

“Yer ile gök arasına nizamlar kuran/ Ak kâğıt üstüne yazılar yazan

En gür şerbetini kırklara ezen/ Allah bir Muhammed Ali’dir Ali”[386]

“Gafil kaldır şu gönülden gümanı/ Bu mülkün sahibi Ali değil mi

Yaratmıştır on sekiz bin alemi/ Rızıkların veren Ali değil mi”

“Yaraduptur on sekiz bin âlemi/ Rızkın vermeye ganidir gani

Yedi iklim, dört köşeyi seyrettim/ Ben Ali’den gayrı ala görmedim

Bir ismin Ali’dir bir ismin Allah/ Şükür birliğine, elhamdülillah”[387]

Pir Sultan Abdal’ın bu şiirlerini Nesimi, Virani ve Hatayi’nin de içinde bulunduğu vahdet-i vücutçu ulûhiyet anlayışı içerisinde ifade etmek gerekir.

---

[384] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname,* s. 151-153.
[385]Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 164.
[386]Pir Sultan*, Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 200-201.
[387] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 447.

Vahdet-i vücut anlayışının iyice zayıfladığı Kul Himmet'te Ali ile ilgili pek çok deyiş bulunmasına rağmen ona ilahlık atfetme düşüncesi zayıflamış hatta kaybolmuştur. Kul Himmet'te Ali'ye ilahlık atfettiği düşünülen birkaç şiir bulunur ve bunlar da Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinin bazı küçük değişikliklerle tekrarından oluşmaktadır.

"Bir ismi Ali'dir bir ismi Allah/ İnkârım yoktur hem vallah hem billâh"[388]

Alevilik içinde Allah'ın Hz. Ali'nin kişiliğinde somutlaştığı, bu sebepten dolayı Hz. Ali'nin ilahi bir varlık olduğu, Tanrı'yla özdeşleşip onunla bir olduğu şeklindeki inanışlar; bilgisizlikten, tarihsel gerçeklerin farkında olmamaktan, Hz. Ali'ye karşı aşırı derecede bağlılık duyup sevgi beslemekten, bazı kişi ve ozanların düşüncelerinden doğmuştur.[389]

"Cihan olsa şayet bugün rehzeni/ Yolundan döndüğüm görülmez benim

Ali zat-ı hak'dır diyenlerdenim/ Odur ruh-u manay-ı levh-ü kalem"[390]

b. Ali'nin Velayeti

Sözlükte yakınlık kurmak, dostluk, yaklaşma, yönetme, hükmetme ve bağ kurmak gibi anlamlara gelen velayet kelam ve tasavvufta ayrı anlamlarda kullanılmaktadır. Kelam ilminde velayet, hilafet ve imamet gibi kavramlarla ilişkili olarak İslam toplumunu yönetme; veli de yönetici devlet başkanı olarak kabul edilmektedir. Velayet tasavvufta ise Hakk'ın kulunu, kulun da Mevlasını dost edinmesi, Allah ile kul arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk demek olup veli de bu dostluğu elde eden, Allah ile böyle bir yakınlık kuran kimse anlamına gelmektedir. Yani veli olan kişi halk ile Hak arasında yaşamakta ve onun hak ile olan ilişkilerine de velayet denilmektedir. Bu aşama kulun nefsini yok ettikten sonra kaim olması, durması ve var olarak sürüp gitmesidir. Veliyullah dünyadan, dünyanın aşırı ve zararlı isteklerinden uzak ve büyülü sevgiliye yakın olandır. Velayet Türkçe de bazen ermişlik, veli de eren, ergin diye anılmaktadır. Vilayetin başı İbrahim Halilullah'tan görülmüştür. Ermişliğin diğer bir ifadeyle Tanrı'ya yakınlığın başlangıcı ondadır fakat velayetin en yüce aşaması Hz. Ali'de kendini göstermiştir. Bundan dolayı özellikle

---

388 Aslanoğlu, *Kul Himmet*, s. 78.
389 Yalçın, *Hz. Ali ve Alevilik Gerçeği*, s. 46.
390 Yaman, Mehmet, *Alevilik İnanç-Edeb-Erkan* İstanbul, Ufuk Matbaacılık, 2001, s. 39.

Alevilik içinde ona Ali Veliyyullah denilmektedir ve Tanrı'ya yakın olan kişilerin tamamının ona da yakın olduğu düşünülmektedir. Velayetin en sonuncusunun on ikinci imam Muhammed mehdiye ait olduğu kabul edilir.[391]

İlk dönemlerde bazı Şii öğretilerle karşılaşan, özellikle Batını-İsmaili dailerle muhatap olan Alevilik, Safevi tarikatının on iki imam Şiiliğini benimsemesiyle birlikte, bu kola ait olan bazı inanç unsurlarını da bünyesine almıştır. Bunların başında; Hz. Ali'nin imam olarak benimsenip bunun kelime-i şehadete eklenmesi, ilk üç halife ile sahabenin olumsuz olarak değerlendirilmesi, on iki imam ve on dört masum kavramı, on ikinci imamın mehdi olarak kabul edilmesi, Hz. Hüseyin'in yetmiş iki arkadaşıyla birlikte Kerbela'da şehit edilmesinin yasının tutulması, takiyye, tevella ve teberra, gibi hususlar gelmektedir.

Alevilik Şia'dan inanç unsurlarını aynen almasına rağmen, içerik bakımından ondan farklı bir anlayış geliştirmiştir. Belirtilen bu unsurlar asli mahiyetlerinden çıkartılıp içi boş bırakılarak veya Alevi dokunun kendine has yapısına adapte edilerek alınmıştır.[392] Bu bağlamda, kültürel Alevi kaynaklarına bakıldığında Hz. Ali hakkındaki hâkim anlayışlardan biri, ona velayet atfedilmesi, onun velayet şahı olarak sunulmasıdır. Zamanın bilgini olması, akılcı davranış ve yaklaşımları, gücü ve cesareti veliliğinin kerametleri olarak nitelendirilmiş, hakkında sayısız söylenceler yapılmıştır. Kendi kendinin cesedini yıkamış, tabutunu koymuş, tabutu taşıyan deve olmuş ve devenin başını da kendisi çekmiştir. Bazı istisnalar dışında bu velayet anlayışı daha çok tasavvufi nitelikteki velayet anlayışıdır.

"Ali'dir cesedin kendisi yuyan/ Yuyup kefeniyle tabuta koyan

Ali'dir devesin kendisi yeden/ Hak ile hak olan aslan Ali'dir[393]

Hacı Bektaş-ı Veli Menakıbnamesi'nde Ali'nin velayetine dair bir gönderme bulunmaktadır. Hünkâr'ın bebekliğinden bahsedilirken onun altı aylık olduğunda şehadet parmağını kaldırarak, "eşhedü enla ilahe illallahu vahdehu la şerike leh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasulüh ve eşhedü enne Aliyyen veliyullah" dediği ve ağzından

[391] Noyan, Bedri, *Bütün Yönleriyle Alevilik Bektaşilik*, Ankara, Ardıç Yayınları, 2006, c. VII, s. 31-35.
[392] Üzüm, *Tarihsel Ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, s. 127-128.
[393] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname,* s. 490.

çıkan ilk sözün bu olduğu belirtilir.[394] Fakat eserde şehadetteki "Ali'nin Allah'ın velisi olduğu" ibaresinin hangi anlama geldiği belirtilmemekte, ayrıca bunun siyasi anlamda velayet olduğu imasına da rastlanmamaktadır.

Hacim Sultan Velâyetnamesi ile *Abdal Musa Velâyetnamesi'nde* Ali'ye ulûhiyet atfeden pasajlar bulunmadığı gibi ona tasavvufi veya siyasi manada velayet izafe eden kayıtlara da rastlanmamaktadır. *Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi*'nde ise Kaygusuz'un Necef'te Ali'nin türbesini ziyareti anlatılırken, Ali'yi veliyullah, yani Allah'ın velisi olarak[395] açıklayan tek bir kayıt yer almaktadır. Ayrıca eserde Ali'nin ismi geçtiğinde Şiiler'e has aleyhisselam tabiri yerine, Müslüman çoğunluk tarafından kullanılan kerramallahü vecheh şeklindeki dua cümlesi kullanılmaktadır.[396] *Demir Baba Velâyetnamesi'nde* ise Ali'nin velayetine bir yerde gönderme yapılmaktadır. Hz. Hamza ile Hz. Ali'den söz edilen kısımda, Hamza'nın yiğitliğine, pehlivanlığına, Ali'nin de velayetine temas edilerek onun Allah'ın velisi olduğu belirtilmiştir.[397]

Temel erkân kitabı *Buyruk*'ta ise Ali'nin velayetine dair pek çok kayıt bulunmaktadır. Bunların ilki Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin musahip olması esnasında, peygamberin Ali'ye kuşak bağladıktan sonra "La ilahe illallah, Muhammed Resülullah, Ali'yyün veliyy-ullah"[398] ifadesini söylediğinin aktarılmasıdır. Burada Hz. Ali'nin velayeti bizzat peygamber tarafından söylenilerek ifadeye ciddiyet kazandırılmıştır. Eserin diğer bir bölümünde tarikatın Hz. Emir-ül-müminin Ali Veliyyullah'a ait olduğu bildirilerek burada da velayetine atıfta bulunulmuştur.[399] Eserdeki diğer bir kayıt ise talip bölümünde yer almaktadır. Buna göre talip pirinin elini tutup, "Tanrı'dan başka tapacak yoktur. Tanrı'nın elçisi Muhammed'dir. Tanrı'nın velisi ve Muhammed'in halifesi Ali'dir. Ali Tanrı'nın aslanıdır. Onun kılıcı Tanrı'ya ortak koşanların ensesindedir."[400] ifadelerini söylemektedir. Bu ifadeler eserin pek çok bölümünde geçer.[401]

---

394 *Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli,* s. 4.
395 Güzel, *Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi*, s. 128.
396 Biçer, Ramazan, "Kerremallahü vecheh", *DİA,* XXV, s. 296-297.
397 Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, s. 122.
398 Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 24.
399 Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 43.
400 Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 63.
401 Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 24, 30, 42, 131

Konuyla ilgili olarak yedi büyük ozan tarafından kaleme alınan şiirlerde de Ali'ye velayet atfeden ifadelere rastlanılmaktadır. Bazı kısımlarda veli kelimesi yerine Allah dostu ifadesinin kullanıldığı bu şiirlerde Hz. Ali'nin velilerin hem başı hem sonu olduğu, onun velayetinin şahidinin Allah olduğu gibi bilgilerle birlikte o velayet sahibi olarak açıklanmaktadır.

" Veliyyullahtır ol Kur'an'ı natık/ Anı hak bilmeyenin işi hatadır"[402]

"Hatem ü mühr-i nübüvvet Mustafa'dır gönlüme

Ma'den-i devr-i velayet Murtaza'dır gönlüme"[403]

"Yani ki Ali ayn-ı veliyullahtır ol

Gayri deme kim şahidim Allah'tır

Hem şah-ı velayet esedullah'tır ol"[404]

"Ey iki alem penahı şah ü server ya Ali

Sahib-i fazl-ı vilayet şi'r-i Hayder ya Ali

Geldi destin şanına ism-i yed-ullah bi-güman

Oldı zat-ı bi-misalin Hakk'a mazhar ya Ali"[405]

"Ol sırr-ı velayet ü keramet/ Sahib-i hünerdir velayet

Hakk'ı sevene kılın himayet/ Allah ü Muhammed ü Ali'dir"[406]

"Bir ismin Haydar'dır bir ismin Ali/ Hak murtaza dedi sana ya Veli

Cihanım ahırı hem de evveli/ Velayet mülküne sultan olansın"[407]

---

[402] Seyyid Nesimi, *Nesimi Divanı*, s. 86.
[403] Virani, *Âşık Virani Divanı*, s. 45.
[404] Virani, *Âşık Virani Divanı*, s. 125.
[405] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 62.
[406] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 149.
[407] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 51.

“Mucizatı çok Hz. Ali’nin/ Kerameti vardır gerçek velinin

Üç yüz altmış altı selvi dalının/ Budağında açan iki gül nedir”[408]

“Tanrı’nın aslanı sırr-ı velisin/ Ya Ali mürvettir mürvet ya Ali”[409]

“Ali ser-i evliyadır ben ser-i enbiya

Ali hatem-i evliyadır ben hatem-i peygamber”[410]

“Ali’dir vasiyy-i Resul-i huda/ Onundur inayet, onundur ata

Olan barigah-i Ali’den cüda/ Çeker ta be- mahşer azab-u nedem”[411]

Aktarılan bilgiler bağlamında Alevi toplum içerisinde Hz. Ali’nin velayet ve imamlığını kabul etmek Hz. Muhammed’in peygamberliğine inanmakla eşdeğerde kabul edilmiştir. “Ya Ali! Allah beni ve seni bir nurdan yarattı. Beni peygamber, seni de imam olarak seçti. Senin imamlığını kim yok sayarsa, benim peygamberliğimi inkâr etmiş olur. Buna kim inanmazsa, beni peygamber bilmiyor demektir. Ben sana, imamsın diyorum; sen benim halifemsin; sen elbette Allah’ın hüccetisin.”[412]

Alevi-Bektaşi zümrelerinin “Hak-Muhammed- Ali” üçlemesini Hıristiyanlıktaki “Baba-Oğul-Kutsal Ruh” üçlemesine benzetenler olduğu gibi bunun asla teslis inancına benzetilemeyeceğini; zira bunun tasavvuf geleneğindeki “nübüvvet- velayet” konusuyla ilgili bir mesele olduğunu ifade eden araştırmacılarda bulunmaktadır. Alevi yazar Lütfi Kaleli bu üçlemenin Hıristiyanlıktaki teslisle aynı kapıya çıktığını söylerken, Bektaşi Dede Basası Bedri Noyan’a göre ise, bu üçleme Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlemesine benzemez.[413]

c. Ali’nin Muhammed’le Özdeşliği

Alevi inançlarının ana sembolü olan Hak-Muhammed-Ali üçlemesinde, Hak Tanrı’yı, Muhammed peygamberliği, Ali ise velayeti temsil etmektedir. Üçlemenin son

---

[408] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 394.
[409] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 76.
[410] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 187.
[411] Yaman, *Alevilik İnanç-Edeb-Erkan,* s. 39.
[412] Yaman, *Alevilik İnanç-Edeb-Erkan*, s. 28.
[413] Dalkıran, Sayın, “*Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme”*, Ekev Akademi Dergisi, sayı. 10, (kış 2002) s.111.

kısmı nübüvvet ve velayetin iç içe geçtiği bir özdür. Alevilik içerisinde Hz. Muhammed peygamber kabul edilmekle birlikte Hz. Ali'nin de nübüvvete layık olduğu şeklinde bir algılama söz konusudur. Bu gibi anlayışları tasavvuf edebiyatının kuralları içinde yorumlamak mümkün görünse de böyle bir anlayışın tüm Alevî çevreler içinde varlığından söz edilemez.[414] Kaynaklarda Muhammed ve Ali üzerine farklı yaklaşımlar bulunduğu gibi bu bakış açısının bulunduğu yerlerde onlar tek bir kimlik olarak Muhammed-Ali kavramıyla da ifade edilmektedirler.

Yaradılışı "Sen olmasaydın bu âlemi yaratmazdım" rivayetine dayandıran gruplar âlemlerin yaratılış sebebi olarak Hz. Muhammed'in yaratılışını; bu bağlamda "Ali ve ben bir nurdanız" rivayetine istinad ile de bu ilk yaratılışın bir parçasının da Hz. Ali olduğunu kabul etmişlerdir. Bu düşünceye "Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru içinde lamba bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; bu ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılır. Ateş değmese bile neredeyse yağın kendisi aydınlatacak! Bu nur üstüne nurdur. Allah dilediğini nuruna kavuşturur. Allah insanlara misaller verir. O her şeyi bilir."[415] bu ayeti delil göstererek burada geçen nur kelimesinin Muhammed ve Ali olduğunu belirtmişlerdir. Alevi toplum içinde kabul görüp Hz. Peygambere ulaştırılan bir yaratılış rivayetinde bu anlayışın dünya hayatına akseden boyutu açıklanmıştır. "Ben ve Ali âdem yaratılmadan on dört bin yıl önce Allah'ın yed-i kudretinde bir nur idik. Allah âdemi yaratınca bizim nurumuzu onun sulbüne nakletti ve bu nur nesilden nesile Abdulmuttalib'e gelinceye kadar intikal etti. Abdulmuttalib'de iki kısım oldu: bir kısmı Abdullah'a bir kısmı Ebu Talib'e geçti. Ali bendendir, bende Ali'denim."

Tasavvufta hakikati Muhammediyye veya nur-ı Muhammedi denilen ve Tanrı'dan ilk tecelli eden akl-ı evvel konumundaki olguda Hz. Ali nur-ı velayetle birlikte bulunmaktadır. Mana ve suret âlemindeki bu birliktelik cismani maddi âleme de yansımıştır. Bu birliktelik peygamberlerdeki tezahüründen sonra Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin şahsında ortaya çıkmıştır.[416] Dolayısıyla Hz. Ali, Âdem ile mükerrem ve mescud melek, Şit'te fakr ile müsellem ve halife, İdris'de rif'at bulup cennet mekân olmuştur. Nuh

---

[414] Dalkıran, *Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme*, s. 111.
[415] Nur 25/35.
[416] Bu anlayışa Buyruk'ta da rastlanılmaktadır. Bkz. Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 219.

ile duaları kabul edilip tufanda kurtulmuş, Hud ile Mansur ve muzaffer olup yel ve tufanla ‘Ad kavmini helak kılmıştır. İbrahim ile Halil olup Nemrud’un ateşi ona gülistan olmuş, İsmail ile kurban olmaktan kurtulup Cenab-ı Hak’dan koç kurban gelmiştir. Musa elinde bir kuru ağaç ejderha olmuş ve sihirbazların hilelerini yutmuştur. Yusuf ile kardeşlerinin öcünden ve zindan kuyularından kurtulup izzet bulmuştur. Davud ile demiri mum gibi yumuşatıp zırh yapmış, Süleyman dilinde insanlara, cinlere, her türlü hayvanata hükmetmiştir. Eyyüb ile pek çok sıkıntıdan sonra sabırla sıhhat ve selamete kavuşmuş, Yunus ile balık karnına girip sonra kurtulmuştur. Circis ile yetmiş kere katl olup yine hayat bularak yoluna devam etmiş, İsa ile ölüler diriltip, kör ve dilsizleri iyileştirmiştir. Yani Hz. Ali bütün peygamberlere delil olmuştur.[417]

“Nice bin yıl evvel kandilde durdun/ Atanın belinden anadan geldin

Cümle mahlûku da gümana saldın/ Baş gösterdin bin bir dondan ya Ali”[418]

Muhammed-Ali âlemin yaratılış sebebi her şeyin özünün kendilerinde toplandığı ilktir. Muhammed-Ali Tanrı’nın ilk tecellisi olarak vahdetin kesrete açılan kaynaklarıdır, birlikte çokluğu veya çoklukta birliği temsil ederler. Üçü birdir fakat aynı zamanda üçünün de kendi kimlikleri vardır. Bu kimliklerin sırrına vakıf olan onların birliğini idrak edebilecek mertebeye ulaşır. Bu üçleme tezahürlerinde farklı olsalar bile manada birdirler. Bu birliği anlamanın yolu ise sevgiden geçmektedir.

“Mahabbettir La ilahe illallah/ Mahabbettir Muhammed Rasulüllah

Mahabbettir Ali Şah veliyullah/ Üç isim manada birdir mahabbet”[419]

Muhammed ve Ali’nin bir olarak kabul edildiği bu anlayışla Hacı Bektaş-ı Veli ve Demir Baba’nın *Vilayetnameleri’*nde karşılaşılmaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu’ya gelip Rum erenleri tarafından sorguya çekildiğinde soyu, yolu, mürşidi konusunda bilgi verdikten sonra “Meşrebim Muhammed Ali’dendir” diyerek bu ikisini tek bir kimlik içinde belirtmiştir.[420] Ayrıca Hünkâr odasındayken hocası Lokman’ı Perende mektebe geldiğinde

[417] Sarıkaya, *Şerhu Hutbeti’l-Beyan’a Göre Hz. Ali ve Günümüz Alevi Kültürüne Yansımaları,* s. 9-10.
[418] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 353.
[419] Özmen, *Kul Himmet*, c. II, s. 301.
[420] Hacı Bektaş-ı Veli, *Manakıb-ı Hacı Bektaş Veli*, s. 19.

Hacı Bektaş'ın biri sağında diğeri solunda iki kişi bulunduğunu, bu kişilerin ona Kur'an öğrettiklerini görmüştür. Yanlarına gittiğinde onların kaybolmaları üzerine merak edip kim olduklarını Hacı Bektaş'a sormuş Hünkâr da sağında oturanın Muhammed Mustafa, solunda oturanın Murtaza Ali olduğunu, birinin zatın diğerinin batın bilgisinden ders verdiklerini belirtmiştir.[421] Burada zahiri ilminin kaynağı olarak Hz. Muhammed'in batını ilmin kaynağı olarak da Hz. Ali'nin kabul edilmesine atıf bulunmaktadır ve ikisi birlikte anılmıştır. *Demir Baba Vilayetname*'sinde ise kimsenin baş edemediği problemli bir ejderhayı öldürmek üzere yola çıkan Demir baba ayetler okuduktan sonra "Ya Muhammed ya Ali" diyerek kemer bağlamıştır.[422]

Muhammed-Ali birlikteliğini en açık ve vurgulu biçimde ortaya koyan eser *Buyruk*'tur. Özellikle miraç dönüşünde Cebrail gelerek "Allah, Ali'yi vasiyet etmeni emrediyor" demiş bunun üzerine Hz. Muhammed hazırlanan minberde hutbesini okuduktan sonra "Ey insanlar, hakikat şah-ı merdan Ali hakkında geldi, gelin ona uyun" buyurmuştur. Daha sonra ikisi bir gömleğe girerek aynı gömleğin yakasından baş çıkarmışlar, gömlekte iki baş bir gövde gözükmüştür. Hz. Muhammed daha sonra "Cismuke cismi, lahmüke lahmi, demuke demi, nefsuke nefsi"[423] diyerek orada bulunan herkese kendisi ile Ali'nin bir vücut olduğunu göstermiştir. Orada bulunanlar buna inandıktan sonra tekrar gömleğini giymiştir.[424] Bu daha sonra "Lahmike lahmi anlayışı" olarak kaydedilmiş ve şiirlerde genelde bu şekilde yer almıştır.[425]

"Ali'dir lahmüke lahmi/ Ali'dir demmüke demi

Ali'dir cismüke cismi/ Ali'dir bil resulullah"[426]

Ayrıca eserde "On sekiz bin alem adı, nişanı yok iken Muhammed ve Ali'nin nuru var idi. Ve nurları zahir idi, bir idi. Abdullah ve Ebu Talib zamanında iki oldu, manası birdir. Muhammed'in nuru Abdullah'dan zuhura geldi. Ali'nin nuru Ebu Talib'den geldi. Muhammed ile Ali'nin sırrını hiç kimse bilmezdi."[427] ifadeleriyle bu özün her şeyden önce

[421] Hacı Bektaş-ı Veli, *Manakıb-ı Hacı Bektaş Veli*, s. 5.
[422] Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, s. 88.
[423] "Senin vücudun benim vücudum, senin etin benim etim, senin kanın benim kanım, senin ruhun benim ruhum."
[424] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 20-22.
[425] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 20-22.
[426] Virani, *Âşık Virani Divanı,* s. 55.
[427] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 219.

birlikte yaratıldığı inancına gönderme yapılmıştır. Bunlara ek olarak *Buyruk*'ta "O zaman şeriat ortaya çıktı. Tarikat, marifet ve hakikat sırroldu. Ve şeriat Muhammed'in şanına geldi. Tarikat, hakikat Ali'nin şanına geldi. Şeriat erkânı, tarikat, marifet ve kavl-i karar ve seccade ve biat, irşad, ikrar, iman, halife, beka-i Cavidan ve pirlik Muhammed Ali'ye geldi."[428], "Muhammed-Ali'nin yolu ulu Tanrı'nın nurudur. O yolda mümin Müslim rızasız lokma yese ya da yedirse şeriatta asi olur. Tarikat, marifet ve hakikatte dönek olur. Yüzü karadır. Yol uğrusudur."[429] geçen bu gibi ifadelerde Hz. Muhammed ve Hz. Ali hep birlikte anılarak Muhammed-Ali özdeşliğine dikkat çekilmiştir.

Muhammed-Ali özdeşliği, Alevi şiirlerinde de sıkça tekrarlanan bir konu olmuştur. Özellikle yedi büyük ozanın şiirlerinde bu birlikteliğe dikkat çekilerek Nesimi gibi bazıları bunu kabul etmeyenleri tel'in etmiştir.

"Kim Muhammed'i Ali'den ayırır lanet ona

Lahmike lahmi değil mi ya Ali senden medet"[430]

Virani de bu birlikteliğe dikkat çekmiş ayrıca Ali'nin cihanın var edicisi olduğunu bildirmiştir.

" Ali'dir kim cihanı var ediptir/ Muhammed Mustafa'yı yar ediptir

İkisi lahmüke lahm oldu tahkik/ Ki bunlar bunda keşf-i esrar ediptir."[431]

"Hey erenler benim meyil verdiğim/ Bir ismi Muhammed, bir ismi Ali

Adına şanına kurban olduğum/ Bir ismi Muhammed, bir ismi Ali"[432]

"Anlar birdir bir olubdur/ Yerden göğe nur olubdur

Dört köşede sır olubdur/ Allah bir Muhammed Ali"[433]

"Yerde gökte melek yok iken/ Kudretten bir nur indi süzüldü

---

[428] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 30.
[429] Bozkurt, *İmam Câfer Sâdık Buyruğu*, s. 158.
[430] Seyyid Nesimi, *Nesimi Divanı,* s. 99.
[431] Virani, *Âşık Virani Divanı*, s. 247.
[432] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 199.
[433] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname,* s. 403.

Cümle mahlûk kandildeki nur iken/ Ayn Ali mim Muhammed yazıldı"[434]

"Erenler gizliydi ulu mekânda/ Muhammed'le Ali bir idi anda

La feta okuyup karşı divanda/ Yedi kez çağırdı cihan hu deyu"[435]

Muhammed-Ali anlayışının şiirlerde geniş bir yer kaplaması bu anlayışın Alevi kültür içinde baskın bir yeri olduğunu göstermektedir.

d. Ali-Hacı Bektaş Veli İlişkisi

Uzak doğu dinlerinin etkisiyle ortaya çıkan tenasüh anlayışı etkisini gösterdiği çevrelerde, İslam'ın ahirete yönelik inanç ve inanç unsurlarına bağlı olarak kimi defa zayıflamış bazen de kaybolma eğilimi göstermiştir. Bazı yer ve zamanlarda ise belli ölçülerde varlığını devam ettirmiştir. Hz. Ali'nin don değiştirerek başta Hacı Bektaş-ı Veli olmak üzere bütün velilerin bedeninde zuhur ettiği inancı da bu çerçevede değerlendirilmektedir. [436]

Bu inanca Aleviliğin temel kaynaklarında rastlanmamaktadır fakat *Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesi'*nde, onun Horasan pirlerine nişan göstermesi esnasında geçen ifadelerine dayandırılır. Bu olay eserde şu şekilde anlatılmaktadır: "Lokman-ı Perende, hacdan dönünce Horasan erenleri, bir araya gelerek Lokman'a hac kutlamaya geldiler. Mektebin ortasından akan pınarı görünce biz daima buraya gelir giderdik, bu pınar yoktu dediler. Lokman-ı Perende "Bu Hacı Bektaş Hünkâr'ın kerametidir." dedi. "Hacı Bektaş Hünkâr kimdir?" dediler. Lokman-ı Perende, Hacı Bektaş'ı göstererek "Hünkâr bu azizdir." dedi. Erenler "Bu henüz çocuk, ne münasebetle ve nasıl hacı oldu?" dediler. Lokman-ı Perende, Hacı Bektaş'ın kerametlerini birer birer anlattı, "Kâbe'de namaz kılarken, Bektaş da daima benimle namaz kılardı. Namaz bitince kaybolurdu." Erenler, bu daha küçük bir çocuk, "Bu kerameti nereden bulmuş?" dediler. Hacı Bektaş Hünkâr, "Ben Kevser sakisi, âlemlerin Rabbi Tanrı'nın aslanı, vilayet padişahı, müminler emiri Hz. Ali'nin sırrıyım. Bizim aslımız, neslimiz odur, bu çeşit kerametler bize mirastır. Bizden bunun gibi kerametlerin zuhuruna şaşılmaz, çünkü bu Tanrı nasibidir." demiştir. Horasan

---

[434] Özmen, *Kul Himmet,* c. II, s. 346.
[435]Özmen, *Kul Himmet*, c. II, s. 333.
[436] Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, s. 118.

erenleri “Eğer gerçekten Şah’ın sırrıysanız onunu nişanları vardır, gösterin de görelim, tasdik edelim, inanalım. Hz. Ali’nin bir nişanı buydu; mübarek avucunun ortasında güzel, yeşil bir beni vardı.” Hz. Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, mübarek elini açıp gösterdi, baktılar ki avucunun ortasında güzelim bir yeşil ben var. “Müminler emiri Hz. Ali’nin mübarek alnında da güzel, yeşil bir ben vardı.” dediler. Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, mübarek alnını açıp gösterdi, alnında da yeşil, nurani bir ben gördüler. Hapsi de, derviş-i dervişan, eksiklik ettik diye özür dilediler, keramet de ancak böyle olur diyerek teslim oldular.”[437] Burada geçen “Ali’nin sırrıyım” ifadesinden ve Hz. Ali’nin nişanlarını taşımasından dolayı Hacı Bektaş’ın Hz. Ali olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Bu anlayış yedi büyük ozanın şiirlerinde de bulunmaktadır.

“Derildi çıktı havaya/ İndi döşendi ovaya

Güvercin donda kayaya/ Konan Murtaza Ali’dir”[438]

“Şahların şahısın, zat-ı Ali’sin/ Her ilmin kanısın, şah-ı velisin

Abdal Musa, Kızıl Deli’sin/ Abdalların başın der Hacı Bektaş”[439]

Pir Sultan Abdal bu şiirlerinde, Hz. Ali’nin güvercin kalıbına girdiğini, Ahmet Yesevi’nin emriyle Anadolu’ya güvercin donunda gelen Hacı Bektaş-ı Veli’nin aslında Hz. Ali olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca sadece Hacı Bektaş-ı Veli’nin değil diğer yol büyüklerinin de gerçekte Hz. Ali olduğunu belirtmiştir.

“Ey hakikat mülkünün gülzarının gonce gülü

Nat-ı evsafın okur şam-u seher can bülbülü

Her usulün aslısın, her ibtidanın evveli

Esselam ey nur-ı a’zam, mefhar-ı nesli Ali

Esselam ey kutb-u âlem Hacı Bektaş Veli”[440]

---

[437] Hacı Bektaş-ı Veli, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, s. 7.
[438] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 105.
[439] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 283.

Ayrıca Hacı Bektaş-ı Veli ve Ali'nin ulûhiyetine ve aynı kişi olduklarına dikkat çeken ve şairi meçhul olan aşağıdaki beyitte ilgi görmektedir.

"Pirim Hünkâr Hacı Bektaş Veli'sin/ Cümlenin muradın verici sensin

Gümanım yok şek getirmem Ali'sin/ Mü'minin namazı orucu sensin"[441]

Perişan Baba isimli şairin aşağıdaki şiiri de Ali-Hacı Bektaş-ı Veli anlayışı arasındaki bağlantıyı çok güzel açıklamaktadır.

"Evvel gelip Ali olan/ Sonra gelip Veli olan

Ebedi ezeli olan/ Hak Muhammed Ali Hak'dır

Hacı Bektaş Veli Hak'dır/ Perişan pes ol ebed kam

Nefes bulsun bunda temam/ Evvel ahir vesselam

Hak Muhammed Ali Hak'dır/ Hacı Bektaş Veli Hak'dır"[442]

Alevilik içindeki kabul gören anlayışta ulûhiyeti kabul edilen yalnız Hz. Ali ve Hacı Bektaş-ı Veli değildir. Hacı Bektaş'tan sonra Bektaşi evliyaları arasına giren bazı büyük şahsiyetlerin de ulûhiyetleri ifade edilmiştir. Bu bağlamda ana inanç, Allah'ın önce Âdem peygamber olarak yeryüzünde görüldüğü, sonra sırayla öteki büyük peygamberlerin bedenlerinde hulul ederek en son Hz. Muhammed'de zuhura geldiğidir. Hz. Muhammed'den Hz. Ali'ye, ondan da evladına hulul eden Allah, daha sonra, Şiilik tarihinin büyük isimlerini dolaşmış ve Hacı Bektaş-ı Veli'ye gelmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli'den sonra ise, Bektaşiliğin takdis ettiği bütün büyük evliyayı dolaşarak onların vücutlarına hulul etmiştir. Bu anlayış Allah'ın insan vücudunda cesetlenmesi olan "tecessüd" ile ifade edilir.

Allah'ın ruhunun hulul edeceği bedenin hem maddi, hem manevi bakımdan her türlü noksan, kusur ve kötülüklerden arınmış olması lazımdır bu sebeple her bedende hulul

---

440 Erişen, İhsan Mesut-Samancıgil, Kemal, *Hacı Bektaş Veli Bektaşilik ve Alevilik Tarihi*, İstanbul, Ay Yayınevi, 1966, s. 135.
441 Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 203.
442 Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri,* s. 204.

etmez. Böyle insanlar az olduğu için tam hulul ancak Hz. Ali'de gerçekleşmiştir. Fakat bazen Allah Hz. Ali'deki gibi bütün hüviyetiyle bir bedene hulul etmeyebilir. Bu takdirde ya fiilleri ile ya sıfatları ile veya zatı ile tecelli eder. Ama bunların üçünün bir arada bulunduğu bir beden Hz. Ali'den sonra gelmeyecektir. Hz. Ali'den sonra Allah'ın hulul ettiği hiçbir beden tam hulule mazhar olmamıştır.

Bu kabul çerçevesinde Hz. Ali'nin don değiştirerek Hacı Bektaş-ı Veli suretinde gelmesinde asıl inanç Hz. Ali'nin tekrar yaşaması değil, zatında hulul eden Allah'ın Hacı Bektaş-ı Veli'de de hulul etmesidir. Fakat günümüz Alevi toplumunda bu tarz inançlar bazı kapalı kesimler içinde muhafaza edilmekle birlikte çeşitli fikir çevreleriyle iletişim halinde olan gruplar arasında yorumlanarak günümüz anlayışına uydurulmuştur.[443]

2. Ali'nin Özellikleri

Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi Mekke'nin kurak bir dönem geçirmesinden dolayı yanına almıştır. Bu sebeple Hz. Ali beş yaşından itibaren peygamberin himayesi ve terbiyesi altında büyüyüp yetişmiştir. Hz. Muhammed'e peygamberlik görevi verildiği zaman tereddüt etmeden İslam dinini kabul ederek ilk inanan Müslümanlardan olmuştur. Mekke müşriklerinin Müslümanlara yaptıkları baskı ve zulümlere kahramanca karşı koyup Hz. Muhammed'in yanından hiç ayrılmadan ona yardımcı ve destek olmuştur. Peygamber'e "Önce en yakın akrabalarını uyar"[444] ayeti nazil olduktan sonra Hz. Muhammed akrabalarını yemeğe davet etmiş burada İslam'ı açıklayarak, kendisine yardımcı ve arkadaş aramıştır. Kimsenin yardımcı olmayı kabul edemediği bu yerde Hz. Ali ayağa kalkarak yardımcı olmayı kabul etmiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed" İşte bu genç benim kardeşim, vasim ve sizin aranızda benim halifemdir. Onun sözlerini dinleyiniz, ona itaat ediniz!" buyurmuştur.[445]

Hz. Ali, Allah'ın bin bir ismini, fiillerini, sıfatlarını mükemmel bir şekilde bilerek bunların kâinattaki tecellilerini görmüştür. Allah'ı görür gibi ibadet etmiş ve her an Allah'ın huzurundaymışçasına davranmıştır. Bundan dolayı hicret esnasında Hz. Muhammed onu kendi yerine bırakarak, kendindeki emanetleri sahiplerine teslim etmesi

---

[443] Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri,* s. 205-206.
[444] Şuara, 26/214.
[445] Bozgeyik, Burhan, *On İki İmam ve Alevilik*, İstanbul, Türdav Yayınları, 1999, s. 34-36; Uluçay, Ömer *Dilde ve Gönülde Hz. Ali*, Adana, Gözde Yayınevi, 1997, s. 20.

için ona vermiştir. Oda hem bu emanetleri kabul etmiş hem de kalmayı kabul ederek İslam'ı tebliğ için ölmeye hazır olduğunu belirtmiştir.[446] Ayrıca Medine'de muhacir ile ensarın kardeş yapılması esnasında Hz. Ali, Hz. Muhammed'le musahip olmuştur.

Medine'ye hicretten kısa bir süre sonra Hz. Muhammed kızı Fatıma'yı Ebu Bekir ve Ömer'in de istemesine rağmen onlara vermemiş fakat Hz. Ali istediğinde onunla evlendirmiştir. Hz. Ali bu evlilikten Hasan, Hüseyin, Muhassin, Zeyneb ve Ümmügülsüm isimli çocuklara sahip olarak Hz. peygamberin soyunu devam ettirme şerefine nail olmuştur.[447]

Pek çok savaşa katılmış Allah ve resulü uğrunda yiğitçe, ölmekten korkmayarak çarpışmıştır. Uhud savaşında Hz. Muhammed'in "Ali gibi yiğit, Zülfikar gibi kılıç bulunmaz" iltifatına nail olmuştur. Hayber muharebesinde de unutulmaz, destansı bir yiğitlik göstermiştir. Tebük seferinde Hz. Muhammed tarafından yerine vekillik yapması için Medine'de bırakılmıştır.

"Hayber'i kopardı kapısı ile/ Yıktı kalelerin köprüsü ile

Zendikarı aldı hepsi ile/ Allah medet ya Muhammed ya Ali"[448]

İslami ilimleri özellikle de fıkıh alanını en iyi bilen sahabelerin başında gelmiş ve yaşadığı dönem boyunca müşkül meselelerle karşılaşıp sorunlarını çözemeyen sahabeler tarafından sürekli fikrine danışılan bir âlim olmuştur. İlmi konulardaki bu derin bilgisinden faydalanmak isteyenleri kendisine soru sormaya teşvik etmiştir. Alevi toplum içinde yaygın olan ve Hz. Muhammed'e atfedilen; "Ben ilmin şehriyim. Ali onun kapısıdır. İlim edinmek isteyen, ona kapısından gelsin."[449] hadisi de buna delil olarak gösterilmiştir.

Ali toplum içerisinde ilim şehrinin kapısı olarak kabul edildiği gibi tarikat, marifet ve hakikatin de sahibi olarak kabul edilmektedir. Özellikle *Buyruk*'ta ve şairlerin şiirlerinde bu net bir şekilde ifade edilmiştir.

"Ali şah-ı şeriattir/ Ali rah-ı tarikattır

---

[446] Uluçay, *Dilde ve Gönülde Hz. Ali*, s. 20.
[447] Uluçay, *Dilde ve Gönülde Hz. Ali*, s. 316.
[448] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 350.
[449] Bozgeyik, *On iki imam ve Alevilik*, s. 40.

Ali bil marifettir/ Ali nutkunda Ruhullah"[450]

"Ta bilesin "men aref"i kim varasın hakikate

İlm ü kemal-i vahdetin babı Ali imiş Ali

Bende-i hanedan olup süre yüzün velayete

Al-i Resule her zaman eyle niyaz u meskenet"[451]

Alevi toplum içerisinde Hz. Ali Şah, şehinşah, sultandır, esed-i billâhtır, zülfikardır, şah-ı velayettir. Pirdir, murtezadır, kevsere sakidir, ebi türabdır. İmamdır, vasidir, insan-ı kâmildir. Şah-ı merdandır, mürvettir, kanbere yar, düldüle süvar olandır. Sahib-i meydan, şir-i yezdandır, bin bir sıfatla sır olandır. Zevc-ül Fatıma, Ebul Hasan, İslami tarikat silsilelerinde Hz. Muhammed'e varma- açılma kapısı olandır. Bu zat Ali'dir.

3. Ali Sevgisi

Alevi çevrelerde Hz. Ali ve onun evladına düşmanlık şeytan aldatmacası kabul edilerek onlara düşmanlık besleyenlerden uzak durulması gerektiği inancı kabul edilir. Bakara suresinde geçen"Ey inananlar! Hep birden barışa girin, şeytana ayak uydurmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır."[452] bu ayet de buna delil olarak gösterirler. Bu tevelli ve teberi inancının dayanağını oluşturmaktadır ve sonuç olarak, Hz. Ali'ye muhabbet besleyen kimsenin kendisinden emin olunacağı, ona düşmanlık yapan kişiye ise lanet okunacağı anlaşılmaktadır.[453]

Hz. Ali hakkında söylenen "Hak Teâlâ kullarının ibadetlerini ancak Ali b. Ebi Talib'in vilayetiyle kabul eder.", "Ben müminlerin namazı, zekâtı, orucu, hacları ve cihadlarıyım." ve "Her kim hubb-i Ali'dir ameli kabul ve ehl-i cennettir ve her kim düşmen-i Ali'dir ameli makbul değildir."bu sözler her ne kadar Hz. Ali ve evladının imametine inanmanın gerçek müminliğin ölçüsü olarak kabul edildiği İsnaaşeriyye Şiiliğindeki inanca benzeseler de bu kabul Alevi kültürü içerisinde, Hz. Ali sevgisi ve

[450] Virani, *Âşık Virani Divanı,* s. 54
[451] Virani*, Âşık Virani Divanı*, s. 30.
[452] Bakara, 2/208.
[453] Sarıkaya, *Şerhu Hubbeti'l-Beyan'a Göre Hz. Ali ve Günümüz Alevi Kültürüne Yansımaları*, s. 14-15.

dostluğunun ahirette kurtuluş için yeterli olduğu fikriyle gündelik ibadetlerin terki veya farklı biçimde yorumlanmasına yol açmıştır.[454]

“Ali şir-i Huda’dır Şah-ı Merdan/ Muhammed Hakk’a peygamber gelübdür

Âşıklar kıblesi yüzündür ey dost/ Kaşın mihrabına minber gelübdür”[455]

Yedi büyük ozandan Yemini, Hz. Ali’nin on dokuz faziletini açıkladığı eserinde Hz. Ali’nin sevgisine de değinmiş, onun sevgisini dine inanmanın ölçüsü olarak kabul edip onu sevmeyenlere lanet etmiştir. “Ali’yi sevmeyenin dini imanı olmaz, ona inananın kini olmaz. Her kim ki peygamberi sever Ali’ye bir arpa değin kin tutmaz, ancak İslamlığı o zaman ispatlanır, her an Ali’yi anar, Ali’ye düşman olanlar bilgin olsalar bile bilge sayılmazlar, zamane bilginleri bu yolda aciz, şeytana uymuş demektir ki, onlar yalana gerçek, gerçeğe yalan diyen sapıklardır, yüzü karadırlar. Dinlerini paraya satmışlardır. Ey kötü sözlü, utanmaz Ali düşmanları, sizlere binlerce lanet olsun.[456]

“Şaki bed-baht u melun yüzi kara/ Kamu dinini satmışlar dinara

Zihi kavmi hayasuz sözi bidat/ Ali’ye buğz iden meluna lanet”[457]

Şairler şiirlerinde Ali’ye muhabbet beslemenin önemine de değinmiş, onu sevmeyeni Yezid olarak isimlendirip şiirlerine bu anlayışı yansıtmışlardır.

“Dinleyin sözlerim mevali canlar/ Onun için okurum lanet Yezid’e

Muhammed Ali’yi sevmedi onlar/ Onun için okurum lanet Yezid’e”[458]

“Muhibb-i al ü evlad ol dilersen sohbet-i baki

Mahabbet kıl Ali ale dahi sevdaya meyl etme”[459]

“Ali’nin yarası yar yarasıdır/ Buna merhem olmaz dil yarasıdır

[454] Sarıkaya, *Şerhu Hubbeti’l-Beyan’a Göre Hz. Ali ve Günümüz Alevi Kültürüne Yansımaları*, s. 15-16.
[455] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 134.
[456] Yemini, *Hz. Ali’nin Faziletnamesi*, s. 132-134,
[457] Yemini, *Hz. Ali’nin Faziletnamesi*, s. 134,
[458] Şah İsmail Hatai, *Divan, Dehname, Nasihatname*, s. 460.
[459] Virani, *Âşık Virani Divanı,* s. 45.

Ali'yi sevmeyen Hakk'ın nesidir/ Seversen Ali'yi değme yarama"[460]

"Muhammed Ali'dir Ali Muhammed/ Sevenin ıvazı dildar mahabbet

Mürşid-i kâmile getir iradet/ Ol hakkın seyyid-i saadetidir

Nesline beli de Murtaz Ali'nin/ Bülbülü olasın cennet gülünün

Can merd iyesidir ışk-ı Ali'nin/ Ezelden buluşmuş ünsiyetidir"[461]

[460] Pir Sultan, *Pir Sultan Abdal Divanı*, s. 158.
[461] Gölpınarlı, *Alevi Bektaşi Nefesleri*, s. 139.

SONUÇ

Alevilik içerisinde yaygın olan Hak-Muhammed-Ali üçlemesinde, Hak Allah'a inanmayı, Muhammed peygambere inanmayı, Ali ise velayeti temsil etmektedir. Bu üçlemede üçünün birbirinden bağımsız olarak kabul edildiğine dair ibareler bulunmakla birlikte, üçünün tek bir varlık olarak kabul edilmesi veya Allah'ın ayrı Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin tek bir öz olarak kabul edilmesi şeklindeki inanışlara da rastlanılmaktadır.

Klasik kaynaklardaki Alevî anlayışa göre varlığı eşsiz olan Allah'a iman, sünnî anlayışta olduğu gibi iman esaslarından ilkidir. İnsanın doğuştan bilgi sahibi olmadığı bu yüzden Allah'ın peygamberler ve kitaplar gönderdiği belirtilmiştir. Allah'a iman Alevîliğe giriş esası olarak da kabul edilir. Buna göre benimsenen "dört kapı-kırk makam" anlayışında ilk makam iman getirmektir. Bu esasta Allah'a imanın ilk sırada yer alması Allah'a inanmanın önemini göstermektedir. Toplum içerisinde Allah, tasavvufi anlayıştan farklı olarak, kendine özgü bir vahdet-i vücut anlayışı çerçevesinde açıklanmış ve buna bağlı olarak Allah'ın insanın kendi içinde bulunduğu anlayışı diğer görüşlere göre daha ağırlıklı olarak kabul edilerek mahabbete büyük bir önem verilmiştir.

Allah'a iman etmekten sonra ikinci sırayı peygamberlere iman almıştır. Öyle ki peygamberlere iman etmek Alevîlik-Bektâşîliğe giriş aşamalarından birini yerine getirmek, peygamberlerden birini inkâr etmek de Alevîlik-Bektâşîlik'ten çıkmak anlamına gelmektedir. Bütün bunlarla birlikte peygamberlere imanın temelini Hz. Muhammed'e olan iman oluşturmaktadır. Hz. Peygamber Alevî kaynaklarda iki farklı şekilde algılanmaktadır. Bunlardan ilkine göre Hz. Muhammed, Allah'ın nurundan yarattığı, âlemlere rahmet olarak gönderilen, salavât getirmenin özendirildiği ve şefaatinin talep edildiği kısacası sünnî anlayıştaki şekliyle bir peygamber algısıdır. Diğer bir bakış açısına göre ise Hz. Muhammed, miraçta Hz. Ali'nin sırrına eren, onu kendisine rehber edinen, pîrlik yolunun mürşidi olarak kabul edilen bir peygamberdir.

Alevilik içerisinde Hz. Ali hakkındaki inanışlar daha çok onun velayeti çerçevesinde toplanmıştır. O menfaatçilikten ve riyadan uzak, eşitlikçi, adil, Kur'an ve sünnete sıkı sıkıya bağlı bir velayetin nasıl olacağını göstermiş fakat onun bu anlayışı İslam'ın ruhunu tam olarak kavrayamayan kimi kişilerce anlaşılamamıştır. Hz. Ali övgüye

layık görülen, Ehl-i Beyt'e dâhil olan, Hz. Fatıma ile evliliği Allah'ın emriyle gerçekleşen, Rasulallah'ın nesebinin sürdürücüsüdür. Hayber ve diğer savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar, Hicretteki rolü, Gadir'deki konuşma, Medine'deki kardeşlik sırasında Hz. Muhammed'in kendine Ali'yi kardeş edinmesi, Şura suresindeki akraba sevgisi ile Hz. Ali ve on iki imama olan sevginin Müslümanlardan istenmesi, Allah'ın Ahzab suresinde Ehl-i Beyt'in günahlarını temizlediğini bildirmesi ve birçok olay Hz. Ali'nin velayetinin delilleri olarak görülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

Abişoğulları, Seda, ***Alevi Kaynaklarda Hz. Muhammed***, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi SBE, 2010.

Acluni, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed, ***Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas***, Thk. Ahmet Kalaş, Haleb: Mektebetü't-Türasi'l İslami, 1749.

Aslanoğlu, İbrahim, ***Kul Himmet***, İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.

Âşık Paşa-yı Veli, ***Garipname***, Çev. Bedri Noyan, Ankara: Ardıç Yayınları, 1998.

Aydın, Ali Arslan, ***İslam İnançları ve Felsefesi***, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1964.

Anonim***, Erkanname 1*****,** Haz. Doğan Kaplan, Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Anonim, ***Kitab-ı Dar*****,** Haz. Osman Eğri, Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Birdoğan, ***Nejat, Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik***, İstanbul: Berfin Yayınları, 1994.

Bozgeyik, Burhan, ***On İki İmam ve Alevilik***, İstanbul: Türdav Yayınları, 1999.

Bozkurt, ***Fuat, İmam Cafer Sadık Buyruğu***, İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.

Cabbar Kulu, ***Kitab-ı Cabbar Kulu*****,** Haz. Adil Ali Atalay Vaktidolu, İstanbul: Can Yayınları, 1995.

Ceyli, Abdulkerim, ***el-İnsanu'l-Kamil***, Haz. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.

Dalkıran, Sayın, "***Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme"***, Ekev Akademi Dergisi, Sayı. 10, Kış 2002.

Eğri Osman, "**Alevi Bektaşi Gelenekte Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi"**, İslami İlimler Dergisi: Sayı 1, Bahar 2006.

………………..: ***İlm-i Cavidan***, Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Erişen, Mesut- Samancıgil, Kemal, ***Hacı Bektaş Veli Bektaşilik ve Alevilik Tarihi,*** İstanbul: Ay Yayınevi, 1996.

Eröz, Mehmet, ***Türkiye'de Alevilik Bektaşilik***, İstanbul: Otağ Yayınevi, 1977.

Fığlalı, Ethem Ruhi, ***Türkiye'de Alevilik Bektaşilik***, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.

Gölpınarlı, Abdulbâkî, ***Alevi Bektaşi Nefesleri*****,** İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.

Güzel, Abdurrahman, ***Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi***, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Hacı Bektaş-ı Veli, ***Besmele Tefsiri***, Haz. Hamiye Duran, Ankara: TDV Yayınları, 2007.

…………………: ***Makâlât***, Haz. Ali Yılmaz, M. Akkuş, A. Öztürk, Ankara: TDV Yayınları, 2007.

…………………: ***Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli***, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958.

Izutsu, Toshihiko, ***Kur'an'da Allah ve İnsan****,* Çev. Süleyman Ateş, Ankara: AÜİF Yayınları, 1975.

İnan, Abdulkadir, ***Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları***, Ankara: AÜİFD, IV 1952.

Kara, Mustafa, ***Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi***, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.

Kaplan, Doğan, ***Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik***, Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Kaya, Haydar, ***Alevi Bektaşi Erkânı, Evradı ve Edebiyatı***, İstanbul: Engin Yayıncılık, 1993.

……………..: ***Bektaşi İlmihali***, Manisa: Ayyıldız Yayınları, 1989.

Kaygusuz, İsmail*,* ***Görmediğim Tanrı'ya Tapmam***, İstanbul: Alev Yayınları, 1996.

Kutlu, Sönmez, ***Alevilik Bektaşilik Yazıları****,* Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2006.

Melikoff, Irene, ***Uyur İdik Uyardılar****,* Çev. Turan Alptekin, İstanbul: Demos Yayınları, 2009.

………………: ***Hacı Bektaş'ın Tarihsel Kimliği***, Haz. İbrahim Bahadır, Ankara: Bielefeld Alevi Kültür Merkezi Yay., 2003

Noyan, Bedri, ***Bütün Yönleriyle Alevilik Bektaşilik***, Ankara: Ardıç Yayınları, 2006, c. VII.

……………..: ***Demir Baba Vilayetnamesi***, İstanbul: Can Yayınları, 1996.

Ocak, Ahmet Yaşar, ***Alevi Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri***, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000

………………: ***Bektaşi Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri***, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

……………….:***Türk Sufiliğine Bakışlar***, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Öz, Mustafa, ***Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi***, İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.

Özmen, İsmail, ***Alevi Bektaşi Şiirleri Antolojisi***, Ankara: Sapa Yayınları, 1995

Pehlivan, Battal, ***Alevi-Bektaşi Düşüncesine Göre Allah***, İstanbul, Pencere Yayınları, 1994.

Pir Sultan Abdal, ***Pir Sultan Abdal Divanı***, Haz. Esat Korkmaz, İstanbul: Ant Yayınları, 1994.

Sarıkaya, Mehmet Saffet, ***Şerhu Hutbeti'l-Beyan'a Göre Hz. Ali ve Günümüz Alevi Kültürüne Yansımaları***, Alevilik, Edit., İ. Engin-H. Engin, İstanbul, 2004. http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/SEYDMAK.pdf ((30 Eylül 2011)78)

Serdar, Murat, ***Şia'dan Kızılbaşlığa Türklerde Alevilik***, İstanbul: Bizim Yayınevi, 2010.

Seyyid Alizâde Hasan B. Müslim, ***Hızırnâme (Buyruk),*** Ankara: TDV Yayınları, 2007

Seyyid Nesimi, İmaduddin, ***Nesimi Divanı,*** Haz. Hüseyin Ayan, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.

Şah İsmail Hatai, ***Divan, Dehname, Nasihatname***, Haz. İbrahim Arslanoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 1992.

Şeyh Şafi, ***Şeyh Şafi Buyruğu***, Trc. Mustafa Erbay, Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1994.

Uluçay, Ömer, ***Alevilik'te Dua,*** Adana: Gözde Yayınevi, 1996.

……………..:***Dilde ve Gönülde Hz. Ali,*** Adana: Gözde Yayınevi, 1997.

Üçler, Cenksu, ***Hz. Ali Sempozyum Bildirileri***, İzmir: DEÜİFV Yayınları, 2009.

Üzüm, İlyas, ***Günümüz Aleviliği***, İstanbul: İsam Yayınları, 1997.

…………….: ***Günümüz Bulgaristan Aleviliği***, İstanbul: Horasan Yayınları, 2006.

…………….: ***Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik***, İstanbul: Horasan Yayınları, 2002.

…………….: ***Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik***, İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.

Virani, ***Âşık Virani Divanı***, Haz. Mehmet Halit Bayrı, İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1959.

Yalçın, Aziz, ***Hz. Ali ve Alevilik Gerçeği,*** İstanbul: Der Yayınları, 2001.

Yaman, Mehmet, ***Alevilik İnanç-Edep-Erkan***, İstanbul: Ufuk Matbaacılık, 2001.

Yemini, ***Hazreti Ali'nin Faziletnamesi, Fazilet-name: Giriş İnceleme Metin***, Haz. Yusuf Tepeli, Ankara: TDK Yayınları, 2002.

Yıldız, Harun, ***Türkiye Aleviliğinin İnanç ve Ahlaki Değerleri,*** Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yay., 2010

……………..: ***Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme***, Ankara: Araştırma Yayınları, 2004.

Yılmaz, Hulusi, ***Sosyal Değişme Sürecinde Alevilik***, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, 2008.

Yörükan, Yusuf Ziya, ***Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar,*** Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Yunus Emre, ***Yunus Emre Divanı***, Haz. Mustafa Tatçı, İstanbul, Akçağ Yayınları, 1991.